NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
XXXIX

BUDA NÉMET UTCANEVEI

A VÁR ÉS UJLAK UTCANEVEI

1696—1872

8 TÉRKÉPMELLÉKLETTEL

IRTA

VASS KLÁRA

BUDAPEST, 1929.

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

Holl Imre és
H. Gyürky Katalin
könyvtárából

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
XXXIX.

BUDA NÉMET UTCANEVEI

A VÁR ÉS UJLAK UTCANEVEI

1696—1872

8 TÉRKÉPMELLÉKLETTEL

IRTA

VASS KLÁRA

BUDAPEST, 1929.

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

SÁRKÁNY NYOMDA RT. BUDAPEST, HORN EDE-UTCA 9.

Köszönetet mondok Budapest Székesfőváros Tekintetes Tanácsának, hogy nagyértékű támogatásával e tanulmány megjelenését elősegítette.

Budapest, 1929. június hó.

VASS KLÁRA

TARTALOM

Az utcanevek pszihologiája

Oldal

I. Az utcanévkutatás kialakulása 9
II. Az utcanévkutatás etnologiai szempontjai 12
III. Az utcanévkutatás kultúrtörténeti szempontjai . . . 20
IV. Az utcanévkutatás nyelvészeti szempontjai 22

Buda német utcanevei

A Vár és Ujlak utcanevei. 1696—1872

Bevezetés 27
I. Buda város fejlődése. 1686—1872. 28
II. Német szellemi élet Budán a török hódoltság után a XIX. századig 36
III. A Vár és Ujlak német utcanevei. 1696—1872. . . . 41
1. *„Die Vöstung"*. (A Vár.) 42
a) Utcanevek 42
b) A kapuk neve 71
2. *„Das Neüstüfft"*. (Ujlak.) 73
a) Utcanevek 73
b) Háznevek 88
IV. Buda az utcanevek tükrében. Etnologiai, kultúrtörténeti és nyelvészeti következtetések 89

Függelék

I. A „Zaiger über die Vöstung Anno 1696"-ban felsorolt házak és háztulajdonosok 101
II. A „Zaiger über das Neüstüfft Anno 1702"-ben felsorolt háztulajdonosok 109
III. Források 114
IV. Irodalom 118
V. Névmutató 124
VI. Deutsche Inhaltsangabe 131

Térképek.

I. A Vár 1696-ban és A Vár mai helyzete . . . . . 44—45
II. Plan Der Königl. Haubt Stadt und Festung Ofen 1741 55
III. Vasquez, Buda és Pest tájleírása. 1836 67
IV. Ujlak 1702-ben és Ujlak mai helyzete . . . . . 72—73
V. Plan von Ofen und Pest (1778) 79
VI. Plan der Staedte Ofen u. Pesth (bey Tomala, 1836) . 85

Az utcanevek pszihológiája

I. AZ UTCANÉVKUTATÁS KIALAKULÁSA.

A magyar és német kutatás eredményei.

Az utcanévkutatás a legújabb idők tudományága. Bár *Grimm* Jakab már a XIX. században hangsúlyozza a névkutatás tudományos értékét, az utcanevek felé csak a legutóbbi években fordult az érdeklődés.

Egy-egy város utcáinak krónikaszerű felsorolása: a XIX. században általában ez jelenti az utcanévkutatás módszerét.[1] A kutatók egyszerű történeti adatként, néhány megjegyzéssel — legtöbbször alfabetikusan — állítanak egymás mellé utcaneveket. Ennek a szótárszerű feldolgozási iránynak képviselői közül megemlítjük: *Charles Schmidt* (Die Strassburger Gassen und Häusernamen. 1870 und 1888.) és *Karl Rambaldi* (Münchner Strassennamen. München, 1894.) műveit.

Az első rendszeres feldolgozást *Ernst Förstemann* adja (Strassennamen von Gewerben. Pfeiffers Germania, XIV—XVI. 1869-71)[2]. Munkásságának főként a nyelvészet és kultúrtörténet szempontjából van értéke. Mindkét tudományág jelentőségére a névkutatásban rámutat *Grimm Jakab* is: nyelvészeti kérdésekkel indítja meg általában a névkutatást, kultúrtörténeti értékelést az utcanevekkel kapcsolatban csak egy esetben emel ki: „bemerkenswert in den alten städten die gassen nach den gewerben unterschieden."[3]

A szélesebb látókörű kutatás a XX. században indul meg. *Paul Feit* (Vergleichende Strassennamenforschung mit Ausblick

---

[1] Az első utcanevekkel foglalkozó munka 1816-ban jelent meg: *Scheller*, Braunschweigs Gassennamen. Idézve: *Hoffmann*, Die typischen Strassennamen im Mittelalter. Königsberg, 1912. III. Capitel: Entwicklung und gegenwärtiger Stand der Strassennamenforschung.

[2] Idézve *Hoffmann*, i. m. III. Capitel. Entwicklung und gegenwärtiger Stand der Strassennamenforschung.

[3] Deutsches Wörterbuch. Bd. IV. 1. Gasse címszó, II. Bedeutung und gebrauch. 1) 1438. h.

auf die Sittengeschichte Breslaus und anderer Städte. Breslau, 1911.) az utcaneveket, mint a lakosság erkölcsi felfogásának kifejezőit tárgyalja; *Artur Hoffmann* (Die typischen Strassennamen im Mittelalter und ihre Beziehungen zur Kulturgeschichte. Königsberg, 1912.) már több szempontot érvényesít; megvilágításában az utcanevek a nyelvről, erkölcsről, vallásról, iparról, kereskedelemről, jogszokásokról, gazdasági- és társadalmi viszonyokról s a művészetről beszélő adatok.

A XX. században már a részletkutatásokban is több szempont jut kifejezésre: *Wilhelm Reinecke* (Die Strassennamen Lüneburgs. 1914.) csoportokat állít fel, melyekben pszihológiai motivumok is érvényesülnek, *Thomas Memminger* (Würzburgs Strassen und Bauten. Würzburg, 1921.) kultúrtörténeti és etnológiai kérdéseket fejt meg.

Az utcanévkutatás távlatát *Volckmann Ervin* világítja meg. Munkássága visszatükrözi az utcanévkutatás fejlődését; először nyelvészeti (Unerklärte niederdeutsche Strassennamen in Hamburg und anderswo. Hamburg, 1917.) majd hagyományos kultúrtörténeti (Alte Gewerbe und Gewerbe-Gassen. Würzburg, 1921.) kapcsolatokat boncolgat, de nem áll meg ezeknél az eredményeknél; Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassennamen (Würzburg, 1926.) c. művében az utcanevek kapcsán a városi élet minden mozzanatát felöleli és a néplélektan segítségével magyarázza. A néplélektani szempontot külön fejezetek is kiemelik: „Lebenslust und Freude", „Volkes Witz, Humor und Derbheit." *Volckmann* így megadja az utcanévkutatás programmját.

Nálunk az utcanévkutatás eddig mindössze 3 munkára szorítkozik: dr. *Ortvay Tivadar*, Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. (Különlenyomat a „Nyugatmagyarországi Híradó" politikai napilapból. Pozsony, 1905.), *Schmall Lajos*, Buda-Pest utcái és terei. Adatok a budapesti utcák elnevezéséhez és történetéhez. (Budapest, 1906.), *Baracs Amália*, Buda német utcanevei, I. Viziváros. (Budapest, 1918. Kézirat.). E munkák közül az első kettő nem vehette figyelembe a német névkutatásban újabban felmerült elvi szempontokat, *Baracs* Amália munkája kéziratban maradt s így a további kutatás számára hozzáférhetetlen.

A kutatást tanulmányunk annyiban igyekszik előbbre vinni,

hogy az utcanevek eddig csak általánosságban megjelölt néplélektani tartalmát nagyobb figyelembe részesíti s az utcaneveket mint a népköltészet egyik primitiv megnyilvánulását is vizsgálja. A népköltészeti elemeket észrevették eddig is a kutatók,[4] leghatározottabban *Hoffmann: „Die Strassennamen können an historischem Wert mit den damaligen Volksdichtungen verglichen werden, obwohl sie nicht durch poetische Stilisierung über das Alltägliche erhoben werden."*[5] Természetes, hogy a kutatókat eddig elsősorban a szembeszökő reális tartalom érdekelte, hiszen csak ennek teljes feldolgozása után kerülhet sor pszihológiai megállapításokra. Az utcanévkutatás fejlődésében most ideérkezett.

Tanulmányunk feldolgozási módszere szintetikus. Az utcanévadás a néplélek tevékenysége, alkotási vágy eredménye, tehát elsősorban az etnológia körébe tartozó kérdés; mivel az utcanévadás tárgyi alapja a lakóhely természeti beállítottsága, elmult eseményekre, emberekre való emlékezés, az utcanévkutatásban az etnológiához történeti (kulturtörténeti) feladatok is csatlakoznak. De ezek sokszor megoldatlanok maradnának, ha nem támaszkodhatnánk az etimológiára és nyelvjáráskutatásra.

Az utcanévkutatás fejlődésével az utcanevek alapján bizonyos mértékben értékelhető és összehasonlítható a városlakók szellemi rugékonysága és kedélye is. Ez az értékelés és összehasonlítás azonban csak az egyes városok korhatárok közé állított összes utcaneveinek ismerete alapján lehet eredményes. Tanulmányunk ezért felhívja a figyelmet a kutatás rendszeres beállítására. A levéltári, térkép és nyomtatott anyagból kronológiai sorrendben, topografiai lerögzítéssel összegyüjtött anyag lehet csak általános értékü.

Az utcanévadásnak két történeti korszaka van. Az elsőben

---

[4] Már *Grimm* utcanév-csoportosítása is elismer hallgatólagosan bizonyos irreális elemeket, amikor a reális tartalom szerint összeállított felosztásban nem tud határozott csoport-megjelölést adni: *„unterschieden wird α) im allgemeinen : strumpf* g, *blinde* g, *holla* g, *kehrwieder* g; *γ) ... nach inhalt und ähnliches : paradis* g, *lilien* g, *brand* g, *(worin ein brand gewesen); ε) die unterscheidung geschieht aber auch ganz einfach : kurze* g, *breite* g." Deutsches Wörterbuch. Bd. IV. 1. Gasse címszó. II. Bedeutung und gebrauch. 1) 1438—39. h.

[5] Die typischen Strassennamen im Mittelalter. Königsberg, 1912. 28. l.

— körülbelül a késői középkortól a XVIII. századig[6] — a lakosság alkotja utcaneveit,[7] a másodikban a hatóság, a városi tanács;[8] természetes, hogy csak a lakosság alkotta utcanevek kora lehet a tudományos kutatás tárgya.

II. AZ UTCANÉVKUTATÁS ETNOLÓGIAI SZEMPONTJAI.

A nép szellemi funkcióját a névadásban már az eddigi kutatás is figyelemre méltatta. *Kluge* mondja: ... *„in der Namengebung aller Völker und aller Zeiten verlangt die menschliche Sprache Sinn und Bedeutung der Namen, denn der menschliche Geist kann sich sprachlich nicht anders äussern, als mit einem Gedankeninhalt.“*[1]

Ebben a gondolati tartalomban — az utcanévadásnál is — két mozzanat figyelhető meg: a célszerűségi és érzelmi mozzanat. Amennyiben az érzelmi mozzanat a célszerűséget háttérbe szorítja, annyiban találjuk néplélektani értelemben jogosnak kutatásunkat. Az érzelmi momentumoknak a hatása alatt a névadó nép nemcsak helyi tájékozódást nyujt; a helyi és történeti térbeli adottságot, mint lelki élményt — lelki habitusa szerint — közelebb vagy távolabb viszi. Az alkotott nevekben a nép örömét leli, ragaszkodik hozzájuk.

Könnyen felvethető az a kérdés, hogy az utcanévadásnál a képzeleti elemek érvényesülnek-e olyan mértékben, hogy azokat

---

[6] *Grohne* az utcanevek keletkezését a késői középkorba teszi: *„Ihre hauptsächlichste Entstehungszeit ist das spätere Mittelalter. Hier nehmen sie dann allerdings rapid an Zahl zu, und ihr Heer wird ein unübersehbares.“* Die Hausnamen und Hauszeichen. Göttingen, 1912. 158. l. — *„Die mittelalterliche Art der Strassenbenennung hat sich im grossen-ganzen bis zum 18. Jahrhundert erhalten ...“ Hoffmann*, i. m. 17. l.

[7] *„... sorgte allein der Volksmund dafür.“ Hoffmann* i. m. 17. l. *„Die alten Gassenbenennungen sind im Volksmund durchaus unbeabsichtigt und allmählich zu Eigennamen geworden und in den Sachsen begründet, sie sind etwas organisch Entstandenes.“ Much*, Die Namen im Weichbilde Wiens und ihre Entstehung. Vorträge. Hgg. von O. Abel, Wien, 1924. 248—267 l.

[8] *„Die modernen Strassenbennenungen, unter denen im allgemeinen die in den letzten anderthalb bis zwei Jahrhunderten entstandenen zu verstehen sind, sind der Hauptsache nach Schablone oder in neuester Zeit, Massenware übelster Art ...“ Volckmann*, Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassennamen. Würzburg, 1926. Vorwort. IV. l.

[1] Deutsche Namenkunde. Leipzig, 1926. 3. l.

lélektanilag értékelhessük. A képzeleti elemek alapvető szerepe a nyelvalkotásban igazolja az értékelés lehetőségét: *Gerade die Namen sind deswegen ein so wertvolles Sprachgut, weil es hier vielfach die Mühe belohnt den einzelnen, kausalen Momenten der Wortbildung und Entstehung nachzuspüren und die Schattierungen zwischen organisch wachsender Sprachbildung und individueller Sprachschöpfung deutlich abzustufen.*"[2]

Az utcanévadás képzeleti elemei a városterület helyi adottságából, lelki jelenségekből, a városi népnek gazdasági, politikai és történeti élményeiből adódnak. Megfigyelésünk oda irányul, hogy hogyan esik a névadásnál a választás az utcának vagy térnek, — bizonyosan számos külső vagy belső jellegzetessége közül — egyre és hogy hogyan gazdagítja ez a jellegzetesség szemléletességével vagy kedélyi tartalmával névformájában a lakosság sajátos szókincsét. Eszerint az utcaneveket bizonyos tagolásnak vetjük alá.

A képzelet tevékenységének legalacsonyabb foka, ha olyan neveket alkot, melyek tartalmilag az utcának csak *általános külső jellegzetességét fogják át*. Ezeket az utcaneveket,

Hochstrassen (Buda)
Kurzegässl (Buda)
Langengassen (Buda)
Engegässl (Buda)
Tieffenweg (Buda)
Breitestrasse (Braunschweig),

igen sok városban megtaláljuk. De már ebben a tartalmi csoportban is észrevehető differenciálódás. A *Schlangengasse* (Buda), *Zipfelgasse* (Nürnberg, Rothenburg) nevekben a jellegzetesség hasonlat alakjában tűnik fel; ez a fokozás első nyoma. A következő nevekben a külső jellegzetesség — a nép elmésségére, gondolkodására jellemzően — képes formába burkolva, *Nadelöhrgasse* (Magdeburg), *Katzensprunggasse* (Magdeburg), *Rosmaringasse* (Hannover), irónikus túlzásban jut kifejezésre: szűk, mint a tű foka, rövid, mint egy macskaugrás, szagos, mint a rosmarin. A *Kothgasse* (Buda), *Schwarzes Meergasse* (Danzig), *Auf dem Meere* (Lüneburg) nevekben az utca sáros voltának képesen megjelölt szuperlativuszát találjuk.

---

[2] *Grohne*, Die Hausnamen und Hauszeichen. Göttingen, 1912. 177. l.

Az utcanevek másik csoportjában már nem az általános külsőségből keletkezik a név, a figyelem egy bizonyos tárgyra irányul és ezt más tárgyakkal szemben előnyben részesíti.

A *ház- és kocsmacégérekből* alkotott utcaneveknél[3] a kiválasztás elvéül a jóhangzást vagy pedig a színességhez és ritkaságokhoz való ragaszkodást is megjelölhetjük:

Olivengasse (Köln)
Drachengasse (Frankfurt)
Fortunagasse (Buda)
Rote Löwengasse (Frankfurt)
Kleine steinerne Tischstrasse (Magdeburg)
Drei Helmgasse (Regensburg)
Drei Moorengasse (Buda)
Schwarze Bärengasse (Buda, Regensburg)
Wo der Fuchs den Endten predigt (Strassburg)
Rittergasse (Frankfurt)
Weisse Liliengasse (Regensburg)
Wunderburggasse (Nürnberg)
Blaue Handgasse (Frankfurt).

A *középületek* megbecsülésének, a közös vagyonhoz, munkához való ragaszkodásnak, a vallásos érzésnek kifejezői:

Rathausplatz (Buda)
Landhausgasse (Buda, Pozsony)
Schulstrasse-gasse (Alt Stuttgart, Magdeburg, Buda)
Schlossgassen (Buda)
Burggasse (Pozsony, Buda)
Spitalgasse (Buda, Pozsony)
Ballhausplatz (Wien)
Theatergasse, platz (Buda, Pozsony)
Brückengasse (Buda, Pozsony)
Tunnelzeile (Pozsony)
Kirchgasse (Alt Stuttgart, Pozsony)
Klostergasse (Buda, Berlin, Mannheim)
Dreyfaltigkeitsplatz (Buda)
Franciscanerpläzl (Buda).[4]

[3] Lásd bővebben *Grohne*, i. m. 157—161. l.

[4] Adatainkat főképen Budáról hozzuk, minthogy forrásaink ilyen neveket — egyoldalú tárgyalási módjuk következtében — nem sorolnak fel, habár ezek minden városban találhatók.

Azoknál az utcaneveknél, melyek a polgári életből kapták tartalmukat, a képzelet a névvel történéseket állandósít az egyes utcákban és tereken.

Ilyen *a piaci élet* színes mozgalmassága. A sokféle névben — általánosabb megjelöléstől kezdve *(Marktplatz)* — megtaláljuk a kiskereskedelemnek a legkülönfélébb ágait, gyakran még egyes élelmiszereket vagy más házieszközt is kiemelnek. Ilyen utca és térnevek:

Heuplatz (Buda, Pozsony)
Geschirrplatz (Buda)
Nasch-Markt (Wien)
Plundenmarkt (Stralsund)
bey denen Fleischbänckhen (Buda, Pozsony, Hamburg, Köln)
Schüsselbuden (Lübeck)
Krügerbrücke (Alt Magdeburg)
Brotmarkt (Pozsony)
Fischmarkt (Buda, Königsberg, Pozsony)
Höckerstrasse (Stralsund, Stettin)
Kohlmarkt (Wien, Pozsony)
Viehmarkt (Pozsony)
Eiermarkt (Würzburg)
Tandlmarkt (Pozsony)
Schrannen-Freiheit[5] (Rain).

E nevek sajátossága a piaci és kereskedelmi árúk önkényes kiválasztásában van.

A városi élet másik jelenségét találjuk meg a *közlekedés és fuvarozásról* beszélő utcanevekben:

Diligencegasse (Buda)
Poststrasse (Buda, Pozsony, Danzig)
Fuhrmannsgasse (Wien, Meissen, Riga, Bremen)
Wagemannstrate (Lübeck).

Az utcának más *hellyel való kapcsolatát* is beleviszik az elnevezésbe:

Wienerstrassen (Buda)
Vörösvarerstrassen (Buda)

[5] Gabonapiac. *Volckmann*, Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassennamen. Würzburg, 1926. 60. l.

Altofnerstrassen (Buda)
Nachtigallenthalweg (Pozsony)

olyan utcák, melyek a forgalmat egy bizonyos irányba lebonyolítják.

Változatosság mutatkozik azokban az utca- és térelnevezésekben, melyek a *törvénykezési életből* erednek; sokszor elrejtett fogalmak és megjelölések is előkerülnek a nép szókincséből. Ezeket a neveket a középkor jellegzetes erkölcsi szigora hatja át:

Schopenstehl[6] (Hamburg)
Galgengasse (Frankfurt)
Schrannengasse[7] (Ingolstadt)
Henkersteg (Pozsony, Nürnberg, Lübeck)
Scharfrichtergasse (Alt Stuttgart, Ingolstadt)
Büttelstrasse (Danzig, Wismar).

Ostromok és hasonló *háborús élményekből* keletkeztek a következő utcanevek:

bey den Schadewachten[8] (Stendal)
Katthagen, Ketzerberg, Katzenplatz[9] (Hamburg, Hannover, Rostock, Marienburg, Köln, Würzburg, Frankfurt)
Auf der kays. Preche (Buda)
Baterigässl (Buda)
Bombenplatz (Buda)
Schanzgässl (Buda, Pozsony)
Zwingergässl (Buda)
Wallgasse (Danzig, Köln).

A kiemelkedő, tiszteletben álló *személyről* elnevezett utcáknál még fokozottabb mértékben jut előtérbe bizonyos erkölcsi és érzelmi mérlegelés. Ezek a nevek: *Heüsslergässl* (Buda), *Schwarzelgässel* (Buda), *Wegerergässl* (Buda), minthogy a nép csak akkor nevezte el kiemelkedő személyekről utcáit, ha ezek

---

[6] Itélőszék. *Volckmann*, i. m. 13. l.

[7] Bírók és ítélethirdetők padja. *Volckmann*, i. m. 21. l.

[8] A „Schadewachten" Stendal városának egyik őrséghelye volt. *Volckmann*, i. m. 39. l.

[9] *Katzen*, alnémet *Katten* (egyesszám *Kat*) általánosságban a középkori „schwere, ballistische Kriegswerkzeuge" összefoglaló neve. *Volckmann*, i. m. 41. l.

a személyek történeti vagy más szoros vonatkozásban állottak a hellyel, keletkezésük korszakában nagyon ritkák.[10]

A polgárság az akkori *társadalmi és faji különbségeket* nagy tiszteletben tartotta; az utcákat, melyekben az egyes osztályok tagjai különösebben nagy számban laktak — háttérbe szorítva más külső jellegzetességet — ezekről nevezte el. Ilyen utcaneveket minden városban találunk:

Herrngasse (Buda, Pozsony, Berlin, Wien, Hildesheim, Jena, Breslau)
Judengasse (Buda, Pozsony, Hildesheim, Strassburg, Speyer, Stendal, Magdeburg, Dresden, Danzig, Wien, Braunschweig, Berlin, Frankfurt, Nürnberg, Aachen, Breslau)
Blotstrate[11] (Rostock)
Dienerstrasse (München, Lüneburg)
Pfaffengasse (Köln, Pozsony)
Rittergasse (Braunschweig, Stade, Lübeck, Wismar, Elbing, Danzig)
Spielmannsgasse (Köln)
Schwabengässl (Buda)
Raitzengasse (Buda)
Croathengassen (Buda)
Grapengiesserstrasse[12] (Lüneburg, Rostock)
Hafnergasse (Buda, Wien)
Bäckergasse (Voralberg, Buda, Pozsony)
Sudlergasse[13] (Hamburg)
Joppengasse (Danzig) és
Schopenstrasse[14] (Magdeburg)

---

[10] „. . . *daher sind die heute so beliebten Benennungen der Strassen nach berühmten Männern im Mittelalter ganz unbekannt.*" *Grohne*, i. m. 157. l. — A személynevek felvevése a képzelet tevékenységének lassú hanyatlását jelenti, összefügg a városok gyors fejlődésével, kiépülésével és átvezet az utcanevek második korszakához.

[11] A városi patricius családok laktak Rostockban ebben az utcában. *Volckmann*, i. m. 32. l.

[12] A *Grapen* középkori főzőedényt jelent. *Volckmann*, i. m. 79. l.

[13] A *Sudlerkoch* hurkafőző volt, aki az utcán árusította a frissen főtt kolbászt és hurkát. *Volckmann*, i. m. 81. l.

[14] A *Jopen-Schopenbrauer* sörfőző mestert jelent. *Volckmann*, i. m. 82—83. l.

Hosennähergasse (Danzig)
Rauchfangkherergässl (Buda, Pozsony)

Bizonyos gúnyolódás jut kifejezésre azoknak az utcáknak a neveiben, amelyekben a *lakosság megvetett rétege* lakott:

Leutfresserweg (Würzburg)
Gaunersteg (Würzburg)
Ehebrecherstrasse (Braunschweig, Hamburg, Magdeburg, Rostock, Lübeck)
Bettlerstrasse (Hildesheim)
Baderstrasse[15] (Lübeck, Wismar)
under Sündern (Strassburg)
Geiler oder Gilergasse[16] (Speyer)
Wanzengasse (Breslau)
Flohagen (Hildesheim)
Sauwinkel (Pozsony).

Vannak olyan utcanevek, melyekben a képzeleti elemek oly mértékben érvényesülnek, hogy elhomályosítják a helyi vonatkozásokat.

Friedhofgasse helyett a képzelet a fogalom fokozásával az utcát *Todtengasse* vagy *Friedensweg*-nek nevezi (Buda, Alt-Stuttgart, Jena). — Félelmetes háborús eseményekre emlékeztet a *bluetgässl* (Buda) elnevezés. — A *Wasser* und *Feyrgässl* (Buda) elsősorban a tartalmának fogalmi ellentétével hat. Hogy ebben a névben a szó- és helyi tartalom milyen viszonyba vonható, még megoldatlan. — A *Langes Elend* (Lüneburg) név az utca külső tulajdonságával kapcsolatos, a *Kehrwiedergasse* (Hamburg) az utca girbe-görbe voltára vonatkozik. Humoros általánosítást[17] mutat a *Kibbeltwite* (Hamburg), melyet az utcában sokat veszekedő (kibbelnde) asszonyokról neveztek el. — Ironikus tartalmi fokozást találunk a *Hoheluft* térnévben. Így hívják az akasztófa terét Hamburgban, mert amint csúfolódva és találóan megjegyzik, a kötélre ítélt az akasztófán bőségesen szív-

[15] A fürdők tulajdonosai és alkalmazottai a becstelen néphez számítottak. Lásd *Volckmann* i. m. 158. l.

[16] Vándor koldusok vagy csavargók. *Volckmann*, i. m. 140. l.

[17] „*In jenen* (Gassennamen) *äussert sich der Volksmund und zwar vielfach charaktervoll, mit Witz und Humor, nicht selten in recht derber, gelegentlich, auch in unflätiger Weise.*" Prof. Dr. Otto Pniower, Berlins Strassennamen. Berliner Tagblatt, 23. Nov. 1926.

hat magaslati levegőt. — A túlvilági életet: mennyország, tisztítótűz, pokol, szentek és gonosz-szellemeket is bevonja a nép képzelete a névadásba, természetesen bizonyos helyi vagy történeti vonatkozások alapján:

Himmelreichgasse (Hildesheim, Strassburg, Königsberg, Alt-Magdeburg)
Himmelsgasse (Speyer)
Himmelfahrtstrasse (Rostock)
Himmelsleiter (Rostock)
Fegefeuergasse (Lübeck, Bamberg, Hildesheim, Stralsund)
in der Hölle (Hildesheim)
Höllenfegergasse (Strassburg)
Teufelsstrasse (Lübeck)
Teufelskuhle (Rostock)
Nächelsgasse (Köln)[18]
Georgsplatz (Buda)
Sebastianigassen (Buda)[19]

Fejtegetéseink eredményeképen az utcanévadásnál a képzeleti elemek érvényesülésének kétféle módját látjuk. Az első a tárgy kiválasztása, melynél általában a legmarkánsabb tartalmi elem jut előtérbe, azonban meglepetésszerűen rátalálunk a legkülönbözőbb tárgyakra és életjelenségekre is. Nevezhetnénk ezt a képzelet sokoldalúságra-törekvésének.[20] Ezt bizonyítja egy eddig még nem említett jelenség is: mindenütt van sok olyan utca, amelynek egyes szakaszait ugyanazon időben más-más elnevezéssel jelölik[21] és sok utcának és térnek a maga egészében

---

[18] Sok ilyen név részben hamis népetimológia, részben szekunder képzéssel mintegy újonnan keletkezett, úgy, hogy az újonnan keletkezett névben a helyi kapcsolat már eltűnik. Idézett példáink magyarázatát lásd *Volckmann*, i. m. 129—135. l. és 142. l.

[19] „*Die Zahl der Strassen und Plätze, die ihren Namen unmittelbar von Aposteln und Heiligen herleiten, ist geradezu Legion.*" *Volckmann*, i. m. 121. l.

[20] „*Aus dem Volksmund geschöpft, zeigen sie* (die Gassennamen) *Sinnigkeit, Poesie und Humor.*" Prof. Felix *Genzmer*, Städtebau und Strassennamen. Deutsche allgemeine Zeitung, 21. Februar 1927.

[21] „*Ilgenstrasse* (1767) *teilweise auch Birkengasse und bei den Häusern 8/10 kurze Zeit auch Stockstrasse genannt.*" *R. Linck*, Alt-Stuttgarter Stras-

is van egyidőben több neve,[22] továbbá hogy új benyomások nyomán új nevek keletkeznek. A tárgyválasztástól függetlenül áll az utcanevek nyelvi formába öntése. Ez a képzelet tevékenységére a névadásban jellemző, mert egészen közönséges tárgy (külső tulajdonság) választásánál is, a népi szókincs kiaknázásával, találékonyat, szellemeset nyujthat.[23] Az utcanevek néplélektani megokolása után a városnépnek alkotó lelki készsége bizonyos mértékben értékelhető.

III. AZ UTCANÉVKUTATÁS KULTURTÖRTÉNETI SZEMPONTJAI.

Kezdettől fogva az utcanevekben megjelenő realitás volt az, ami a kutatót elsősorban érdekelte: a helyi adottság, a közös kultúrának emléke, minden, amit a városnép évszázadok folyamán alkotott és átélt.

Az utcanevek reális elemei azok, amelyekből a kultúrtörténet és topográfia meríteni törekszenek. Az elnevezések népies alkotások, de naivitásuk ellenére is jelentőségük van a kultúrtörténet kutatója számára, mert természetes és közvetlen forrásai a nép szellemi életének.

---

sennamen und ihre Herkunft. Stuttgarter neues Tageblatt, 28. Dez. 1926, 31. Jan. und 3. Febr. 1927. — *„plázl bey der Saulen"* egy része *„beim Rathaus"*, Buda, 1696.

[22] *„Langestrasse auch Landhausgasse gebräuchlich, 1492."* R. Linck, Alt-Stuttgarter Gassennamen und ihre Herkunft. Stuttgarter neues Tageblatt, 28. Dez. 1926, 31. Jan. 1927, 3. Febr. 1927. — A *Wienerthorgasse* neve *Todtengasse* is, Buda, 1822. A *Marktplatz* neve még *Dreyfaltigkeits-* és *Rathausplatz* is, Buda, 1805.

[23] Változatosság mutatkozik abban is, hogy a név mellé nem került mindig a ma már hagyományos „tér" vagy „utca" szó. Minél régebbre megyünk vissza, annál nagyobb változatosságot találunk: *bey denen, auf der, beim, bei der, markt, hol, freiung, plazl, gang, weg, steg, zeile, gasse, gassl, strasse.* Lásd *Much*, Die Namen im Weichbilde Wiens und ihre Entstehung. Vorträge. Hgg von O. Abel, Wien, 1924. 248—267. l. A *gasse* és *strasse* szokásos értelme is — *gasse* szükebb, kisebb, *strasse* szélesebb, nagyobb, országút, — váltakozó az egyes nyelvterületeken. Lásd bővebben *Grimm*, Deutsches Wörterbuch. Bd. IV. 1. gasse címszó II. bedeutung und gebrauch. 2) 1439. h. Még az egyes városokban is van különböződés: *„Eigentümlich für Wien ist, dass hier vieles als Strasse geht, was anderswo Gasse hiesse."* *Much*, i. m. 248—267. l.

Azonban a kultúrtörténeti utcanévkutatás — az utcanevek tartalmi közvetlensége mellett — nem juttat közvetlenül új ismeretanyaghoz. Kutatási módja, hogy az élő vagy okiratokban lévő megadott utcanevekből kiindulva, az egyszerű és összetett (pszichológiai) következtetés *(Kurzegässl, — Katzensprunggasse)*, az etimológia és nyelvjáráskutatás *(Kattreepel — Leutfresserweg)*, az utcaneveknek okmányokban vagy más írott és nyomtatott emlékben lévő tárgyi megokolása alapján vonja következtetéseit.

Esemény, mely mélyen hat a néplélekre nevet ad.[1] Ezeknek a fontos eseményeknek egyike az ősök szemében — akiknek élete főképpen az utcán játszódott le[2] — a *törvénykezés, háború* és *védekezés volt*. Sok utcanév[3] őrizte meg a városokban a törvénykezés helyét és módját, utal történeti eseményekre, harcok részleteire.

Megőriznek az utcanevek *vallási* mozzanatokat is: az egyes szerzetesrendek fellépése, kedves szentek tisztelete, az egyházi élet megnyilvánulása bennük fellelhető.

Érdekes adatokat találunk az utcanevekben a városnép *társadalmi felosztására*. A patricius és kiemelkedő családok, iparosok, kereskedők, zsidók és a sok megvetett lakos szigorú elzártságban élt és mindegyiknek megvolt a társadalmi helyzetéről elnevezett utcája.

Anyagot adnak az utcanevek a *gazdaságtörténeti* kutatónak is. Vásárok, a vám, iparágak,[4] kereskedelem és forgalom adatait a gazdasági fázisok felderítésénél az utcanevek alátámasztják.

A városi élet *általános műveltségi viszonyait* tárják fel a középületekről beszélő utcanevek.

---

[1] *„... so findet der Volksforscher in den Schöpfungen der Volksseele die Spuren wichtiger, historischer Ereignisse und ihres Einflusses auf die Menschheit: die Überlieferung eines Volkes ist der Spiegel, in dem mächtige Eindrücke noch nach Jahrzehnten, ja nach Jahrhunderten zu erkennen sind."* *Kaindl*, Die Volkskunde. Leipzig und Wien, 1903 56. l.

[2] *Hoffmann*, Die typischen Strassennamen im Mittelalter. Königsberg, 1912. 25. l.

[3] Ebben a fejezetben már külön nem hozunk fel utcaneveket, mert az idevonatkozó adatokat is magábafoglalja etnológiai fejezetünk.

[4] Ebből a szempontból különösen azok az utcanevek fontosak, melyek már *kihalt iparágak* nevét őrzik. Ilyen a *Beutler* (pénzeszacskó-készítők) *gasse* (Danzig, Hamburg), a *Grapengiesser strasse* (Lüneburg, Rostock), *Filter* (szűrőkészítők) gasse (Breslau, Danzig, Lübeck).

A város utcájában játszódtak le a mulatozások és sok olyan esemény, amelynek életet a *népi eredetű szokások* adtak.

„die gazzen wâren spils vol
als ez ze hochzîten sol" Erec, 248.[5]

Fontos szerepet játszanak az utcanevek a *telepítéstörténetben.* Letelepülő népek az új hazában sajátosságaikkal bizonyos mértékben elkülönülnek, róluk utcákat neveznek el.[6]

Végül megemlítjük, hogy sok utcanévben a városok külseje, *topográfiája* szemléletes és jellemző módon jelenik meg; egy utcának a formáját és állapotát hosszú időn keresztül — sokszor helyi változtatások után is — ezek a nevek őrzik.

IV. AZ UTCANÉVKUTATÁS NYELVÉSZETI SZEMPONTJAI.

Az utcanév a szülőföld nyelvéletének megnyilvánulása,[1] az utcanevek szókincse évszázados kultúrmunkának bizonyítéka.[2] *Wrede* mondja: *„Lautgesetzlichkeit und Analogiebildung bedeuten nur die eine, man könnte sagen ideale Hälfte alles Sprachlebens, die andere, die reale wurzelt in der Geschichte, in der Orts- und Landesgeschichte."*[3]

A nyelvtudományt az utcanévkutatásban általában az etimológia képviseli. Az utcaneveknek a lélektani eredet az élő köznyelvben különös tartósságot és helyet biztosított, azonban a hozzájuk fűződött tartalom idők folyamán más hangképpel való hasonlóság és fokozottabb képzeleti tevékenység folytán sokszor feledésbe is megy. Így aztán további fennállásában az utcanév

---

[5] Idézve *Grimm,* Deutsches Wörterbuch Bd. IV. 1. gasse címszó II. bedeutung und gebrauch 1) 1437. h.

[6] Buda városába bevándorlott népelemeket mutatja a *Schwaben* gässl, *Croathen* gassen, *Raitzen* gassen elnevezés.

[1] *„... gehören die Strassennamen zu ihrem Wortschatz, der in seiner Bildung von dem Milieu der sprachbildenden Gesellschaft abhängig ist."* *Hoffmann,* Die typischen Strassennamen im Mittelalter. Königsberg, 1912. 29. l.

[2] *Much,* Die Namen im Weichbilde Wiens und ihre Entstehung. Vorträge. Hgg. von O. Abel. Wien, 1924. 248—267. l.

[3] Ethnographie und Dialektwissenschaft. Historische Zeitschrift, 88 kötet, 42. l.

már elváltoztatott alakban más tartalmi kapcsolattal él tovább.[4] Az etimológia feladata a gyakran hamis népetimológia és a ma már érthetetlen nyelvi alakok megmagyarázása. Az etimológia látszik tulajdonképen a leghasznosabbnak az utcanevek szintetikus tudományos tárgyalásában, mert akármelyik tudományágat vesszük is, nyelvtudományi kutatások nélkül az utcanevek magyarázása eredménytelen lenne. Ez az alapvető analizis vezet azokhoz az eredményekhez, amelyek az etnológiai és kultúrtörténeti következtetéseket alátámasztják és megkönnyítik.

Az utcanevek azonban a maguk egészében anyagot adhatnak a nyelvjáráskutatásnak is. Ezek a nevek értékes nyelvkincset tartalmaznak,[5] minthogy a nép teremtőkedvéből fakadnak, sajátos szókincset jelentenek.

A régi utcanevek az élőnyelv szabályszerű fejlődésén mentek keresztül és bár a nyelv mondatfűzéséből mintegy kiragadva önálló jelenségek, nem kell őket különálló, a szokásos nyelvjáráskutatástól eltérő módon tárgyalni. Az utcanevek a nép nyelvében élve, annak mondatrészei voltak és ugyanazokon a hangtani változásokon mehettek át, mint a nyelv más szava, a mondatnak más része.[6] De minthogy lélektani mozzanathoz, történeti tényekhez szorosabban kapcsolódnak, változásokon nem mennek oly gyakran át, mint a szókincsnek más szavai.

Telepesek nyelvében megőrzött utcaneveknél az idegen kultúrjelenségek kölcsönhatásával megindult folyamatot is tekintetbe kell venni.[7] A magávalhozott nyelv gyakran nem marad tisztán, a későbbi idők folyamán különböző behatások alatt változásokon megy át.[8] Irott szövegezésben, okmányokban lévő

---

[4] Igy pl. a *Bridenstraze*-ból (Sz. Brigitta utcája) *Braunerstrasse;* a *Sünchinger-strâze*-ból (Sünchingen = helységnév) *Singerstrasse* lett. Lásd *Much*, i. m. 248—267. l. — *Rabbinergässel*-ból *Rebhühnergassel; Helfant-, Helfengesselin*-ből (Helfant = elefánt), Hellfegergässel, *Höllenfegergässel* lett. Lásd *Volckmann*, Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassennamen. Würzburg, 1926. 134. l.

[5] Prof. *W. Saure*, Einheitlichkeit in den Strassennamen. Deutsche Allgemeine Zeitung, 29. Nov. 1926.

[6] *Hoffmann*, i. m. 15. l.

[7] A kutatási programmot megadja *Petz Gedeon*, A hazai idegen nyelvjárásokról. Akadémiai Értesítő, 16. kötet. 478. l.

[8] Lásd *Schwartz Elemér*, Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba. Bp. 1923. 25. l.

neveknél az író sajátosságait, az alapnyelvjárást, a városi beszédet, az ortográfiát vagy esetleg a kancellária nyelvét is figyelembe kell venni.[9] Természetesen olyan elváltozott formák is előfordulnak, amelyek az okmány keletkezésének idejében már így éltek a köztudatban.

A kutatáshoz anyagot adnak tehát az élőnyelvben és az okmányokban őrzött utcanevek. A nyelvtudomány kutatási eljárása eszerint nyelvjárás vagy nyelvemlékkutatás, amiben természetesen az etimológia is jut feladatok megoldásához.

---

[9] Lásd *Pukánszky Béla*, A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. 45—48. l.

Buda német utcanevei

A Vár és Újlak utcanevei

1696–1872

BEVEZETÉS.

A budai utcanévkutatás etnologiai, kultúrtörténeti és nyelvészeti értékké avat egy elfelejtett közigazgatási emléket: a *Zeigert.*

A budai városi tanács a törökök kiüzése (1686) után összeírást, *Zeigert* készíttetett a városrészek háztelkeiről és ezek tulajdonosairól.[1] A buzgó összeíró[2] a házszám mellett (melyek ezidőben folytatólagosak voltak) megnevezi az utcákat is. Ez az utcanévfelsorolás a török hódoltság utáni budai német utcanévkutatás kiindulópontja.

Német lakossága volt Budának a török hódoltság előtt is, e kor német utcaneveinek felkutatása külön kérdés. A török hódoltság korából utcanévösszefoglalást még nem hozott nyilvánosságra a kutatás. Ez érdekes kérdés megoldása, — mely talán német neveket is rejt magában — a keleti filológia körébe tartozik.

A *Zeiger* utcái átvezetnek a XVIII. századba, melyben a városi utcanév már elveszti népköltészeti tartalmát, színes formáját. E században a városi élet meghittsége a fejlődésben elvész, az egyének műveltsége árnyékot vet a népies megnyilatkozásokra.[3] És a XIX. század individuális életet élő városi polgára az utcák elnevezését már átengedi a fejlett városi adminisztrációnak.[4]

---

[1] A székesfővárosi levéltárban fennmaradt: *„Zaiger über die Wasser-Statt 1695." „Zaiger über die Vöstung und Wasser Statt 1696." „Zaiger über das Neüstüfft 1702."*

[2] A vizivárosi *Zeiger* írója *Greischer* Mátyás földmérő megnevezi magát és felemlíti megbízatását a többi városrészre vonatkozólag is. Valószínűleg ő készítette a Vár *Zeiger*-jét is, az írás és a feldolgozás menete egyezik.

[3] *„... je näher die Menschen dem Naturzustande sind, desto schärfer beobachten sie und desto charakteristischer sind die von ihnen gefundenen Namen." Hoffmann,* Die typischen Strassennamen im Mittelalter. Königsberg, 1912. 4. l.

[4] A városi hatóság munkája csak az új utcák elnevezése lett, a köztudatban élő neveket megtartották.

1872-ben Buda és Pest városát közigazgatásilag egyesítik és a német utcaneveket a hivatalossá lett magyar nyelvre fordítják le; ez az átkeresztelés az általános adminisztrativ beavatkozás első nyoma.[5] Itt lezárul a budai német utcanevek korszaka, de a németül beszélő lakósok hagyományaiban a nevek még tovább élnek.

Eltekintve attól, hogy e korszak már az újkori utcanevek idejébe vezet át, a budai helyi viszonyok sem voltak alkalmasak középkori színezetű utcanevek keletkezésére. A telepedés nem volt egységes, a települők állandó hullámzása zavaró hatású, mert harmonikus utcanevek csak egyseges nép egységes lelkivilágából fakadhatnak. Bár külsőleg falusi benyomást kelt Buda, nyugtalan alkotási tűz lappang a lakosokban s a felbukkanó szellemi irányokat már csirájában elfojtják az újabb áramlatok. 1696—1872, e két század alatt a lakosság még a történeti és kultúresemények benyomásait sem élhette ki az utcanévadásban, névelváltozásra, etimologizálásra az utcanevek éltében már nem volt idő.

A budai német utcanevek így nem nyújtják azt a változatosságot, melyben az utcanévkutatás minden lehetősége megvalósulhatna. Különös szellemtörténeti értéket kapnak azonban a *Zeiger* utcanevei azzal, hogy Buda város belső élete lelkirajzához mozaikkockákat adnak.

I. BUDA VÁROS FEJLŐDÉSE.

1686—1711.[1]

A török kiűzése után Buda pár évtized alatt újból átéli a városi élet kialakulásának sok nehéz küzdelmét. A városnak

---

[5] Az utcanévadás hivatalosan az 1870. évi 10. t.-c. alapján kerül a Székesfőváros Közmunkák Tanácsa hatáskörébe.

[1] E korra vonatkozó történeti adatokat lásd:

Bél Mátyás, De Urbe Budensi. Viennae, 1737. Notitia Hungariae novae historico-geographica. Viennae, 1735—1742. III. kötet.

Gárdonyi Albert, Budapest története. Budapest műemlékei. 1924.

Gárdonyi Albert, Pest város újratelepítése a török hódoltság után. Föld és Ember VI. évf. 2. szám.

Ballagi Aladár, Császári kormányzat Budán és Pesten. Bp. 1926.

nincs lakossága, a harcok elől mindenki elmenekült, az épületek rombadőltek.

Buda benépesítéséről kevés adat került nyilvánosságra. A telepedést *Werlein* János István budai császári kamaraispán közvetítésével a császári udvari kamara irányította. A betelepülőknek ingyen vagy igen csekély összegért háztelket, földeket, polgárjogot és 3 évi adómentességet ajánl. Az első telepesek a vár erődítéseit kijavító kőművesek és ácsok voltak, ezeket Venerio *Ceresola* császári építőmester és *Asole* György ácsmester toborozta Ausztriában; a kamara útiköltségeikre 1686 október 27-én és november 27-én 345 és 173 forintot utalt ki. A romokban heverő városban ezek a mesteremberek állandó munkát találtak. Felhasználta a kamara a várépítkezésnél a kecskeméti és kőrösi lakosság robotmunkáját s a robotosok közül is otttartott néhányat Budán a jövő reménye. Természetesen megtelepedtek a visszafoglalásban résztvett zsoldosok közül is.

1686 nov. 2-án az udvari kamara előterjesztést tett az uralkodónak, melyben kifejti a telepítési politika irányelveit. E szerint mindenekelőtt a várbeli házak értékesítésére kell gondot fordítani és elsősorban német és a visszafoglalásban résztvett nemzetiségű telepesek között kell a házhelyeket építési kötelezettséggel kiosztani. Juttatni lehet a magyar mágnásoknak is. Fenn kell azonban tartani a kincstári célokra szükséges épületeket. A jobb házakat a kamara a kir. udvartartással Budára érkezendő lovagoknak, miniszteréknek és a rangbélieknek szánja („*für künftig mit einer königlichen Hoffstatt anher kommende Cavalieri und ministri weren*" és „*für Standtspersonen*"). Gr. *Heidersheimb* General Kriegscommissarius is így képzeli el a betelepítést. A Várban a hatóságok, a nemesség és a polgárság csoportosuljon, az Alsóváros (Víziváros) a kereskedelmi élet központja legyen.

Hogy ténylegesen hogy alakul a telepedés, pontos adataink nincsenek.[2] A „*Standtspersonokat*" valószínűleg jó ideig csak az osztrák hivatalnokok képviselik. Általában a lakosság az iparosság lehetett, mely a Vár felépítésén dolgozott és a kereskedők, kik a mindennapi életszükségletet nyujtották. És talán ezek is

---

[2] A Vár és Ujlak háztulajdonosait 1696, illetve 1702-ben lásd Függelékben.

csak átmenetileg szándékoztak a városban megmaradni, mert az építkezés igen lanyhán halad. 1694 végén *Palm* János Dávid udvari kamarai tanácsos Budán jártában alig talál felépített házat. *„Die Statt so noch in dem Steinhaufen und Wüsterney, in welcher sie durch mit Brand und Mord geschehene Eroberung geratten lieget."*[3]

Az új telepesek legnagyobb része német. Származásukról közelebbi adataink nincsenek. Az a feltétel, hogy csak katolikus telepedhetik meg, az osztrák, bajor, sváb és frank jövevények előtt nyitotta meg a várost. A délnémet jellegre nagy hatással volt, hogy a felszabadító háború idején elsősorban délnémet katonák, diplomaták, kereskedők fordultak meg nálunk, akik kapcsolatot teremtettek.[4] Nagy számban jöttek szerbek. Az udvari kamara 1686. szeptember 25-i átiratában megengedi a görög keleti szerbek betelepülését. A *Raizen Stadt* (ma Tabán) külvárosnak ők adták nevét. — Magyarok nem igen voltak a városban. Ennek oka, hogy Buda környékén alig volt lakosság — a földmívelésre a háborús időkben nem igen vállalkoznak, csak a rendkivül értékes budai szőllőket művelik — és ezeket is visszatartotta a harcok emléke, a töröktől való félelem. A középosztály nehezen hagyja el az Alföldet, az urak közül senki sem vágyódott a romfészekbe. Elidegenítette a magyarságot a német hatóságok jelenléte is.

A néptelen város betelepítésével járó zavarok szükségessé tették a hullámzó lakosságon kívülálló hatóság vezető szerepét. Buda 1686-ban császári kormányzat alá került. A katonai parancsnok *van der Böck*, császári tábornok — a közigazgatás vezetője *Werlein* János István császári kamaraispán, akitől a város tanácsa függ. A császári kamarai igazgatóság saját fenhatósága alatt Budán polgármestert választatott, de már a tanács tagjait maga nevezte ki. A kamarai adminisztráció azonban nem érezte át szerepének fontosságát, magánérdekek érvényesültek működésében. (*„Die Privateffekten mehr als eine rechtschaffene Sorgfallt . . ."*) *Palm* János Dávid jelentésében kiemeli, hogy a városra nagyobb gondot kell fordítani, mert rossz a közigazgatása, elhanyagoltak az épületei és népessége nagyon cse-

[3] A Vár házainak állapotát lásd a Függelékben.

[4] Lásd *Pukánszky* Béla, A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. A régi és az új németség. 383—384. l.

kély. Gr. *Heidersheimb* is hangsúlyozza, hogy a városigazgatás olyan rossz, hogy a becsületes és gondolkodó ember nem mer itt megtelepedni *(„ein jeder ehrbar und verständiger Mann sich dahin zu setzen billich Sehen tragen thut")*.

A kamarai igazgatóság uralma 1703-ig tartott. Ekkor visszakapja Buda régi, szab. kir. város jellegét, törvényhatósági jogát. E privilégium alapján a tanács gyakorolhat kegyúri jogokat, polgári és büntető-igazságszolgáltatást (pallósjoggal) és mentesítheti az adófizetésen kívül egyéb országos terhek viselésétől a polgárságot.[5]

De a nyugodt fejlődés még nem kezdődhetett. *Rákóczi* szabadságharca idején a felkelő csapatok körülzárták Budát és Pestet; a várost nem foglalták el, de megakadályozták a forgalmat és a lakosság csaknem éhen pusztult; a város császári katonai fenhatóság alá kerül.

— — — — — — — — — —

Buda a visszafoglalás (1686) után, éveken keresztül a vajúdás nyomait mutatja. A telepedés állandó hullámzásban volt. A romhalmaz, a pestis pusztítása nyomott hangulatot teremt, valószínűleg el is hagyják sokan a várost, mert nem teljesül elképzelésük egy mesebeli, tejjel-mézzel folyó és gyors meggazdagodási lehetőségeket nyújtó városról.[6] A lakosság életgondjai között nem jutott el kultúrszükségletek megérzéséig, mint 1694-ben *Palm* János Dávid udv. kamarai tanácsos nagy megütközéssel megállapítja, még órájuk sincs *(„nicht einmal eine Uhr")*, s a vizet a Dunából kell felhordani. Az új telepesek még nem érezték hazájuknak Budát, nem is volt gondjuk a város csinosítására, alig volt egy-két ép ház s az utcákat elborította a szemét.

Ilyen külső körülményekből kollektiv szellemi élet nem fakadhatott. Nincs meg még az együvétartozás egységes érzése sem, mert a telepesek (nem lévén tömeges betelepítés) különböző vidékekről jövén, kalandos hajlandóságot, merész szerencsemegalapítási terveket hoztak magukkal. Idő kell, hogy kialakuljon a kiegyensúlyozott városi élet és törzslakosság. Ilyen törekvést mutat a lakosság küzdelme autonóm városi kormányzatért.

[5] *Leopold* e kegylevelében a városi tanács a polgármesterből, főbíróból, városkapitányból és 12 tanácsnokból áll. (A kegylevelet leközli *Palugyay* Imre, Buda-Pest. Pest, 1852. 63. l.)

[6] Erre mutat a háztulajdonosok rövididőnbelüli váltakozása.

1711—1872.[7]

1711 augusztus 28-án *Eleonóra* anyacsászárnő új privilégiuma felszabadítja a városi törvényhatóságot a katonai fenhatóság alól, a császári kormányzat megszűnik Budán. A kiváltságlevél a szabad kir. városok között első helyre emeli Budát; címerét ezentúl az ország címerével díszítheti.[8] Megszűntek a háborús nyugtalanságok s a polgári önkormányzat korlátlan lehetősége a haladás útjára vezeti Budát.

A fejlődés első jele a lakosság gyarapodása. 1720-ban 12.138 lelket számlál Buda.[9] Elemi-csapások érik a várost, kiárad a Duna, nagy tűzvész rombol, pestis pusztít, a meghonosodott lakosság azonban már nagy igyekezettel segíti át a várost e csapásokon s az építkezés új erővel indul meg. Nagyot lendült a kereskedelmi forgalom is, mert a város az új török háború (1716—18) alatt az állandó útvonalba esett.

Újraépül a török harcokban megrongálódott királyi palota *Mária Terézia* idejében.[10] A királynő megtekintette az építkezést, 1751-ben 9 napot töltött a városban. A hajdani királyi székhelynek már csak királyi látogatás jut. Egyszerű vidéki város Buda, a politikai élet központja Pozsony, a szellemi életé Nagyszombat.

De a fejlődő Buda[11] központi fekvése ismét diadalmaskodik a fővárossá alakulásban. Még *Mária Terézia* idejében a szellemi, *II. József* alatt már a politika-közigazgatási élet is itt összpontosul. — 1777-ben *Mária Terézia* az egyetemet Nagyszombatból Budára helyezi. Az egyetem a királyi palotában van, szinte jelképezi, hogy a várost[12] nem a királyi udvar — mint a

---

[7] E korra vonatkozó történeti adatokat lásd:
Peisner Ignác, Budapest története a XVIII. században. Bp. 1900.
Marczali Henrik, Magyarország története. Bp. 1912.
Gárdonyi Albert, Budapest története. Budapest műemlékei. 1924.
Budó Jusztin, Pest irodalmi életének kialakulása. Historia I. évf. 5. sz.

[8] Kiköti a kiváltságlevél, hogy csak katolikus lehet a város polgára. A kiváltságlevelet leközli *Palugyay* Imre, Buda-Pest. Pest, 1852. 69. l.

[9] *Peisner*, i. m. 99. l.; Pest lakossága ugyanekkor 2706 lélek. *Peisner*, i. m. 102. l.

[10] A palota építését 1749-ben kezdik meg és 1769-ben fejezik be.

[11] A lakossága 1777-ben 22.019 lélek. *Peisner*, i. m. 119 .l.

[12] Buda és Pest ekkor már szoros kapcsolatban van. 1767 óta állandó hajóhíd köti össze a két partot.

középkorban — hanem a nemzet szellemi összefogása emeli majd fővárossá. Az egyetem, csillagvizsgáló intézete, könyvtára, nyomdája új fejlődési irányt jelent. Buda érzi ezt, nagyvárosiasságra törekszik, 1777-ben megkezdődik a város éjjeli világítása.[13] — *II. József* Pozsonyból Budára helyezi a m. kir. helytartótanácsot (melynek feje a mindenkori nádor), az udvari kamarát, Pestről pedig áthozza a 7 személyes táblát. Buda életvásznára a hivatalnok-város színe vetődik. Felépül az országház Budán, így a politikai élet lehetősége is megvan.

1790 február 21-én Budára hozza a nemzet Bécsből a *Szent Koronát* és a királyi palota Szent Zsigmond kápolnájába helyezi. A nemzet szimboluma Budán a lakosságban új szellemet ébreszt. Az ország lelkesedése, hódolata, megmozdítja a nemzetiségeket is, Budán elsősorban a túlnyomó többségben levő németséget. A lakosok, akik elzártságukban hazájuknak Budát nevezték, már a magyar nemzet, az országhoz való kapcsolatukat is megértik. Idegen nyelven beszélnek még, de magyarul éreznek. Magyar világ lesz Budán. A német lakosok is magyar ruhát öltenek, akik nem tudják, tanulják a nyelvet.[14] *II. Lipót* 1790-ben Budára hívja össze az országgyűlést. A nemzet öntudata ébredésével kívánja, hogy a magyar hagyomány érvényesüljön, hogy Mátyás király fényes városa legyen a főváros. E hosszú, híres országgyűlés alatt nagyvárosi élet van Budán és Pesten. A magyar főuraságok díszmagyar, ékesen csillogó ruhákban járták az utcákat parádés fogatokon, paripákon, gyalogosan. A pompa a budai nép gyermekes kedélyére nagymértékben hathatott és magyarosodásukat is befolyásolhatta.

A koronázó országgyűlést 1792-ben Budán tartják, Budán koronázzák meg *I. Ferencet.*[15] Ezzel elérte Buda újkori emelkedésének teljét, melynek tartalmat csak a közigazgatási és politikai élet adott.[16]

---

[13] *Haeuffler*, Buda-Pest. Pest, 1854. 226. l.

[14] „... *die ungarische Sprache bei der Bürger Klasse nicht ausser acht gelassen* ..." *Schams*, Beschreibung der Stadt Ofen. Ofen, 1822. 256. l.

[15] A király Budát székvárosának nevezi, de nem lakik Budán; a királyi palotában a nádor, József főherceg tart szállást.

[16] 1807-ben ismét Budán van az országgyűlés. Ennek egyik határozata a nádor és országbíró levéltárait Budára helyezi.

Budának nincs nagyvárosias külseje, forgalma. A Várban van néhány csinosabb, nagyobb épület, de a külvárosok szegényes falusi benyomást keltenek.[17] Az újkori nagyváros-főváros Pesten fejlődik. Lapályos fekvése a város terjeszkedésének nem állít határt, országos központisága erős kereskedelmi és ipari fellendülést teremt, gazdag lakosai szép házakat építenek.[18] Erdekes a két város lakosságának párhuzamos növekedése:[19]

	1720[20]	1777[21]	1787[22]	XVIII. sz. végén[23]	1844[24]	1900[25]	1925[26]
Buda	12138	22019	24873	24306	35000	122412	207728
Pest	2706	13021	22417	29870	75000	610412	753274

Pest népességfejlődése tisztán gazdasági okok eredménye, kulturhatás csak a XVIII. század végén érvényesül.[27] *II. József* Budáról Pestre teszi át az egyetemet:[28] így lesz Pest a szellemi központ. Az egyetemi tanárok, elsősorban *Dugonics András*, hazafias és magyar irodalmi munkásságukkal Pestre irányítják az ország figyelmét. Élénk szellemi élet alakul, Pesten tömörülnek a magyar törekvések.

Buda politikai, Pest gazdasági és szellemi párhuzamos fon-

---

[17] *Gróf Hofmannsegg* utazása Magyarországon. 1793—94.

[18] *Gróf Hofmannsegg* utazása Magyarországon. 1793—94.

[19] *II. József* türelmi rendelete folytán már nemcsak katolikus telepedhetett meg a városban.

[20] *Peisner*, i. m. 119. l.

[21] *Peisner*, i. m., ugyanott.

[22] *Peisner*, i. m. 157. l.

[23] *Peisner*, i. m., ugyanott.

[24] *Feldmann*, Pesth und Ofen, neuester und vollständiger Wegweiser durch beide Städte. Leipzig und Pesth, 1844. 5. és 9. l.

[25] *A Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve.* XVI. évf. 1928. Táblázatok. 49. l.

[26] Ugyanott.

[27] Még 1798-ban is csak fiók-postahivatal van Pesten; az értékposta Budán van, a pesti csak levélposta-hivatal.

[28] Budán mindössze csak 7 évig volt az egyetem.

tossága[29] a főváros-alakulásban ingadozásra vezet. Budához ragaszkodik a hagyomány, a főváros-világvárosi életre Pest alkalmasabb. Megoldja a problémát *1872-ben*[30] *a két város egyesítése,* Budapest már a szó teljes értelmében fővárosa az országnak.

Pesté az élet, a jelen, a jövő, Budáé a mult.[31] Rendezetlenségében a mult varázsa újabb városainkban hasztalan keresett bájt von köré.

— — — — — — — — — — — — —

Buda és Pest lakói is más-más emberek. *„Der Ofner Bürger ist im Vergleich zum Pester Deutschen ein ganz anderer Mensch".* A budai ember a házi boldogság után vágyódik, csendes, nyiltszívű, dolgos, békeszerető.[32] A hétköznapi élet csendes egyformaságát jobban értékeli, mint a pesti ember.[33] Több a közvetlenség *(Geselligkeit)* a polgárok érintkezésében, családi körben sokszor összejönnek és barátságosan elbeszélgetnek.[34] Jámbor, nem nagyon szórakozni vágyó, de nem is örömkerülő nép a budai lakosság.[35] Pesten népünnepély *(Volksfest)* nincs, Budán husvéthétfőn a Gellérthegyen, május elsején a városmajorban mulatoznak.[36] A budaiak erkölcsei tiszták és egyszerűek.[37] A Várban a királyi palota, a magas hivatalok közelsége a polgárságban bizonyos önérzetet és magasabbra törekvést ébreszt.[38] Az alsóbb néposztály élete falusias színezetű, de a nagyvárosi szokások befolyása alatt veszített egyszerűségéből.[39]

---

[29] Megszakítja Buda és Pest párhuzamos fejlődését az 1848-as szabadságharc. A szabadságharcban *Hentzi* tábornok parancsnoksága alatt Buda a császári seregek vára, itt van a Hadifőkormány. A szabadságharc leverése után *Albrecht* főherceg (1851-ben lesz az ország kormányzója) Budáról vezeti az ország kormányát. A kiegyezés (1867), *I. Ferenc József* megkoronázása Budán, ismét egységessé teszi a két várost. A császári hivatalokat eltörlik Budán, helyükbe a minisztériumok lépnek.

[30] 1872. évi XXXVI. törvénycikk.

[31] A mai ember Budát „jó öreg Budának", „vén Budának" nevezi.

[32] *Feldmanns* Wegweiser durch Pesth und Ofen. Pesth, 1855.[2] 100. l.

[33] *Feldmann,* Wegweiser. 1844. 104. l.

[34] *Gemälde* von Pesth u. Ofen. 1837. 172. l.

[35] *Rösler,* Kalender von Ofen und Pest für 1809. 35. l.

[36] *Feldmann,* Wegweiser, 1844. 104. l.

[37] *Rösler,* i. m. 35. l.

[38] *Rösler,* i. m. 35. l.

[39] *Gemälde* von Pesth u. Ofen. 1837. 172. l.

A budaiakat a pestiektől foglalkozásuk is elkülöníti. A budai lakosság a szőllőket műveli, gazdagságuk a híres budai borban rejlik. A kereskedés és ipar csak a Vízivárosban élénkebb.

A budai ember nem került a nagyvárosi élet sodrába, napjainkban is külön szellemet képvisel.

II. NÉMET SZELLEMI ÉLET BUDÁN A TÖRÖK HÓDOLTSÁG UTÁN A XIX. SZÁZADIG.

Budán, a visszafoglalás után, a lakosság túlnyomó népeleme a németség. A város megtartja német jellegét még a XVIII és XIX. században át is,[1] német irodalmi élet mégsem alakul. A telepesek nem hoztak magukkal irodalmi hagyományokat, az idegen környezet hatásai az egyének lelki adottságát — melyből talán fakadhatott volna irodalmi törekvés — megbontották. Buda elszigeteltségében külső behatásokat nem kapott, a német telepeseket katolikusságuk is elválasztotta a magyarországi németség protestáns kulturájától.[2] A felvilágosodás korában *Windisch* Károly Gottlieb pozsonyi polgármester társasága[3] egységessé teszi a magyarországi német irodalmi törekvéseket, de egyúttal a magyar szellemi élet szolgálatába állítja; ez a német irodalom összeolvad a magyar irodalommal és nem Budán, hanem Pesten fejlődik.[4] De ha irodalmi élet nincs is Budán, az általánosan vett szellemi élet, a műveltség külső feltételei megvannak.

Már 1689-ben volt városi elemi iskola, német iskolamesterrel. 1726-ban Budára jön *Nase* György, aki két német iskolát

---

[1] Budát magyarrá nem a magyar lakosság betelepülése, hanem a németség megmagyarosodása teszi. 1851-ben Budának 27.930 német és 7555 magyar lakosa van. *Hunfalvy* János, Buda-Pest és környéke. Pest, 1859. 69. l.

[2] *Pukánszky* Béla, A magyarországi német irodalom története. Bp., 1926. A régi és az új németség. 383. l. Katolikus irodalom. 304. l. A németség politikai helyzete és az ellenreformáció. 223—26. l.

[3] E tudós társaság 1761-ben alakult. *Pukánszky* i. m. 379. l.

[4] A XVIII. század végén, de különösen a XIX. században eleven német-magyar irodalmi élet van Pesten. Lásd *Budó* Justin, Pest irodalmi életének kialakulása. Historia, I. évfolyam 5. szám.

tart fenn, sőt 1727-ben még zeneiskolát is alapít. 1766-ban már hat városi elemi iskola áll s a tanítási nyelv mindegyikben német. 1777-ben *Mária Terézia* tanítóképzőt létesít normáliskolával; egy év mulva rajz- és zeneiskola is van mellette. — A továbbtanulás lehetőségét a jezsuiták nyujtották. Akadémiájuk hat osztályú gimnáziumot, felsőbb filozófiai és teológiai tanfolyamot egyesít magában. Ez iskola tagjainak száma gyakran meghaladta a 700-at; az évvégi nyilvános vizsgákon a városi előkelőségek és a tanulók hozzátartozói is megjelentek; a tanítási nyelv a latin volt, csak *Mária Terézia* Ratio Educationisa és *II. József* nyelvrendelete folytán kerül előtérbe a német nyelv. A nemes ifjak közül tízen ingyen, tízen tandíj fejében a Convictusban nyertek magasabb műveltséget. — *Mária Terézia* 1777-ben már száz nemes ifjú számára alapít akadémiát, melynek igazgatója *Izzó* János volt jezsuita tanár lett. — A nők művelődését az Angol kisasszonyok teszik lehetővé, akik 1769-ben elemi és a nemes és polgárleányok részére felsőbb iskolát létesítenek.[5]

Az egyetem jelentősége Buda szellemi életében különálló.[6]

Fontos tényező e mellett a városlakosok műveltségében a nyomda és könyvkereskedés. Az 1688—1707 közötti időből négy nyomtatvány ismeretes, ami Budán jelent meg, a nyomdáról azonban nincsenek adataink. 1724-ben *Landerer* János Sebestyén alapít nyomdát. 1728-ban ez a nyomda *Nottenstein* János György vezetése alá kerül, aki *Landerer* özvegyét feleségül vette. *Nottenstein* halála után 1737-től 1752-ig az asszony vezeti a nyomdát, ekkor átadja első házasságából való fiának, *Landerer* Lipót Ferencnek. Az egyetemi nyomda áthelyezéséig ez az egyetlen nyomda Budán. Katalógusa 1733-ból vallásos munkákat, latin és német iskolakönyveket sorol fel. 1777-ben Budára költözik az egyetemi nyomda is. — Könyvesbolt több van Budán. Név szerint *Ring* Tivadar († 1706), *Nudow* J. F. († 1737 körül), *Diepold* Floridus (a 70-es években) könyvárusokat ismerjük. Az egyetemi nyomdának és a *Weingand* és *Köpf* cégnek is van itt (1778-ban) üzlete. — Az egyetemi könyvtár is

---

[5] A budai iskolákra vonatkozó adatokat összefoglalta *Hanskarl* Erzsébet, Budapest irodalmi életének kialakulása. Bp. 1928. 16—23. l.

[6] Budán van az egyetem 1777 és 1784 között. Az egyetemi életről lásd *Pauler* Tivadar, A budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem története. Bp. 1886.

nyitva áll a nagyközönség számára, de a látogatók száma nem volt 7—8 embernél több.[7]

A szellemi elevenség megkívánja a társasági életet. 1759-ben a jezsuiták vezetésével vallásos társulatba tömörülnek a budaiak. A laikus tagok a vallásos életet mélyítették, vallásos előadásokat és beszédeket is tartottak.[8] Az egyházi-templomi szónoklat a városlakók együttes életében önálló hatású. Híres budai hitszónokok *Cherubinus* a Sancta-Trinitate és *Ébert* Ignác karmeliták és *Longinus* Frigyes kapucinus gvardián.[9] Az egyházi szónoklat népszerűsítésében különösen a *Trinitárius rend*[10] munkálkodott a XVIII. sz. első felében. Neves hitszónok *Lucas* Ferenc a Sancta Nicolao. A rend új predikáció-tipust honosít meg, mely tisztultabb a Bécsből behozott népszónoklatnál.[11] Általában a rend mozgékonyságánál és szociális strukturájánál fogva, fontos szerepet tölt be a németség életében.[12]

Szellemi mozgalmasságot jelent a színjátszás is. A jezsuiták intézetében van 1706-ban az első nyilvános jellegű színielőadás; de hogy a városi polgárságnak akár mint szereplőknek, akár mint nézőknek milyen részük volt az előadásokban, arra nincs adatunk. 1755-ben *Vogt* János és *Gorscheld* Ádám színigazgatók engedélyt kapnak, hogy előadásaikkal a közönséget mulattassák. 1760-ban a várbeli „Vörös sün" fogadóban jártak vándorszínészek, előadtak rögtönzött színdarabokat a vizivárosi „Fehér kereszt" fogadóban is. A dunaparti fabódéban (1783) már rendszeres darabokat játszanak. 1787-ben *II. József* állandó kőszín-

---

[7] A könyvnyomdászat és könyvkereskedelmet lásd bővebben *Gárdonyi* Albert, Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században. Bp. 1917. *Némethy* L., Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVIII. században. Magyar Könyvszemle, 1901.

[8] *Pukánszky* i. m. 308—309 l.

[9] *Pukánszky* i. m. 306. l.

[10] A *trinitáriusok* 1738-ban telepednek meg. *Zichy Péter* óbudai földesúr özvegye és fia a mai Mátyás hegy (Óbuda) alatt várszerű zárdát építtettek és a trinitáriusoknak adományozták. *Palugyay Imre*, Buda-Pest. Pest, 1852. 148. l. Az épület ma is megvan és Schmidt-kastély néven ismeretes.

[11] A budai kongregációból 7 növendék próbaszónoklata maradt ránk nyomtatásban. *Pukánszky*, i. m. 308. l.

[12] *Pukánszky* i. m. 308. l.

házat létesít. Rendelete folytán Buda és Pest színügye egy kézbe kerül, a műsor a legjobb német színpadok színvonalán áll.[13]

Fontos közvetítője a kultúrának a sajtó. A polgárság a külvilág eseményeit elbeszélő hírekben szinte észrevétlenül jutott új ismeretekhez. 1731 ápr. 2-áról maradt fenn az első hírlap, a *Wochentlich Zweymal neu ankommender Mercurius* első példánya. Szerkesztőjét nem ismerjük, *Nottenstein* Györgynél jelenik meg és idegen, főleg bécsi lapokból kiollózott híreket közöl. 1737-től kezdve Budáról is hoz főleg egyházi vonatkozású híreket. — Valószínűleg csak címváltozással, mert szerkesztésének, beosztásának jellege és kiadó nyomdája ugyanaz, követi az *Ofnerischer Mercurius* 1760-ban, ez a lap is hetenként kétszer jelenik meg. 1786-ban megindul a *Merkur von Ungarn* és az *Ofner gelehrte Monatschrift* c. tudományos havi folyóirat, amely csak rövid életű, mindössze két évfolyama jelent meg. Szívesebben fogadta az olvasóközönség az 1787-ben megindított *Ungarische Staats und gelehrte Nachrichten* c. hetilapot; példányai 1794-ig ismeretesek. Valószínűleg ennek folytatása az *Ofner Zeitung*, amelynek 1796-ból maradt fenn néhány példánya. Az 1800-ban megjelenő *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*-ba beleolvadhatott az *Ofner Zeitung* is. Ezek az ujságok a lakosság élénk szellemi érdeklődését mutatják.[14]

Kiemelkedő írót, költőt nem találunk Budán.[15] Egy ismeretlen budai jezsuita, *Hevenesi* Gábor *Kunst wohl zu sterben* (1709) hatása alatt írja tudákos moralizáló fejtegetését: *Kunst gottselig zu leben* (1728). — Hasonlóan morális didaktikus irányú egy ismeretlen budai jezsuita elmélkedése: *Wahre Weisheit.* Das ist überaus geistreiche Betrachtungen die heilige Furcht Gottes zu erwerben. (Ofen, 1740), *Szalézi Sz. Ferenc Traité de l'amour de Dieu*-jének német változata. — A vallásos irodalomnak egy másik elterjedt terméke a *budai Katekizmus* (1730—1736), amely a jezsuita iskola számára készült. Forrásai Petrus *Canisius Summa doctrinae Christianae*-ja és a Tridentinum

---

[13] A budai színházi élet képét lásd *Kádár* Jolán, A budai és pesti színészet története 1812-ig. Bp. 1914. Német Phil. Dolgozatok. XII.

[14] A budai hirlapok történetét lásd bővebben *Kelényi* B. Ottó, Buda és Pest hirlapirodalmának multja. A Sajtó, I. évf. 1. és 5. szám. (1927.), II. évf. 12. szám (1928.).

[15] Az errevonatkozó adatokat lásd *Pukánszky* i. m.

szerkesztette *Catechismus Romanus.* (Utóbbinak az antwerpeni kiadás (1574) alapján készült népszerű változatait kivonatolták főképen nálunk). — Budán készült népszerű kalendárium a *Sybillinische Weissagung,* mely tulajdonképen a krakói naptár egyik részlete. Katolikus szellemű, inkább csak hasznos dolgokat tartalmaz. — *Stocker* Lőrinc, német császári törzsorvos,[16] Buda gyógyforrásairól és természeti szépségeiről írt népszerű munkákat. — *Herdt* Károly, a budai és pesti színház tagja, 1796—97-ben kiad két kötetben *Gedanken und Skizzen* címen színházi anekdotákat, dramaturgiai gondolatokat, nehány rövid szerelmi történetet *Gellert* Svétziai grófnőjének hangulatában. — 1792-ben Budán kerül ki sajtó alól *Mathias Corvinus oder Volksliebe ist edler Fürsten Lohn, Szentjóbi Szabó* László Mátyás királyának német fordítása.

A XIX. században Pesten fejlődő irodalmi és szellemi életbe bekapcsolódhattak a budaiak is.[17] Ekkor már a két város szoros közösségben van.[18]

---

[16] *Stocker* Lőrinc 1700 körül háztulajdonos volt a Várban. *Zetger Haus „No 95... pro nunc Hr Laurentius Stockher Med. Doctor et uxor Catharina Benigna."*

[17] Megjelenik Buda mint irodalmi téma is: *Jung* János pesti ügyvéd *Die Restauration* (Buda, 1806) c. vígjátékának tárgya egy községi perpatvar Buda városában. *Drei Tage aus Ofens Geschichte* c. darabot ír 1839-ben *Kurt* színész (felhasználja harmadik részében *Seydl* József budai komikus *Ein Tag nach der Überschwemmung* (1839) c. drámáját).

[18] Ezt az együttességet mutatják elnevezések, mint pl. *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung.*

III. A VÁR ÉS UJLAK NÉMET UTCANEVEI.[1]

1696—1872.

A *Vár*[2] Buda belvárosa. Itt összpontosul a hivatalos és szellemi élet, itt laknak a tehetősebbek, az előkelőbbek, itt emelkedtek a szebb épületek,[3] a lakosság itt érezte leginkább a városi környezetet.

Ujlak a török hódoltság után épült újra. Innen a neve.[4] Falusias külsejű, a házak legtöbbje vályogból épült,[5] egyetlen na-

---

[1] E dolgozat keretén belül nem állt módomban Buda minden városrészének kidolgozása. A Buda utcaneveire vonatkozó anyag teljesen feldolgozatlan — még topográfiai szempontból is. A levéltári irott és térképanyag alapján magamnak kellett rekonstruálni még a városrészek utcaképét is. Az utcanév-változtatások megállapítása a levéltári anyagon kívül Buda történelmének, a Budára vonatkozó nyomtatott és térképanyagnak beható ismeretét tette szükségessé, ami ismét nagy időt vett igénybe, minthogy még Budapestnek összeállított bibliografiája, modern monográfiája nincs. A városrészek megválasztásában két szempont vezetett: a Várban és Ujlakon legtöbb aránylagosan a németség, amellett a Vár, a belváros és Ujlak, a legfalusiasabb külváros szembeállítása következtetéseket nyujthat az egész város életére is. Az utcanevek összeállításában a Zeigerek *(Zaiger über die Vöstung 1696* és *Zaiger über das Neüstüfft 1702)* sorrendjéhez igazodom, a kezdő elnevezés a Zeiger adata.

[2] Felsővárosnak is mondják: *Miller*, Epitome. Budae, 1760. 82. l. „In urbe Superiori."

[3] „... die Strassen und Plätze ... die Häuser ... Wohlstand und Würde ihrer Einwohner an den Tag legen." *Rösler*, Kalender für 1809. 49. l. „... das Landhaus Hofkammergebäude, Zeughaus und Rathhaus sind ihre und auch ganz Ofens Glanzpunkte, gewähren aber der Stadt mehr ein ehrwürdiges als ein prachtvolles Aussehen ..." *Gemälde* von Pesth und Ofen. Pesth. 1837. 162. l.

[4] „A germanis Neustufftum olim oppidum S. S. S. Trinitatis, alias Felhevéz & Felsőviz dictum". *Miller*, i. m. 103. l. — „Nova est colonia quam ideo Germani Neüstift vocant, nos forte Neapolim dixerimus." *Bél*, De Urbe Budensi. Viennae, 1737. 454. l.

[5] „Aedificant ... plerique tamen e laterculo ad solis aestum durato" *Bél* i. m. 454. l. „Ärmlichster Stadttheil. Die Häuser sind klein, wenig mehr als Hütten." *Gemälde* von Pesth und Ofen. Pest, 1837. 166. l. — „Die Häuser sind bis auf einige alle ebenerdig und es sieht diese Vorstadt einem Dorfe ähnlich." *Feldmann's Wegweiser* durch Pesth und Ofen. Zweite ganz umgearbeitete Auflage von Dr. J. Christ. *Seiz*. Pest, 1855. 111. l.

gyobb épülete a templom.[6] Lakósai szegények, mezőgazdasággal vagy kézműiparral foglalkoznak, vannak kereskedők is.[7] Faluhoz hasonlít külső és belső élete.

1. Die Vöstung (A Vár).[1]

a) Utcanevek.

Haubt plaz (Ma Dísz-tér és Tárnok-utca).

Fontosságát a főőrség adja meg.[2] *Bél* Mátyás[3] is kiemeli ezt a jellegzetességet: „area . . . quam Martiam possis dicere quod miles hic lustratur, ad excubiarum vigiliarumque stationes dimittendus." Ez az őrségváltás — akárcsak ma — ünnepélyes lehetett.

A *Haubt plaz* név[4] 1728-ban[5] *paradi oder Haubt plaz* változatban jelenik meg. 1797-től kezdve már *Parade platz* néven említik.[6] Ez a név maradt meg a magyar fordításban is.

A *Parade platz* név feltünése után a Zaiger-korabeli *Haubt plaz* egységes elnevezése megszakad. *Paradeplatz* csak a mai

---

[6] „Die Pfarrkirche hat nur einen Thurm, und ist nicht ansehnlich." *Gettinger*, Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen. Pest, 1866. 42. l.

[7] „Ad incolas quod adtinet . . . germani plurimi, quibus victus ratio omnis aut re rustica constat aut opificiis. Necque desunt qui tabernas mercatoria tenues quidem, sed non plane inanes aperiunt." *Bél*, i. m. 454. l. — „Die Einwohner sind Deutsche, treiben hauptsächlich Weinbau, Müllerhandwerk, etwas Feldwirtschaft und Gärtnerei." *Feldmann's* Wegweiser, 1855.[2] 111. l. — „ihre Einwohner sind zum grössten Theile Weinbauer und Taglöhner." *Feldmann's Wegweiser* durch Pesth und Ofen, vierte Auflage von *Gettinger*. Pest, 1871. Kézirat. 30. ív.

[1] A következőkben az eredeti források írásmódját tartjuk meg.

[2] Ezen a téren van *die Haubtwacht*. *Zaiger*. No 272.

[3] De urbe Budensi. 1737. 444. l.

[4] *Gewöhrbuchok*-ban előfordul az 1696—1700, 1702, 1705, 1709—12, 15—20, 23—24, 26, 28, 30, 35, 37, 41—43, 45—46, 52, 54, 59, 66. években *Haubt, haubt, Haupt plaz, blatz, Plaz, platz* változatokban.

[5] *Gewöhrbuch*.

[6] *Gewöhrbuch*, 1797. — *Telekkönyv* és betáblázások. 1851—55. Vár, 2. „No 225/216 ein Haus auf dem Parade platz; Eigenth.: K. K. Hauptwache." — *Buda térképe 1805-ből*, (bécsi Kriegsarchiv gl. h71. jelzés) „Parade Pl." — *Rösler*, Kalender für 1809. 49. l. „Parade Pl. mit der Hauptwache." — *Plan von Ofen u. Pest*, Verlag v. G. *Emich*, 1854. „Parade Pl." a teljes *Zaiger*-beli *Haubt plaz*.

értelemben vett tér, a széles utcarész a *Haupt Gasse*, majd *Dreifaltigkeits Gasse* nevet kapja.[7]

Rauchfangkherer gässl (Ma Casino-utca).

Nevét az utcában lakó kéményseprőről vette. A *Zaiger*ben *„No 12. Ain eckhaus auf dem Haubt Plaz an dem Rauchfangkherer gässl. Peter Paul Franzin burgl. Rauchfangkherer."*

Ez az elnevezés hamar eltünik; 1700-ban mint *Pastein gassen* fordul elő,[8] 1854-ben a névváltozat *Bastion Gasse*,[9] mely elnevezés az utca helyi adottságából keletkezett. Már a *Zaiger* is kiemeli az utca fekvését: *„gässl welches auf die Pastein hinaus weist"*.[10] 1872-ig más névváltozásról nem emlékeznek meg a források.

Herren gasse. (Ma Uri-utca.)

Itt laktak Budavár előkelőségei.[11]

Az elnevezés eredeti alakjában megmarad a XVIII. és XIX. században keresztül,[12] és a magyar fordításban is tovább él.[13]

---

[7] *Vasquez*, Buda tájleírása. 1836. „Haupt G." — *Hydrographische u. Topographische Karte* v. Ofen u. Pest. 1844. Hgg durch J. *Schmid*. „Fő u." — *Neuester Plan v. Budapest*. Verlag *Légrády* (1870-es évek), „Dreifaltigkeits G."

[8] *Gewöhrbuch*, 1700, 1736 és 1743. évben. *Pastein gassen, Pastey gassel* változatban.

[9] *Plan v. Ofen u. Pest*. Verlag von Gustav *Emich*, Pest, 1854.

[10] *Zeiger*, folio 7. *„haltet in der weithe 2 klaffter 1 schuech."*

[11] No 29, 30, 31, 32. Hr. graff Petri *Ricciardi*, No 36. Hr. Baron von *Frankhenberg* Kays Obrister und Commandant in Ofen; No 41. Hr. Karl Ferdinand von *Tressen* Ofner Garnisons Hauptmann; No 38—39. Hr. Georg *Pruner* Adtions Rath; No 69, 70, 71. Hr. Nicolaus *Panny Baron de Dumont* Ingenieur obrist leuthenant. Lásd a Függelékben a *Zaiger über die Vöstung*-ban felsorolt házak és háztulajdonosok jegyzékét az I. térkép alapján.

[12] *Gewöhrbuch*, 1696—1702, 1705, 08—10, 11—17, 19—20, 23—24, 26—27, 29—40, 42—47, 49, 51—53, 56, 62—64, 66—68. *Telekkönyv* és betáblázások. 1851—55. Vár. 1. *herrn, Herren, Herrn gassen, gass* változatban. — *Bél*, De urbe Budensi. 1737. 444. l. „Qui in occasum vergit herilis ab incolis dicitur: credo quod primorum aedes heic olim erant positae." — *Rösler*, Kalender für 1809. 51. l. „gegen die Herrengasse." *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 123. l. „Herrengasse."

[13] *Vörös* László, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest sz. kir. fő-

Schwaben gässl. (Ma a Sz. Háromság-utcának a Bástya-sétány és Uri-utca közötti része.)

„Hier ist das Schwaben gässl hat hervorn in der braidte 4 Klaffter und hinten 2 Klaffter 4 schuech.“[14] Az utcát valószínűleg a benne lakó svábokról nevezték el.[15]

Csak 1702-ben fordul elő még e név a Gewöhrbuchokban, mint utcát nem említik a későbbi források.

Heüssler gässl. (Ma Nőegylet-utca.)

Az itt lakó *Heissler* generálisról kapta nevét. A *Zaiger*ben *No. 33. Ain egghaus in der Herrengassen... Hr General Heüssler Graff v. Haidershaimb.“ „Zwischen denen No. 33 u. 34 ist das Heüssler gässl so auf dem Wahl hinaus gehet und 2 Kl. 5 schuch braidt ist.“ Heissler* generális részt vett Buda visszavívásában.[16]

Az utcanevet csak a *Zaiger* őrzi; névváltozásról nincs adat, mert a források ez utcát nem említik többet.

---

városainak. 1833. és *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest. 1844.* Hgg. durch J. *Schmid*, térképeken már megjelenik a név magyar fordításban *„Urak utcája.“* Magyarosabb fordítás az *Uri-utca*, az utca mai neve. Ezt az alakot is megtaláljuk már *Bél* Mátyás, De Urbe Budensi. 1737. 444. l. jegyzet: *Herrn-Gasse — Hungaris Uri utza.“*

[14] *Zaiger*, fol. 15.

[15] A *Zaiger* nem említ meg házakat a *Schwaben gässl*-ben; a két sarokház tulajdonosa, No 28 Hans Georg *Gall* és No 29 Graff Petri *Ricciardi*. Így az utca lakóiról nincs bővebb adat. Lehet, hogy a *Schwaben gässl* név mint hagyomány került a török hódoltság utáni korba. *Rupp* Jakab szerint ez az utca topográfiailag a középkori *Német utca* megfelelője lenne: „melyet a Bold. Asszony német templomáról neveztek és mely ... a *városház utczával* azonos.“ (Buda-Pest. 1868. 155. l.) A *városház utca Rupp* idejében a *bey denen Fleischbänckhen*, vagyis a *Schwaben gässl* folytatása (lásd I. térkép). A középkori *Német utca* elnevezés magyarázatában is valószínűbbnek tartom, hogy a név nem a német templomról, hanem az utcában tömörült német lakosokról maradt fenn.

[16] *Károlyi* Árpád, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1886. 399. l. *Juvigny's* Plan der Belagerung Ofens. 1686. (Kriegsarchiv, Bécs. H. III. c. 152 jelzés) feltünteti az ostromló csapatok hadállásait; *Heissler* generális csapatával a *Kleiner Schwabenberg* közelében táborozott.

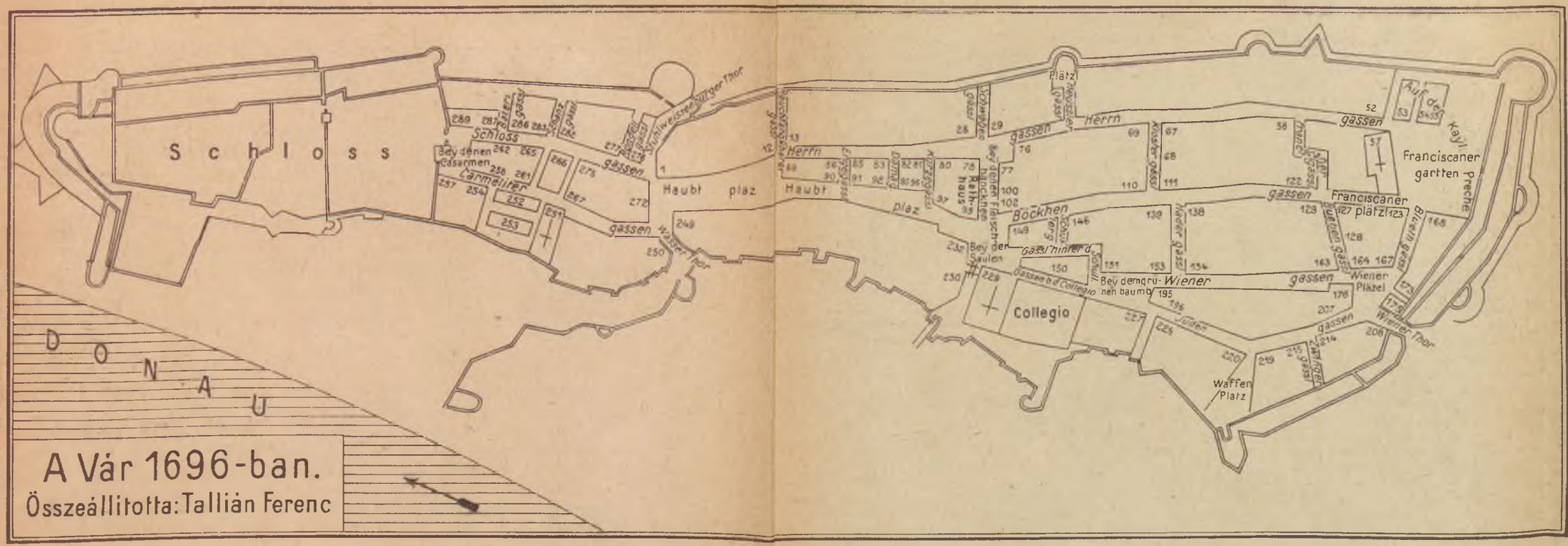

I. térkép. E tanulmány számára készült a *Zaiger über die Vöstung Anno 1696* adatai alapján.

MAGYARÁZAT A VÁR 1696-ban CÍMŰ TÉRKÉPHEZ.

A helyzetrekonstrukciót adatközlésem alapján *Tallián* Ferenc a Magyar Földrajzi Intézet rt. geografusa állította össze és a következőkben magyarázza:

„*A Vár 1696-ban*, továbbá a vele azonos mértékben készült s ráhelyezhető *A Vár mai helyzete* című térképek e tanulmány számára készültek azzal a céllal, hogy térképszerüleg bizonyitsák, mily utcák felelnek meg ma a *Zaiger über die Vöstung Anno 1696*-ban említett, e tanulmányban feldolgozott utcáknak.

A Vár 1696-ban térképe egy helyzetrekonstrukció. Rekonstruálása egy területrésznek a *Zaiger* régi telekkönyvi adatai alapján. Egy ily összeállítás az adatok elégtelensége és bizonytalansága folytán csak a kisérlet határán mozog. Helyes vagy helytelen voltának mérlegelésénél tekintetbe kell venni azokat a nehézségeket, melyeket a kisérletezőnek meg kell oldania. Ily nehézségek a *Zaiger* kiindulási pontjainak bizonytalansága, adatainak átszámítása [ugyanis azokat *Klafter*-ben (öl) és *Schuh*-ban (láb) adja meg] és hogy az utcaelnevezések egy és ugyanazon területen esetleg eltérők lehetnek.

Mindezen nehézségek ellenére azonban azt mondhatjuk, hogy az összeállított helyzetkép híven fedi a *Zaiger über die Vöstung*-ban vázolt állapotot.

A *Zaiger* a *Haubt plaz Stuhlweissenburger Thor* melletti sarokházától kiindulva a *Haubt plaz*-on kezdi meg a házak felsorolását s a házszámok sorrendjében vezet végig a Városon. A térképen megadott számozással világosan követhető e sorrend. A *Stuhlweissenburger Thor* ismeretesen a mai Palota-út betorkolásánál volt, ez tehát fix pont. Egy másik fontos körülmény pedig a *Herrn gassen* kezdete, mely a *Zaiger* szerint a 13. számú ház. A *Herrn gassen* még ma is Úri-utca néven ismert s a számítások szerint a 13. számú háznak megfelelő ház ma is az Úri-utca kezdete. Ez egy másik fix pont. Mindezek alapján a fentemlített sarokház csakis a mai Palota-út, Bástya-sétány s Dísz-tér sarkán lehetett.

A megadott *Klafter*-eket s *Schuh*-kat átszámolva a térkép mértékére s felmérve a térképre, a 12. és 13. számú házak közé egy kis utca esik, pontosan a mai Casino-utca helyén. Ezután a *Zaiger* a *Herrn gassen* várfal felé eső oldalán megy tovább. A 28. és 29., majd a 33. és 34. számú házak közötti utcáknak a számítások szerint ma is vannak megfelelő utcák. A mai Lant-utca ebben az időben még nem volt meg. Hasonlóképen a mai Bástya-sétány sem, mert a *Herrn gassen* házainak legtöbbje egész a várfalig nyúlik s elzárja az utat a fal mentén.

A *Herrn gassen* a Vár északnyugati sarkán egy térre vezet, melyet a *Zaiger Auf der Kayl. Preche* néven említ meg. Az északnyugati Rondella mögött kevésbbé beépített terület. Ide helyezhetjük a *Franciscaner gartten*-t, habár a *Zaiger* nem itt tesz

(Térképmagyarázat, folytatás.)

említést róla. Elhelyezését a következőkkel támaszthatjuk alá: A két *Soldaten Haus* (53.—56.) után a *Zaiger* a Franciskánusok templomára tér át s a *Herrn gassen* ezen az oldalán halad visszafelé. Zavart okoz, hogy a templom s a *Franciscaner gässl* említése között beszél a kertről s a következőket mondja: *„Der P. P. Franciscaner gartten von Kirchhoff oder Kloster biss zum Wahl hat in der lenge 48 und in der braidte 32 Klaffter."* (Folio 33.) Ezek alapján azt gondolhatnánk, hogy a kert a templom és a *Franciscaner gässl* közé esik, azonban érthetetlen, hogy miféle várfalról beszél. Ha az adott méretek alapján rekonstruáljuk a *Herrn gassen házait*, fix pontnak véve a templomot, (mely még ma is ott áll) s a *Herrn gassen* kiindulását (13. és 89. számú házak) azt látjuk, hogy a kert méreteivel ott el nem helyezhető, a rekonstrukció a kert méretei nélkül is fedi a jelzett területrészt. A templom előtti s mögötti területen sem helyezhető el, mert oda is pontosan megállapítható házakat helyez a *Zaiger*. Marad egyetlen lehetőségnek a templom *auf der Kayl. Preche*-re eső oldalától való kiindulás. A templomtól a várfalig üres, beépítetlen terület van (1741-ben még mindig üres e terület, lásd II. térkép), ahol azután pontosan elhelyezhető a kert méreteivel. Erthetővé válik a *Zaiger* is, mert így a kert valójában a templomtól a falig terjed. Tehát a *Franciscaner gartten* a mai Kapisztrán-tér, az Államnyomda épülete s a Nándor-laktanya egy részének a helyén volt. Zavart, bizonytalanságot csak a *Zaiger* okoz a rossz helyen való említéssel.

Az átszámítási eredmények a további részeken semmi változást nem tüntetnek fel. Minden kétség nélkül állapítható meg a *Herrn gassen* további mellékutcáinak, a *Haubt plaz, Böckhen gassen, Franciscaner Plätzl, Wiener gassen, Juden gassen* és mellékutcáiknak megfelelő mai utcák, amit a *Zaiger* adatainak átszámolása s felmérése minden esetben igazol.

Nehézségekkel ismét a mai Szent Háromság-tér környékén találkozunk, melynek képét a későbbi idők építkezései változtatják meg. A 150. számú teleknél a *Zaiger* a következőket mondja: *„Das zu dennen schullen ausgezeichnete spatium"* (Folio 87.), majd pedig: *„Hinter dissen Haus ist das gässl hinter denen schullen genanndt."* (Folio 88.), de nem határozza meg sem a telek kiterjedését, sem az utca kezdetét, avagy végét. Tehát meg kell elégednünk a térképen vázolt valószínű helyzettel, amit alátámaszt a *Schuller gässl*, mely feltétlen az iskola felé vezetett, hogy a *Böckhen gassen* házainak (146.—149.) mélységét felmérve, mögöttük valójában egy háromszög alakú üres terület mutatkozik és hogy a *Zaiger* a *Collegio* előtt egy keskeny *(7 Klaffter)* utcát tüntet fel s a következő *bey dem grünen baumb* teret, mint négyszögletes teret említi. Tehát csak a *Collegio* és a *Böckhen gassen* házai között lehetett, valószínűleg a térképen feltüntetett terjedelemben, a 150. számú telek.

A *Zaiger* adatai között való eligazodás nehézségének jellemző példáját a *Carmeliter gassen* és a *Schloss gassen* közötti területnél láthatjuk. Nem tart meghatározott sorrendet a házak egymásutánjában, anélkül, hogy kiindulási pontjait meghatározná, hol a *Carmeliter gassen*, hol a *Schloss gassen*-en sorolja fel a házakat, amint azt a térképen megadott számozás mutatja. Ez a *Schloss* és a *Haubt plaz* által határolt területrész változott meg a legnagyobb mértékben az újabb idők folyamán. A *Schloss gassen* és *Carmeliter gassen* csak részben marad meg, a belső rész térszerű kiképzést nyer. A fal felé nyiló kis utcák közül pedig csak a *Bateri gässl* található meg (Lovarda-utca). A Honvédelmi Minisztérium, a Honvéd Főparancsnokság, a Miniszterelnökség s József főherceg palotája, továbbá a királyi istállók felépítése tüntette el a régi házakat s utcákat. Talán csak a karmeliták klastromának nyomait találhatjuk már meg a Színház-utca régi épületeiben, templomuk nyomát pedig a várszínház épületében. A királyi palota felépítése a *Schloss* (belső vár) jellegét is megváltoztatja.

Összegezve a rekonstrukció eredményét látjuk, hogy a Vár 1696-ban — a *Schloss* (belső vár, királyi laképületek) kivételével — teljesen be volt épülve, megvolt a kialakult utcarendszere, amitől a mai helyzet alig mutat lényegesebb eltérést. A Duna mellett emelkedő mészkő fensík, mint az egész középkoron át fontos erődítés a településre kiválóan alkalmas hely, miért is beépítésének képe korán alakul ki. Sőt 1696-ban erősebben volt beépítve, mint ma. Ezt látjuk különösen a Szent György-térnél és a Szent Háromság-térnél. Utcarendszerében részben a település korán kialakulása, részben a hely zártsága folytán csak igen keveset változott, az esetleges változás is az újabb időkre esik."

Auf der Kayl. Preche (Ma Kapisztrán-tér környéke).

„Umb diese Revier wirdt es genandt auf der Kayl Preche."[17]

Buda visszavívásánál a császári sereg itt nyomult a várba.[18]

1732 és 39-ben[19] ismét megjelenik ez a név. A későbbi években, mikor a harcok emléke elhalványul, e környék közös elnevezése megszakad. Egyik része beleolvad a *Herrn gassen*-ba,[20] másik része a szomszédos *Franciscaner Plätzl* nevén osztozik;[21] e két tér egyforma elnevezését magyarázza, hogy a Franciscanus templom ad mindkét térnek jelentőséget. Amikor az érdeklődés központjában már a Ferdinand-kaszárnya áll, a *Franciscaner Plätzl* elnevezés alá került térrész neve *Ferdinands Platz;*[22] ezt a nevet átmenetileg felveszi a szomszédos *Franciscaner Plätzl is,*[23] de huzamosan — a magyar fordításban

---

[17] *Zaiger*, fol. 29.

[18] *Károlyi* Árpád, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bpest, 1886. Buda bevétele, 376—423. l. *Haeuffler*, Buda-Pest. 1854. 109. l. „Am 2. September... der Hauptsturm raste an der nordwestlichen Ecke der Festung an der sogenannten Kaiserbresche und am jetzigen Kaiser Ferdinands Platz. Die Vorwerke waren alle in der Gewalt des Herzogs von Lothringen... An der grossen Bresche drangen die Kaiserlichen Truppen mit ihnen die Ungarn ein und erstürmten den Wall." *Buda térképe 1805-ből* (Kriegsarchiv Bécs, G. I. h. 71. jelzés) feltünteti a Vár északnyugati szegletén: *„Keyser Bresch."*

[19] *Gewöhrbuch „an der Käyl Preche", „Käyl Breche"* változatban.

[20] *Vasquez*, Buda-Pest sz. kir. városainak tájleírása, 1836. (Lásd III. térkép.) — *Neuster Plan von Ofen und Pesth*, Verlag von Gustav *Emich*, Pest, 1851.

[21] *Vasquez*, Buda-Pest sz. kir. városainak tájleírása, 1836. (Lásd III. térkép.) Bár korábbi adatra nem találtam, bizonyos, hogy ez az elnevezés már a XVIII. században is él; 1836-ban *Vasquez* térképén e név csak emlékszerű megőrzés, mert ugyanekkor már felbukkant az új elnevezés (Ferdinandsplatz).

[22] *Telekkönyv* és betáblázások. 1851—55. Vár. 2. „No 145/139 auf den Ferdinands Platz." — „Kaiser Ferdinands Pl. auf demselben ist eine grossartige Kaserne erbaut worden, die Ferdinands-Kaserne." *Haeuffler*, Buda-Pest. Pest, 1854. 290. l. — „A vár északi részén a pompás kétemeletű Ferdinand-katonalak előtti Ferdinand téren." *Palugyay*, Buda és Pest. Pest, 1852. 135—136. l. — A Ferdinand név *V. Ferdinand* királyról van.

[23] *Vörös* László, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest sz. kir. fővárosainak. 1833.

is — a mai Kapisztrán-tér tartja meg.[24] A *Ferdinands Platz* egyik változata a *Garnison-tér* elnevezés.[25]

Franciscaner gässl. (Már beépítették.)

„Hierauf folgt das Franciscaner gässl, laufft von der Herrn biss in die Böckhen gassen, hat an der Herrn gasse 4 Kl. 4 sch. und an der Böckischen 5 K."[26]

Az utca a franciscanus barátok temploma és lakóháza között haladt el.[27]

A *Franciscaner gässl* név felbukkan 1699, 1704, 1722-ben,[28] és 1805-ben.[29] A későbbi időkben eltünik, beépült a *Zaiger*-korabeli utca is.[30]

[24] *Topographische u. Hydrographische Karte* der Königl. Freistadt Ofen und Pesth, 1844. Hgg. durch J. *Schmid.* — *Friwisz*, Plan v. Pest-Ofen. 1867.

[25] *Palugyay*, Buda és Pest. 1852. 135—136. l. „Ferdinand (garnison) tér." A Ferdinand kaszárnyát előzőleg *Garnisons Kaserne*-nek hívták. *Situations Plan der königlichen Freystaedte Pesth u. Ofen*, ausgearbeitet im Jahre 1823. *„Garnisons Kaserne", „Garnisons Kirche."*

[26] *Zaiger*, fol. 34.

[27] *„Ain Kürchhoff sambt der Kürchen alwohin der P. P. Franciscanern Kloster khommen sollte." — „Der P. P. Franciscaner garrten von Kirchhoff oder Kloster biss zum Wahl hat in der lenge 48, und in der braidte 32 Klaffter."* Zaiger, fol. 33. A franciscanusok tulajdona még: *No 59. P. P. Franciscaner; No 60. Der P. P. Franciscaner Wohnungshaus ad interim; No 61. ist ein Theill darvon zur Wohnung für die P. P. Franciscaner applicirt." Zaiger*, fol. 34—35.

A franciscanusok mindjárt Buda visszafoglalása után megtelepedtek a Várban. Megkapták a mai helyőrségi templom romjait, majd 1690-ben telket is kaptak mellette. Kolostort csak 1717-ben építettek. Midőn a rendet *II. József* császár eltörölte, 1787-ben a kolostor épületébe a helytartótanács költözött. A templom zárva marad és jóllehet 1792-ben *I. Ferenc* császár itt koronáztatott meg, — csak 1817-ben lesz katonai templommá. Innen ered a „Garnisons Kirche" név. Dr. *Karácsonyi* János, Sz. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1923—24. I—II. I. 155. l. — *Rupp* J., Buda-Pest. 1868. 111. l.

[28] *Gewöhrbuch*, Franciszcaner gassel, franciscaner gässl változatban.

[29] Lásd ez évből való *Buda térképéhez*, Bécs, Kriegsarch. G I. h 71 jelzés, mellékelt magyarázatban. A térképen nincs meg az utca jelzése, de mivel ugyancsak említi a *Herrn — Landhaus* Gasse-t és a *Franciscaner Platz*-ot, a Franciscaner Gässl név — ha a kis utca már be lenne építve — csak a *Herrn gassen* templom előtti részére, vagy a *bluet gässl*-re vonatkozhatna.

[30] Lásd III. térkép, *Vasquez*, Buda-Pest tájleírása. 1836

Kloster gässl. (Ma Dárda-utca.)

„Hier ist das Kloster gässl.“[31] E névben a clarissa apácákra csak emlékezik a lakosság, mert az apáca-rend 1696-ban nem volt a Várban; a *Zaiger* a *Kloster gässl* közelében a *Herrn gassen* No. 72. házra megjegyzi: *„soll vor alters ein Frauen-Kloster gewesen sein.“*[32]

E név még megvan 1699, 1701, 1703-ban a *Gewöhrbuch*okban, többet nem jelenik meg 1872-ig a forrásokban.

Bey denen Fleischbänckhen. (A mai Sz. Háromság-utcának a Sz. Háromság-tértől az Uri-utcáig terjedő része.)

„Hieran ist ein kleiner Plaz, welcher von der Herrn gassen bis in die böckhen gelanget und selbige abkürzet Bey denen Fleischbänckhen genannt hat 9 Kl. in der braidte.“[33] Itt voltak a mészárszékek.[34]

1696, 97, 1700, 1705, 1715 és 1720-ban feltűnik még ez az

---

[31] *Zaiger*, fol. 40.

[32] *Zaiger*, fol. 42. A történelem adatai szerint a clarissák nem ezen a helyen laktak. *Rupp* Jakab (Buda-Pest. 1868. 112—14. l.) ezeket mondja: „... már a vegyesházi királyok korszakában Budavárában laktak és pedig Sz. János várbeli minorita templomának közelében ... a törökök betörése előtt, mely öket is szétszórta, a minoriták ősrégi klastromának közelében körülbelül azon a helyen laktak, melyen 200 év mulva ... a Pozsonyból Budára jött ugyanazon rendü apácáknak temploma és klastroma állott .. Megérkezvén Pozsonyból az apácák, kik magukat ó-budai clarissáknak nevezték, rendjüknek hajdani területét elfoglalták és kolostoruknak megnagyításán, templom építésében fáradoztak.“

A clarissák 1714-ben jöttek Budára a Várba; midőn *II. József* a szerzetes rendeket eltörölte, 1784-ben a kir. és hétszemélyes tábla székhelye lett a kolostor és templom, majd a helytartótanács költözött ide. *Rupp* J., Buda-Pest, 1868. 113—116. l.

Feltünteti a kolostort és templomot *Plan der königlichen Haubt Stadt und Festung Ofen Anno 1741* (lásd II. térkép). „No 33. Klosterfrauen.“

[33] *Zaiger*, fol. 45.

[34] Még a XIX-ik században is ezen a helyen találhatók a mészárszékek: *Rösler*, Kalender für 1809. 53. l. „Das Rathaus ... im Erdgeschoss die Fleischbänke.“

elnevezés,[35] majd felváltja a *Rathaus Gasse* név,[36] amelynek változata a *Rathaus Platz.*[37]

Az újabb időkben a *Platz* helyjelölés már nagyobb területet foglal magába: a *Rathaus Platz* jelenti a szomszédos teret is.[38]

1872-ig más elnevezést a források nem említenek meg.

Kurze gässl. (Ma Balta-köz.)

„Das Kurze gässl ist 12 schuech braith und laufft von der Herrn gassen bis an dem Haubt Plaz."[39] Rövid utca.

Neve még előfordul 1697, 1711 és 1727-ben,[40] aztán eltűnik. Az utcát sem említik a források.[41]

---

[35] *Gewöhrbuch, „bey denen, gegen denen Fleischbänckhen"* változatokban.

[36] Már a *Zaiger* idejében itt volt a városháza. *„Haus No 78 ain egghaus in der Herrn gassen bey denen Fleischbänckhen. Ist ein Thaill von Rathaus." „No 99 ain egghaus ist ein Theill von Rath-Haus."* (Lásd I. térkép). A városházát időközben átépítik és így a hely kiemelkedő dísze lesz. „Atque heic quidem Praetorium urbis cuius supra meminimus primas obtinet Domus est dificillimis sicuti iam sunt, temporibus, ad eum modum coepta aedificare ut, si consummabitur prorsus vix habitura sit, tota Hungaria supparem. Nam & senacula insunt laxa, scite que facta & ea est substructionum mole, non minus quam elegantia, quae non potest non métropolim honestare." *Bél,* De urbe Budensi. 1737. 451. l. — A *Rathaus Gasse* elnevezést feltünteti *Buda térképe 1805-ből,* (Bécsi Kriegsarchiv G I h 71 jelzés) és *1838*-ban *Blaschneck,* Plan der königl. ung. freyen Städte Ofen u Pesth."

[37] *Gettinger,* Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen. 1866. 34. l. „Am Rathaus-Pl. ist das einstöckige aber ausgedehnte Rathaus." — *Feldmann's Wegweiser* durch Pest-Ofen. 1871[4]. Kézirat. 24—25. ív „Am Rathaus-Platz ist das einstöckige aber ausgedehnte Rathaus mit Thurm."

[38] *Plan der königl. freyen Staedte Ofen u. Pesth.* Pest, Verlage bey Ferd. *Tomola,* 1836.

[39] *Zaiger,* fol. 47.

[40] *Gewöhrbuch, „in dem Kurzen gässl, an dem Kurtze gassel"* változatban.

[41] Érdekessége ennek az utcának a *Herrn gassen* felőli sarokháza. A *Zaiger* erről azt írja: *„No 80 ain Haus in der Herren gassen Item hat ein gwölb über dass kurze gässl."* Ez az áthajlós ház ma is látható.

Dama gässl. (Ma Anna-utca.)

„Hierauf folgt das Dama gässl hat in der braithe 3 Kl.“[42]

Ezt az elnevezést az utca formája adhatta: kis utcácska és mivel 3 öl széles, a rövid vaskos hüvelyk ujjra emlékeztető. A *Dama* nyelvjárásos alakot így a *Daumen* szóval magyarázzuk. Az elnevezés pszihologiai megokolása ezt megerősíti: az utca szomszédságában a hasonló kis utcák névjelölése — *Kurze gässl, Enge gässl* — a szókincs egyszerű szavait már felhasználta, a fantáziának új szót kellett találnia, amely kifejezze az utca jellegzetességét. Nyelvészetileg ezzel a magyarázattal szemben csak az lenne felhozható, hogy *ufn. Daumen kfn. dûme szóra* megy vissza.[43] Mivel azonban *Schmeller*[44] ezt a fogalmat *Dám, Dámə* hangképpel is jelöli, mégis elfogadható a magyarázat, minthogy a lakosok legnagyobb részben bajor-osztrák telepesek lehettek.[45]

Kevésbé valószínű a *Dame* szóból való levezetés; e szó csak a „galante Zeit“ idejében kerül a német nyelvbe,[46] meg különben sincs elegendő ok arra, hogy éppen ezt a szót vegyék az utca elnevezésére.

A *Dama gässl* név előfordul még 1754-ben is a levéltári okmányokban.[47] Azután sem a nevet, sem a helyet nem hozzák fel a forrásmunkák.

---

[42] *Zaiger*, fol. 48.

[43] *Kfn. û* < *ufn. au* de felnémet nyelvjárásokban: „In Teilen des bayrischen Gebiets ist das neue *au* aus *ū* weiter zu *a* entwickelt, grössere Ausdehnung hat dieser Lautwandel in der Stellung vor *m*.“ *Behaghel*, Geschichte der deutschen Sprache. Berlin-Leipzig, 1928.[5] 312. l. §. 282.

[44] Bayerisches Wörterbuch. Stuttgart und Tübingen, 1827, 28, 36, 37. Bd. I. 507. h.

[45] A *dām* alakot találjuk *Pfalz*, Die Mundart des Marchfeldes. Wien, 1913, 47. l., viszont *daum* alakot hoz *Lessiak*, Die Mundart von Pernegg. PBB. 28. k. 76. l. — A „*Dama*“ alak *-a* végződése a dialektikus „*ə*“ tudákos írásmódja.

[46] Fr. *Kluge*, Etymologisches-Wörterbuch der deutschen Sprache. Strassburg, 1910[7]. 85. l. szerint *Dame* először 1638-ban fordul elő az irodalomban; a nép nyelvében még ma sincs elterjedve.

[47] *Gewöhrbuch*, 1697, 98, 1702, 1722, 27, 29, 35, 54. években.

Enge gässl. (Ma Hajadon-utca.)

„Das Enge gässl so in der braidte 7 schuech hat."[48] Feltünő szük utca.

A XVIII. század első felében még előfordul,[49] azután nem említik többet a források.

Beim Rathaus.[50] (A mai Sz. Háromság-tér városháza előtti része.)

„Hier fangt ein Pläzel an und gehet bis an die Böckhn gassen."[51] A *Rathaus* közvetlen környékét nevezték így.[52]

A későbbi időkben[53] ez a középkorias színezetű rész-elnevezés beleolvad az egész Sz. Háromság-teret felölelő névbe.

Böckhen gassen. (Ma Országház-utca.)

„Hier fangt die Böckhen gassen an und laufft biss an das Franciscaner Kloster."[54] Ebben az utcában háztulajdonos *„Bernhardt Spiegl Burgerl. Böckh."*[55]

1761-ig gyakran előfordul e név.[56] Mikor 1784-ben felépítik

---

[48] *Zaiger*, fol. 50.

[49] *Gewöhrbuch* 1696, 98, 1718, 30, 37, 52 *„auf dem, an dem, in der Engen, engen gass, gässel, gassel, gässl"* változatban.

[50] *„No 98 ain Haus beim Rathaus"*. *Zaiger*, fol. 57.

[51] *Zaiger*, fol. 57.

[52] *„No 99 Ein egghaus. Ist ein Theill von Rath Haus"*. *Zaiger*, fol. 58.

[53] A *beim Rathaus* elnevezést csak a *Zaiger* őrzi.

[54] *Zaiger*, fol. 60.

[55] *„No 131 Ain Haus in der Böckh gassen Bernhardt Spiegel Burgerl. Böckh." Zaiger.* — *Bél* Mátyás (De urbe Budensi. 1737. 444. l.) így ad magyarázatot: „Vicus Pistorum est ab hoc opificum genere, sicuti adparet, vocitatus." A latin szöveg alapján az utca fekvését nem lehet teljes határozottsággal megállapítani; valószínűbb, hogy *Bél* Mátyás a *Zaiger*ben *Wiener gassen*-nek nevezett utcára gondol a *vicus Pistorum* névvel. A *Zaiger* szerinti *Böckhen gasse*-t *platea Lanionum*-nak mondja. E két név — *vicus Pistorum, platea Lanionum* — ilyen topografiai változatára nem találtam másutt adatot. Nem gondolnám, hogy a pékek és mészárosok 1696 (*Zaiger*) és 1737 (*Bél* M. könyvének megjelenése) között elárusító helyüket változtatták volna. *Bél* Mátyás szövegének ily értelmű magyarázási lehetőségét inkább a határozatlan helyleírásnak tulajdonítanám.

[56] *Gewöhrbuch*, 1696, 97, 98, 99, 1700, 1701, 1704, 1705, 1708, 1709, 11, 14—20, 22, 24—31, 36—38, 40, 43, 46—47, 49—50, 52—53, 61. években, *Böckh, böckh, Böckhen, Pöckhen, beckhen, Becken, Pökhen, bökhen, bekhen, böcken, böckischen gassen, gass, gasse* változatban.

az országházat, az utca neve *Landhaus Gasse* lesz.[57] A XIX. században végig húzódva[58] elhozza ez az elnevezés — magyar fordításban — napjainkig is az Országház emlékét.

Franciscaner Plätzl. (Ma az Országház-utcának a katonai templom mögötti része.)

„Hier fängt an das Franciscaner Plätzl und gehet bis an die bluet gassen."[59] Elnevezése — mint a *Franciscaner gässl*-nél — a franciscanus barátokhoz fűződik.

A térnév fennmarad — a XVIII. században át — még a XIX. században is.[60]

Párhuzamos változata: *„Franciskaner oder Josephs Platz."*[61] Nevezik *Ferdinand-tér*nek is.[62] A *Franciskaner Platz*-on állott egy kút is,[63] erről: *Brunnen platz*nak nevezik.[64] A későbbi épít-

---

[57] „. . . . das Landhaus (aus einem Exklarisserinnen Kloster 1784 umgeschaffen) gegen die Landhaus Gasse . . ." *Rösler*, Kalender für 1809. 51. l.

[58] *Buda térképe 1805-ből* (Bécs, Kriegsarch. g. I. h. 71); *Schams* Beschreibung v. Ofen. 1822. 123. l.; *Plan von Ofen u. Pest.* Verlag v. Gust. *Emich*, 1850; *Haeuffler*, Buda-Pest. 1854. 289. l. *Neuester Plan von Budapest.* Druck u. Verlag von *Légrády* (1870-es évek). *Feldmann's* Wegweiser durch Pest-Ofen. 1871.[4] Kézirat, 23. ív.

[59] *Zaiger*, fol. 70. — Érdekes, hogy ebben az időben a *plätzl* nem a mai értelemben vett teret, hanem utcarészt jelöl. Lásd I. térkép.

[60] A *Gewöhrbuchokban* 1706, 11, 23. években *Franciscaner plätzl, plätzel, platz, plaz* változatokban. — *Buda térképe 1805*-ből (Bécs, Kriegsarchiv, g. I. h. 71.) „Franciscaner Platz". — *Blaschneck*, Plan der k. ung. freyen Städte Ofen und Pesth. *1835. „Franciscaner Platz."*

[61] A *Josephs-Platz* név valószínűleg a szomszédos téren lévő kaszárnyáról származik. Bár adatom erre vonatkozólag nincs, feltételezem, hogy a kaszárnyát *József* nádorról (megválasztása 1796) nevezték el (csak később lesz Ferdinands Kaserne) és így a teret is. A név megjelenési ideje támogatja ezt a lehetőséget. *Schams*, Beschreibung v. Ofen. 1822. 123. l. „Franciscaner oder Josephs Platz." — *Blaschneck*, Plan der königl.-ung. freyen Städte Ofen und Pesth. *1831, 32, 38.*

[62] *Vörös*, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest sz. kir. fővárosainak. 1833.

[63] Lásd III. térkép. *Vasquez*, Buda-Pest tájleírása. 1836.

[64] *Telekkönyv* és betáblázások, 1851—1855. Vár. 1. *„Haus No. 106/101, 109/104 am Brunnen platz."* Az elnevezés térképen nem jelenik meg, azonban házszámokkal bizonyítható a fekvése. Ugyancsak ez időben *(Telekkönyv* és betáblázások 1851—55. Vár. 1.) fennmaradt a *Brunnen Gasse* elneve-

kezés folytán a kialakult tér formáját[65] elveszti és az utcához hasonló rész az újabb idők felfogása szerint felveszi a *Landhaus gasse* elnevezést,[66] amely a magyar fordításban is tovább fennmarad.

blueth gässl. (Ma Nándor-utca.)

„Das blueth gässl fängt an bey dem Franciscaner closter und laufft biss an dem Plaz vor dem Wiener Thor."[67] E névben Buda visszafoglalásának küzdelmeire emlékezik a nép; itt volt legvéresebb a harc.[68]

1739-ig a forrásokban többször előfordul ez a név.[69] 1737-ben a *Vicus Johanneus* elnevezés lép helyébe.[70] Az utca a ferenciskanusok Evangelista Sz. János tiszteletére szentelt templomához vezetett.[71] Mikor a Ferdinand-kaszárnya felépül,[72] az utca neve

---

zés, mely mint a *Plan von Ofen und Pest.* 1850, 51, 54. Verlag von G. *Emich* mutatja, erre a térre vezet. Lásd III. térképen a 111—113 házszám között. A *Telekkönyv* és betáblázások 1851—55. Vár 1. a *Brunnen gasse*-t No. 110/105, 111/106, a *Brunnen platz*-ot pedig No. 106/101, 109/104 házszámmal kapcsolatban említi. Így a *Franciscaner Platz*-al való azonossága világosan kitűnik.

[65] Lásd III. térkép.

[66] „A *Franciscaner Plätzl* ... az 1858. évi 7 XVIII/4. b. t. t. sz. szerint *Landhaus Gasse*." Házszámozási főkönyv, X. kötet, 44. sorszám.

[67] *Zaiger*, fol. 71.

[68] Lásd *Károlyi* Árpád, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1886. 376—423. l.

Hunfalvy J., Buda-Pest és környéke. 1859. 46—47. l. „A mostani Ferdinand-téren legdühösebben folyt a harc ..."

[69] *Gewöhrbuch* 1700, 1724, 26, 32, 36, 39 években *bluet, bluedt, blut gässl, gasse*, változatokban.

[70] *Bél*, De Urbe Budensi. 1737. 444. l.; „Vicus Johanneus ... haud procul a Wiennensi porta."

[71] „Nomen huic, ab aede S. Johannis qua insidetur, comunicatum esse, non est opus iterum monere." *Bél*, i. m. 444. l. — Ezen a néven említi a templomot *Miller* „No 57. Ecclesia ad S. Joannem evangelistam ... cura R. R. P. P. Franciscanorum ... restaurata." (Epitome 1760. 87. l., térképmagyarázat.) *Schier*, Buda Sacra, 1774. 47. l. „Templum S. Joannis apostoli Evangelistae ... templum hoc cum coenobio ordini minorum." — *Palugyay*, Buda-Pest, 1852. 182. l. „Sz. János Evang. Egyház." — *Hunfalvy*, Buda-Pest és környéke. 1859. 96. l. „Evang. Sz. János Egyháza."

[72] A kaszárnyára vonatkozólag lásd 45. lap 22. jegyzet.

Ferdinands Gasse lesz.[73] E név magyar fordításban napjainkig is fennmaradt.

bueben gässl (Ma Kard-utca).

„Hierauf folgt das bueben gässl laufft von der Böck bis an die Wienner gassen. Ist bey 3 kl. braith.“[74] Az utca elnevezését talán onnan kapta, hogy itt csoportosultak esténként a legények — *„die Bueben“*,[75] itt beszélték meg csínyjeiket, énekeltek gúnydalokat;[76] az is lehet, hogy a kamasz fiúk[77] ugrándoztak, játszottak naphosszat ebben az utcában; a mellékutcák között aránylag elég széles — 3 klafter — s így alkalmas hely volt a fiúk szórakozására. —

1754-ben[78] még fellelhető a *bueben g* elnevezés; a XIX. sz. közepén *Brunnengasse*-nak hívják,[79] mert az utca torkolatánál kút állott.[80] 1872-ig más névváltozásról nem beszélnek a források.

Hader gässl. (Ma Fortuna-köz.)

„Hierauf folgt das Hader gässl laufft von der Böckh gassen in die Wienner gasse und ist bey 12 schuech braith.“[81] Valószínű, hogy az utcában szemetet, vagy kőtörmeléket gyűjtöttek össze, — ami a rombadőlt városban a lassú építkezés ideje alatt egészen természetes. Megtehették ezt annál is inkább, mert ház nem nyílt az utcában.[82]

---

[73] *Plan von Ofen und Pest.* Verlag von Gust. *Emich*, 1854. — *Friwisz*, Plan von Ofen und Pest. 1867.

[74] *Zaiger*, fol. 74.

[75] *Schmeller*, Bayerisches Wörterbuch. Stuttgart und Tübingen, 1827, 28, 36, 37. I. 191. h. „Der Bueb, die Bueben: 2) jede noch unverheiratete Mannsperson.“

[76] A magyarországi német községekben ma is megvan ez a szokás. (*Hellebrand* Lőrinc premontrei kanonok úr szíves közlése.)

[77] *Schmeller* i. m. Bd. I. 190. h. „Der Bueb, die Bueben: 1) ältern Personen gegenüber: ein Kind männlichen Geschlechts bis ins Jünglingsalter.“

[78] *Gewöhrbuch*, 1697, 98, 1754.

[79] Telekkönyvek és betáblázások. 1851—55. Vár. 1. „Haus No 110/105, 111/106 *Brunnengasse.*“ — *Plan von Ofen und Pest.* Verlag von Gust. *Emich*, 1850, 1854. — *Neuester Plan von Ofen und Pest.* Verlag von. G. *Emich*, 1851.

[80] Lásd: III. térkép. Landhaus előtti névtelen tér ° jelzés.

[81] *Zaiger*, fol. 80.

[82] Lásd I. térkép.

Nyelvészetileg nincs nehézség ebben a magyarázatban: *Schmeller*nél,[83] a *die Haid* szó jelentése: szemét, hulladék, söpredék, piszok; a régi *ai* a felnémet nyelvjárásokban *a* lesz.[84] *Schmeller*nél is a *Haid* szó hangképe *Haəd*.[85] A *Hader gässl* név magyarázatánál nem gondolhatunk a *Hader* szóra harc, veszekedés értelemben, mert a felsőnémet nyelvjárásokban ez a szó ily értelemben ismeretlen. *A Hader* szó rongy jelentésben lehetne utca elnevezés, ha az utcában rongyszedők laknának, mivel a *Zaiger* ebben az utcában házat nem említ, ezt a magyarázatot el kell vetnünk.

Hater gässl változatban még megjelenik e név 1752-ben,[86] azután az utcát sem említik a források.

Schuller gässl (beépítették).

„Hierauf folgt das Schuller gässl, laufft von der Böckh gasse bis an die Schulen und ist bey 8 schuech braith."[87] Mondja még *Schull gässl*-nek is a Zaiger.[88] Az utca az iskola számára kijelölt helyre vezetett.[89]

1749-ben előfordul még a *Gewöhrbuch*okban,[70] a XIX. században már beépítik.[91]

---

[83] Bayerisches Wörterbuch. Stuttgart—Tübingen, 1827, 28, 36, 37. Bd. I. 1051. h. *„die Haid (Haəd)* = Unrath, Abfall, Auskericht, Unreinigkeit."

[84] Lásd *Behaghel*, Geschichte der deutschen Sprache. Berlin und Leipzig, 1928[5]. § 284[5].

[85] A városi kiejtésben még az *ə* is eltünik: utcanevünkben a *Had* szóhoz a melléknévképző *-er* járul: így lesz Hader gässl.

[86] *Gewöhrbuch*, 1697, 98, 99, 1704, 52, *Hader, hater, Haader, Haadter gässl, gässel* változatban.

[87] *Zaiger*, fol. 84.

[88] *Zaiger*, fol. 84.

[89] *Zaiger, „No 150. Das zu dennen Schullen ausgezeichnete Spatium."* Ez az iskola a városi elemi fiúiskola, mely 1692-ben nyilt meg és ideiglenesen a Rathaus földszintjének egyik bolthelyiségében volt. *Gárdonyi*, Budai középítkezések a XVII. század végén. Historia, 1928. évf. 7—8. szám. — A felépült iskolaépületet feltünteti *Raports Plan von der Vestung Ofen pro Anno 1763.* „die Schullen", és *Miller* (Epitome... 1760.) munkájának térképmellékletén a No. 145. Magyarázata i. m. 88. l. Scholae Triviales & rudera in altum adhuc prostantia."

[90] Gewöhrbuch, 1696, 1720, 1749. *Schuell gässl, Schuller gässl* változatban.

[91] Lásd III. térkép, *Vasquez*, Buda-Pest tájleírása. 1836.

Explicatio.

T	= Militar Casarm	5	= Aufgeführte Erden zu Batterien	31	= P Jesuitter
V	= Artollerie Cassarm	11	= St Josephi Bastion	32	= P Franciscaner
ỹ	= Brun mit Wasserleitung vom Schwabenberg	29	= Probsst dey	33	= Klosterfrauen
		30	= P Carmelitter		

II. térkép. Plan Der Königlichen Haubt Stadt und Festung Ofen . . . Anno 1741.
Bécs, Kriegsarchiv, Inland c: V. *α*) Ofen No. 9. jelzés. Részlet.

bey der Saulen (Ma Sz. Háromság-tér.)

„Hier ist ein Plätzel bey der Saulen genanndt."[92] Buda város hívő lakossága a pestis pusztítása idején, hogy Isten a veszedelemtől megszabadította, a Szent Háromság tiszteletére e téren fogadalomból szobrot emelt.[93] A Gewöhrbuchokban többször előfordul a név eredeti formájában.[94]

Még 1730-ban is megvan a népies formájú elnevezés: *„An dem Platz gegen die heil dreyfaltigkeit Saulen."*[95] A XVIII. és XIX. században a névváltozatok színessége, párhuzamossága a térnek minden jelenségét visszatükrözi. 1763-ban *Jesuiter Blaz,*[96] 1805-ben *Rathaus-Dreyfaltigkeits-* oder *Haupt Platz,*[97] 1809-ben

[92] *Zaiger*, fol. 86.

[93] „Colossus hic adsurgit, solidi non minus quam elaboratissimi Operis. Ob urbem peste liberatum senatus populusque Budensi anno MDCXC. S. S. Triadi eum voverant. Sed quae sequuta est temporum difficultas, destinationem in annum usque MDCCX. prorogavit. Tunc vero iactis fundamentis, educi moles, coepit, continuis, totius, quinqennii operis; dum anno MDCCXV. vigilia eius diei qui memoriae S. S. Triadi festus est, dedicari potuerat. Surrigitur LII. pedum altitudine, eadem fere mole fundamentorum subnixus." *Bél*, De Urbe Budensi. 1737. 444. l. — *Schams*, (Beschreibung von Ofen. 1822. 182—184 l.) ezeket mondja: „Die erste Idee zu diesem heil. Monument entstand in der Pestzeit 1692 mit dem Vorhaben nach glücklich überstandenen Epidemie den Bau gleich zu beginnen... 1698, in welchem Jahre den 8-ten July der Grundstein gelegt wurde. — Als aber die Pest 1710 neuerdings wüthete, hatte der Magistrat nach überstandenem Übel aus erhöhtem Dankgefühl eine grössere Säule zu setzen versprochen und es wurde beschlossen, diese bisherige Statue in die Vorstadt Neustift, wo sie heut zu Tage noch steht, zu übersetzen... und so stand 1715 dieses wirklich majestätische Werk vollendet da, zu welchem alljährig am Dreifaltigkeits Sonntag eine Procession ging und noch gehet." — *Feldmann* is (Wegweiser durch Pesth und Ofen. 1844. 57. l.) megemlíti: „Dreifaltigkeitssäule in der Festung.... Monument von 10 Kl. Höhe, welches die Bildsäulen der Mutter-gottes und mehrerer Heiligen trägt." — *Miller* is (Epitome... 1760.) jelöli térképén: No 153. „Colossus sanctissimae Trinitatis". Térképmagyarázat i. m. 88-89. l.

[94] *Gewöhrbuch*, 1698, 1700, 1703-ban *bey der Saulen.*

[95] *Gewöhrbuch.*

[96] *Raports Plan von der Vestung Ofen pro anno 1763.*

[97] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs, Kriegsarchiv g. I. h. 71 jelzés.) — Ezek az elnevezések (és valamennyi a XIX. században) magukba foglalják a Zaiger-korabeli *beim Rathaus* részt is. — A *Rathaus Platz* név jelenti a *Zaiger*-korabeli *bey denen Fleischbänckhen* részt is. Lásd *Gettinger*, Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen, 1866. 32. l. — A *Rathaus Platz* elnevezés nyoma már megvan *Bél* Mátyásnál is: (De Urbe Budensi. 1737. 444. l.) „Area...

Markt Platz,[98] 1870 körül *Stadthaus Platz.*[99] Ezen elnevezések párhuzamosan élnek a XIX. században,[100] a század végén lesz csak általánossá a *Dreyfaltigkeits Platz,* ami magyar fordításban a mai napig is fennmaradt.[101]

Gassen bey dem Collegio. (Ma Pázmány-utca.)

„Hier fangt an die gassen bey dem Collegio genanndt und ist 7 kl. braith."[102] Az utca a Jezsuiták collegiuma előtt haladt el.[103]

---

quam curialem seu praetoriam recte adpellaveris quod ist hic urbicum insedit praetorium."

[98] *Rösler,* Kalender für 1809. 53. l.

[99] *Ausführlicher Wegweiser von Budapest,* Druck u. Verlag von Gebrüder *Légrády.* 50. l.

[100] Érdekesen mutatja ezt a párhuzamosságot: *Schams,* Beschreibung von Ofen. 1822.: „Dreyfaltigkeits Platz", 123. l. „Hofkammergebäude in enger Verbindung mit der Pfarrkirche, eine Front zum Theil auf den Rathaus Platz..." 231. l. „Das Rathaus am Dreyfaltigkeits- oder Markt Platz" 239. l.; *Häeuffler,* Buda-Pest, 1854. 287. l. „Haupt- oder Markt Platz. Derselbe ist durch eine Dreyfaltigkeits-Säule gezieret."; *Schmiedl,* Ofen-Pest. 1844. 460. l. „Auf dem Markt Platze steht die Dreyfaltigkeitssäule." „Die Festung zählt 5 Plätze, wovon der Parade-Georgs u. Dreyfaltigkeits Platz die grössten sind"; *Palugyay,* Buda-Pest. 1852. 136. l. „A városház vagy jobban mondva Sz. Háromság téren"; *Hunfalvy,* Buda-Pest és környéke. 1859. 95. l. „Sz. Háromság terén, vagyis a főpiacon."

[101] A téren nevezetes kút állott. *Hunfalvy* (Buda-Pest és környéke. 1859. 95. l. írja: „A Sz. Háromság oszloptól balra kút van. Rajta most római jelmezbe öltözött sisakos alak van, melly Buda város cimerét tartja. Azelőtt e különös alak helyén *Sz. Ignác* képszobra állott annak emlékeül, hogy e helyen 1718-ban Sz. Ignác napja előestélyén a Svábhegyről *Kerschensteiner* Konrád útmutatása szerint a városba vezetett víz először bugyogott ki." — Látható ez a kút a II. térképen, *Plan der Königl. Haubt Stadt u. Festung Ofen... Anno 1741:* „y Brun mit Wasserleitung vom Schwabenberg."

[102] *Zaiger,* fol. 87.

[103] *Bél,* De Urbe Budensi. 1737. 447. old. — *Miller,* Epitome... 1760. 91—92. old. — Feltünteti az épületet *Plan der Königlichen Haubt Stadt und Festung Ofen Anno 1741.* „No 31 P. Jesuitter", és *„Plan der Königlichen Haupt Stadt und Vestung Ofen Anno 1743.* „Collegium." — *Zaiger, „Haus No 228 Das Collegium P. P. Societatis."* — A Jezsuita rend mindjárt a visszafoglalás után megtelepedett a várban. 1687 év advent első vasárnapján költöztek a Boldogasszony temploma — ma Mátyás templom — mellett felépült házukba. A collegium felállítására vonatkozó alapító levelet *Széchenyi* György esztergomi érsek 1687 március 19-én adta ki. — *Madzsar* Imre, A budai jezsuita akadémia története. Magyar Paedagogia, 1926.

Mikor a Jezsuita-rend helyébe *II. József* idejében a Hofkammer költözött, új nevet kap az utca is — *Consili Gasse, Consilium Gasse,* — amely a Hofkammerben szokásos tanácskozásokat emeli ki.[104] A forrásokban 1805-ben tünik fel először e név[105] és 1872-ig másra az utcával kapcsolatban nem is találunk.[106] Egyetlen változata a *Kammer Gasse* elnevezés.[107]

Gässl hinter denen schullen (beépítették).

„Hinter dissem Haus[108] *ist das gässl hinter denen schullen genanndt."*[109] A már említett elemi iskola helye mögött haladt el.[110]

E nevet csak a *Zaiger* őrzi, az utcát sem említik a későbbi források.[111]

bey dem grünen baumb.[112] (Ma Iskola-tér.)

„Hier ist ein viereckhetes Plätzel bey dem grünen baumb genanndt."[113] E téren valószínűleg valami fa állhatott,[114] amely

---

[104] *Schams* (Beschreibung von Ofen. 1822. 231. l.) külön megemlékezik a tanácsteremről: „der schöne Rathsaal".

[105] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs, Kriegsarchiv, G. I. h. 71. jelzés.)

[106] *Rösler,* Kalender 1809. 52. l. *„Consili G."* — *Schams,* Beschreibung von Ofen, 1822. 123. l. *„Consili G."* — *Gemälde* von Pesth u. Ofen. 1837. 179. l. *„Consilium G."* — *Hunfalvy,* Buda-Pest és környéke. 1859. 104. l. *„tanács-utca".*

[107] *Buda térképén 1805-ből* (Bécs Kriegsarchiv. G. I. h. 71. jelzés) a *„Kammer G. oder Consilium G."* név a *Zaiger* korabeli *Juden gassen*-t is jelöli.

[108] *Zaiger,* fol. 87. *„No 150. Das zu denen schullen ausgezeichnete Spatium."*

[109] *Zaiger,* fol. 88.

[110] Lásd I. térkép

[111] 1836-ban már beépült. Lásd III. térkép.

[112] *„No 151 Ain Haus bey dem grünen baumb." Zaiger,* fol. 89.

[113] *Zaiger,* fol. 88.

[114] *Rapports Plan von der Vestung Ofen pro Anno 1774.* — ezen a téren kis dombocskát tüntet fel. Ma is van park e helyen.

Nem tételezhető fel a házról vagy korcsmáról való elnevezés, mert a *Zaiger,* — amely még a házak különösebb formáját is kiemeli, — ilyen házat vagy kocsmát nem nevez meg. El sem képzelhető, hogy ily fontos ház mellett, melyről teret neveztek el, megjegyzés nélkül haladjon el. Ezt az állítást bizonyítja, hogy ezen a téren felemlít egy helyi szempontból kevéssé fontos *zum rothen Igl* nevű házat: *„No. 195. ain egghaus bey dem*

a nép érdeklődését különösebben fogva tartotta.[115] A *bey dem grünen baumb* elnevezéssel párhuzamos (Gewöhrbuch, 1698 és 1749) az *obern Plaz*. Mindkét nevet elnyomja a fejlődés,[116] a tér neve *Schul Platz* lesz; az első adat erre 1809-ből való.[117] A XIX. században[118] és a magyar fordításban ez a név maradt meg a mai napig is.[119]

---

grünen Baum zum rothen Igl genannt ligt an der Wiener und Juden gassen." — Magánház a téren ebben az időben a *zum rothen Igl* nevű házon kívül nem is volt. Lásd I. térképen a *Zaiger* adatai alapján: „*No. 150. zu denen Schullen ausgezeichnete Spatium, No. 151. Kayserlich, No. 227. Das Kays. Proviant Haus ist an ein alte Kürchen gebauet* (a domonkosok régi temploma; ma is látható a torony). — Nem említenek ilyen nevű kocsmát vagy fogadót a későbbi források sem. *Buda térképe 1805-ből*, (Bécsi Kriegsarchiv. G. I. h. 71. jelzés) a Várban két kocsmát jelez: „*Wirtshaus zum rothen Igl*". „*Wirtshaus zur Fortuna*".

[115] A fákról való elnevezést szerették a régi időkben: „. . . solche wie *underm pirbawm, beim grünen nusspaumb* zeigen dass es damals auch innerhalb der Stadtmauern nicht ganz an Grün fehlte." *Much*, Die Namen im Weichbilde Wiens u. ihre Entstehung. Vorträge. Hgg. von *Abel*. Wien, 1924. 248—67. l. — „Diese Baumarten die auf den vielfach noch unbebauten Plätzen der älteren Stadtbezirke nicht selten gewesen sein mögen . . ." *Grohne*, Die Hausnamen u. Hauszeichen. Göttingen, 1912. 5. l. Hausnamen von Kennzeichen des Grundstücks u. Lokalbenennungen. — „Name gab ein einzelner Baum." *Reinecke*, Die Strassennamen Lüneburgs. Ehrenpfordt, 1913. Gruppe: Natürliche Bodenbeschaffenheit.

[116] Talán e névre való emlékezést, vagy a tér fás jellegét őrzi a téren levő kút neve: „sogenannten grünen Brunnen am Schulplatz". *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 486. l. és *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 208. l.

[117] *Rösler*, Kalender für 1809. 49. l. „Schulhaus Pl."

[118] *Telekkönyv* és betáblázások 1851—1855. Vár 2. „*Auf dem Schulhaus platz. No. 131/125. gewester Schulhaus.*" „*Ein Haus auf dem Schulplatze No. 194/186. Gymnasial Gebäude*". — *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 123. l. „Schul Platz". *Blaschnek*, Plan der königl. ung. Freyen Städte Ofen und Pest. 1835. „Schul Pl." — *Wegweiser von Budapest*, Druck & Verlag von Gebrüder *Légrády*. 60. l. „Schul Pl."

[119] Az iskola-kulturának ősi helye ez a tér. Lásd bővebben *Schultheisz* Vincéné dr., A budavári Szilágyi Erzsébet leánygimnázium épületének és helyének története. Különlenyomat a gimnázium 1925/26. évi értesítőjéből. — Még egy kulturális nevezetessége van a térnek, illetőleg az itt levő *zum rothen Igl* kocsmának: „Die erste Spur einer dramatischen Vorstellung in Ofen findet sich in den 1760-er Jahren, wo Thalien's wandernde Kinder beym rothen Igl in der Festung . . . sich hören liessen." *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 412. l. — A vörös sün még ma is látható a házon.

Wienner gassen. (Ma Fortuna-utca.)

„Hir fangt die Wienner gassen an und ist 6 kl. braith.“[120] Az utca a bécsi kapuhoz vezetett, ezen keresztül bonyolódott le Bécs felé a forgalom.

Az utca *Wiener gasse* neve a XVIII. században sokáig él,[121] sőt mikor az utca a Fortuna vendégfogadóról[122] a közvetlenebb *Fortuna Gasse* elnevezést kapja,[123] a *Wiener Gasse* elnevezést átviszik a szomszédos, ugyancsak a bécsi kapuhoz torkolló *Zaiger* korabeli *Juden gassen*-ra;[124] így a *Wiener Gasse* név más helyet jelölve, még a XIX. században is fenmarad. — Az utca *Fortuna Gasse* neve magyar fordításban napjainkban is megvan.[125]

Wiener Pläzel. (Ma Bécsi-kapu tér.)

„Hier fangt an das Wiener Pläzel.“[126] A bécsi kapu előtti térséget nevezték így.[127]

---

[120] *Zaiger*, fol. 90.

[121] Előfordul a *Gewöhrbuchokban* az 1696, 98, 99, 1701, 1702, 1705, 1707, 1714—19, 21—22, 27—28, 32, 38, 40—41, 44, 46, 49, 51—53, 56, 62. években, *Wiener, Wienner, Wiener gassen, gasse, gass, strass* változatokban.

[122] A *„Wirtshaus zur Fortuna“*-t említi már a *Buda térképe 1805*-ből. (Bécsi Kriegsarchiv. G. I. h. 71. jelzés) és *Telekkönyv* és betáblázások 1851—55. Vár 2. *„No 133/127. der Stadt gehörig (Fortuna Gasthaus).“* A „Fortuna“ volt Buda legelőkelőbb vendégfogadója. „Gasthof ersten Ranges zur Fortuna.“ *Haeuffler*, Buda-Pest, 1854. 285. l. — Fennáll még az 1860-as években is: *Gettinger*, Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen. 1866. 60. l. „Gasthof Fortuna“.

[123] *Telekkönyv* és betáblázások 1851—55. Vár 2. *„No. 132/126. in der Fortuna G.“* — *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822, 106. l. „Fortuna Gasse“. — *Gemälde* von Pest u. Ofen, 1837, 138—39. l. „Fortuna G.“ — *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest.* 1844. Hgg. durch J. *Schmid* „Fortuna u.“. — *Feldmann's Wegweiser*, 1871[4]. Kézirat, 25. ív. „Fortuna G.“

[124] Lásd III. térkép. *Vasquez*, Buda tájleírása. 1836.

[125] A *Wienergasse*-nak a *Fortunagasse*-n kívül más névváltozását nem ismerem. *Schams*, (Beschreibung von Ofen. 1822. 106. l.) ugyan azt mondja: „die Fortuna Gasse hiess vorhin die Fleischhauer“, erre vonatkozólag azonban semmi más adatra nem találtam.

[126] *Zaiger*, fol. 96; nevezi a *Zaiger „Wiener Plaz“*-nak is, fol. 98.

[127] *„Hier ist das Wiener Thor“*. *Zaiger*, fol. 103.

A név a XVIII. és XIX. századon keresztül[128] elhozza napjainkba a város régi lebontott kapujára való emlékezést. Csak formai változata van; *bey dem Wiener Thor,*[129] *am Wiener thor,*[130] *Ober dem Wiener thor,*[131] *nächst dem Wiener thor.*[132]

Juden gässl. (Ma Werbőczy-utca.)

„Hier fangt an das Juden gässl hat ihren lauff bis an das Plätzel beym grünen baum.“[133] Buda visszafoglalása után zsidók már nem laktak a várban,[134] de a nép emlékezetében oly élénken élt a zsidóság ott-tartózkodása, hogy az utca e nevét megtartotta.[135] 1737-ben még látható az utcában zsidó szokás szerint épített ház is.[136]

A *Juden gasse* még megjelenik 1749-ben,[137] de már ekkor általános az utcának *Josephi gassen* elnevezése;[138] a Vár ezen a részén van a *„St. Josephi Bastion“*.[139] 1805-ben *Consilium* vagy

---

[128] A *Gewöhrbuchokban* megjelenik az 1696, 97, 98, 99, 1700, 1702, 1707, 10, 14, 36, 42—43, 52. években, *Wiener, Wienner, Wiener Platz, Plaz, plaz, platz* változatokban. *Telekkönyv* és betáblázások, 1851—1855. Vár 2. *„No. 142/136. Ein Haus am Wiener thor platz“.*

[129] *Gewöhrbuch* 1734, 36, 39, 88.

[130] *Telekkönyv* és betáblázások. 1851—1855. Vár 2. *„No. 180/172. Haus am Wiener thor.“*

[131] *Telekkönyv* és betáblázások. 1851—1855. Vár 2. *„No. 179. Ein Haus ober dem Wienerthor.“*

[132] *Schams,* Beschreibung von Ofen. 1822. 106. l. „im . . . Zuber'schen Hause nächst dem Wienerthor“.

[133] *Zaiger,* fol. 104.

[134] „A zsidókat nem tűrik többé Budán, hanem Ó-Budára utasították.“ *Hunfalvy,* Buda Pest és környéke. 1859. 49. l.

[135] „Nur die Zsidó utca hiess noch obwohl keine Juden mehr dort wohnten, alte Juden Gasse.“ *Haeuffler,* Buda-Pest, 1854. Historische Skizzen 120 l.

[136] „In septentrionem Judaeorum platea exporrigitur sub Hungaris regibus, non minus quam sub barbaris, ab . . . hoc genere culta superesse aiunt hodieque domum ritu Judaeorum exaedificatam, cuius cellarium balnea ostendat Judaicis lavationibus destinata.“ *Bél,* De Urbe Budensi, 1737. 444. l.

[137] *Gewöhrbuch* 1696, 97, 98, 99, 1700, 1702, 1707, 12, 13, 20, 22, 41, 43, 49. *Juden gasse, gassen, gass* változatban.

[138] *Gewöhrbuch* 1730, 31, 32, 34, 40, 44, 45, 52, *Josephi gassen bey dem Wienerthor, Josephi gassen, gasse, gass* változatban.

[139] Lásd II. térkép. *Plan von Ofen anno 1741. „No. 11. St. Josephi Bastion“.* Már a *Zaiger* korában is így hívják: *„No. 220. Ain egghaus in der*

Kammer Gasse-nak hívják.[140] 1822 és 1836-ban feltünik a *Todten Gasse* név;[141] erre vezetett az út a temetőhöz.[142] A *Wiener-*, és változata a *Wienerthor Gasse* az utcának az egész XIX. századon végighúzódó elnevezése.[143]

Zwinger gässl. (Beépitették.)

„Hier ist das Zwinger gässl."[144] A név az erődítésből vett analógia: az utca oly szük, akárcsak a vár Zwinger-jei.[145]

Juden gassen ligt bey der St. Joseph Pastein". — Kaszárnyát is neveztek ezen a helyen így; *Telekkönyv* és betáblázások 1851—1855. Vár 2. *„No 188—180. in der Wienerthorgasse gewester k. k. Pulverthurm dermahlen sogenannte Josephi Kasserne"*. — *Plan der Belagerung Ofens von 4' bis 21' May 1849.* „Josephi Kaserne".

[140] *Buda térképe 1805*-ből. (Bécsi Kriegsarchiv G. I. h. 71. jelzés.) A név a Hofkammert emeli ki. Lásd bővebben 58. l.

[141] *Grundriss der königl. ung. freien Hauptstadt Ofen* samt ihrer Angrenzung. Zu finden bey Jos. *Müller*, Buchhändler in Pest. 1822. — *Plan der königl. freyen Staedte Ofen u. Pesth* sammt ihren Umgebungen. Pest im Verlage bey Ferdinand *Tomola* (1836).

[142] A vár északnyugati lejtője alatt volt a temető. *Raports Plan vom Ofen 1774.* ezen a helyen jelöli a temetőt: *„Burgl. Freydhof"*. Az út ehhez a temetőhöz a bécsi kapun át vezetett. — Volt temető a Joseph bástya alatt is. A *Raports Plan von Ofen 1763.* jelzi: *„Aufgeworfene Graeber von der Vestung gegen die Wasser Stadt, welche vor Zeiten bey der Contagion errichtet worden seynd."* — *Rupp* is, (Buda-Pest. 1868. 101. l.) utal erre, „. . . a temető, mely fakerítéssel bírt és a templom és plébániához közel a váron kívül a falak aljában feküdt." — *Hevesi* (Budapest u. seine Umgebung. 1873. 243. l.) is felemlíti még: „. . . hinter der Kirche (Pfarrkirche) . . . ist ein freier Platz ehemals Friedhof der Deutschen." — Lehet az is, hogy a *Todtengasse* névvel erre gondolt a nép.

[143] A nevet az utca iránya adta: a bécsi kapuhoz vezet. A név előfordul: *Schams*, Beschreibung von Ofen, 1822. 106 l. *„Wiener G."* — *Umgebung von Ofen und Pesth. 1836.* (Bécsi Kriegsarchiv G. I. h. 77. jelzés) *„Wienerthor G."* — *Blaschneck, Plan von Ofen u. Pesth 1838.* (Bécsi Kriegsarchiv, Inland c:V. *a)* Ofen No 6. jelzés *„Wiener G."* — *Pest u. Ofen im Jahre 1857.* (Bécsi Kriegsarchiv, Inland c:V. *a)* Budapest No 19. jelzés) *„Wienerthor G."* — *Haeuffler*, Buda-Pest, 1854. „Wiener G." 50. l. „Wienerthor G." 289. l. — *Feldmann's Wegweiser* 1871.[4] kézirat 25. ív. „Wienerthor G."

[144] *Zaiger*, fol. 123.

[145] Nem vezetett az utca Zwingerhez, — ami fekvésénél fogva (lásd I. térkép) szintén magyarázata lehetne, mert a Vár ezen az oldalán Zwinger nem volt. Lásd *Károlyi*, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Bp. 1886. 214. l.

Ház nem nyilt az utcára, jelentéktelen; még 1697. és 1699-ben említik a *Gewöhrbuchok*, 1698-ban *Pastein gässel* névváltozatban, azután nem fordul elő ez az utca a forrásokban.

Carmeliter gassen. (Ma Szinház-utca.)

„Hier ist die Carmeliter gassen, fangt sich an bey dem Wasser Thor und laufft biss an die Casarmen."[146] Ebben az utcában volt a karmeliták temploma és kolostora.[147]

A XVIII. század végéig, — ameddig a karmeliták a várban vannak,[148] — az utca neve *Carmeliter gasse* marad,[149] csak mikor a templomot 1787-ben színházzá átépítik,[150] kapja a *Theater Gasse* elnevezést.[151] Ma is Színház-utcának hívják.

bey denen Casarmen. (Ma Sz. György-tér.)

Két nagy kaszárnya állt itt,[152] ezekről nevezték a környéket

---

[146] *Zaiger*, fol. 142.

[147] *Zaiger*, Haus *„No. 251. Das Carmeliter Kloster sambt der Kürch."* A karmeliták Buda visszavívása után nemsokára megtelepedtek a várban. „... A felső német tartománybeli karmelitáknak a budai igazgatósághoz 1687. máj. 2-án intézett királyi leirat szerint megengedtetett Buda várában letelepedni... 1693-ban a karmelita-rend a vízikapu közelében *Herdogen* János örököseinek házától a kaszárnyákig... terjedő területet nyeri a ...régente bold. Asszony kisebb templomának nevezett puszta egyházzal." *Rupp*, Buda-Pest. 1868. 127. l. — A kolostor és templom ékessége volt a városnak: „Splendidissime in his P. P. Carmelitarum adsurrexit... Moles coenobii alta non minus est quam decora... Templum D. Josepho consecratum multis & aris instructum est & elegantiis aliis." *Bél*, De Urbe Budensi. 1737. 448. l.

[148] *II. József* eltörli a rendet. *Haeuffler*, Buda-Pest, 1854. 285. l. *Hunfalvy*, Buda-Pest, 1859. 104. l.

[149] *Gewöhrbuch* 1698, 1703, 1719, 35, 37, 54. évben *Carmeliter, Carmelitter gassen, gasse* változatban.

[150] 1787-ben alakittatja *II. József* a templomot színházzá. *Pukánszky*, A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. 395. l.

[151] *Rösler*, Kalender für 1809. 53. l. „Theater Gasse". — *Schams*, Beschreibung v. Ofen 1822. 123. l. „Theater Gasse". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831—32, 35, 38. „Theater Gasse". — *Gemälde* von Pest und Ofen 1837. 235. l. „Theater Gasse".

[152] *Zaiger*, *„No. 252. Ain Soldaten Haus oder Casarma. No 253. Ain Soldaten Haus oder Casarm."* Lásd I. térkép és II. térkép *„T = Militar Casarm"*.

„bey denen Casarmen";[153] topografiailag e hely a mai Szent György-tér, a *Zaiger* is teret említ.[154]

A *bey denen Casarmen* elnevezés csak a *Zaigerben* maradt fenn, később, — az első adat erre 1760-ból van — a térnek középkori neve újul fel: *Georgi Platz*-nak mondják.[155] E téren valamikor Sz. György tiszteletére szentelt templom állt.[156] A török harcokban romba dőlt,[157] a lakosság ez elnevezéssel csak a templom emlékét őrzi.[158] A *Georgi Platz*-zal párhuzamosan nevezik a teret *Zeughaus Platz*-nak is,[159] erre a térre nézett a fegyvertár egyik oldala.[160] A szabadságharc letörése után *Hentzi* osztrák

---

[153] *„Ain Haus bey denen Casarmen."* Zaiger, No. 254, 255, 256, 257. — *„Ain egghaus in der Carmeliter gassen bey denen Casarmen"*. Zaiger, No. 258. fol. 148.

[154] *„Ist von der carmeliter bis an die Schloss gassen ain 7 kl. braiths Plazl."* Zaiger, fol. 148.

[155] „Forum olim S. Georgii, supplicii quippe Rebellium, sive male contentorum locus prout in antiquis ita & in modernis temporibus." *Miller*, Epitome... 1760. 82. l. *F* térképjelzés magyarázata. — A Georgi Platz elnevezés végig húzódik az egész XIX. században: *Telekkönyv* és betáblázások 1851—1855. Vár 2. *„No. 216/209. Ein Haus auf dem Georgi Pl.* Städtisches Theater Gebäude." — *Buda térképe 1805-ből* (Bécs, Kriegsarchiv G. I. h. 71. jelzés.) „Georgi Platz". — *Rösler*, Kalender für 1809. 53. l. „Georgi Pl." — *Gemälde* von Pesth u. Ofen. 1837. „Georgius Pl." 181. l. „Georgi Platz". 238. l. — *Topographische u. Hydrographische Karte von Ofen u. Pest* 1844. Hgg. durch J. *Schmid*. „Georgs Platz". — *Haeuffler*, Buda-Pest. 1854. 50. l. „Georgi Pl." — *Feldmanns Wegweiser* durch Pest-Ofen. 1871.[4] kézirat 24. ív. „Georgs Pl." — *Wegweiser von Budapest*. Verlag von *Légrády*. 52. l. „Georgs-Georgi Pl." — *Palugyay*, Buda-Pest. 1852. 135. l. „Szent György tér."

[156] *Schier*, Buda Sacra. 1774. 60—63. l. — *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 137. l. — *Palugyay*, Buda-Pest. 1852. 176. l. — *Hunfalvy*, Buda-Pest. 1859. 91. l. — *Rupp*, Buda-Pest, 1868. 129. l.

[157] *Schier*, i. m. 60—63. l. — *Schams*, i. m. 121—22. l. — *Palugyay*, i. m. 176. l. — *Hunfalvy*, i. m. 91. l. — *Rupp*, i. m. 129. l.

[158] Ezt az emlékezést tükrözi vissza *Schams* (Beschreibung von Ofen. 1822. 121—22. l.): „Man könnte als Merkwürdigkeit erzählen, wie den Reisenden in Leutschau, dass sie auf Trümmern von Kirchen u. Klostern herumgehen und fahren, da noch manche Grundfeste alter Gotteshäuser besonders am Georgi Platze zum Geh- und Fahrwege dienen."

[159] *Buda térképe 1805*-ből. (Bécsi Kriegsarchiv G. I. h. 71. jelzés.) *„Zeughaus oder Georgi Platz."*

[160] Ezen a téren volt már a *Zaiger* korában is a Zeughaus. (Lásd *Zaiger*, fol. 148.) Hogy a teret 1805 előtt is nevezték Zeughausplatz-nak, valószínű,

tábornok szobrát itt helyezik el,[161] erről átmenetileg *Hentzi Platz*-nak is hívják.[162]

A magyar fordításban a *Georgiplatz* név él tovább.

Schloss gassen. (Ma Sz. György-utca.)

„Hier ist die Schloss gassen fangt bey dem Stuhlweisenburger Thor an und laufft ins Schloss hinein."[163] Az utcanév magyarázatát már a *Zaiger* is megadja: az utca a királyi palotába vezetett.

A *Schloss gassen* elnevezés és változata a *Schlosser gass* a XVIII. század közepéig gyakran feltűnik.[164] Azután már csak

---

bár adatot erre vonatkozólag nem találtam. — A Zeughaus épületét lásd II. térkép *(g = Zeughaus)*.

[161] A szabadságharcban *Hentzi* tábornok az osztrák sereg parancsnoka Buda várában. Az ostromnál 1849. májusában halálosan megsebesült. Lásd *Marczali* Henrik: Magyarország története. Budapest, 1912. II. 676. l. — *I. Ferenc József* király elrendeli, hogy *Hentzi* Bécsben készült szobrát a Sz. György téren — a tábornok megsebesülésének helyén — felállítsák. Lásd *Palugyay*, Buda-Pest, 1852. 114. l. — A magyar társadalom kívánságára a szobrot Budáról elviszik.

[162] *Pest-Ofen im Jahre 1857.* (Bécs, Kriegsarchiv, Inland c. V. α) Ofen No. 25.) *„Hentzi Pl."* — Feltünteti a szobrot *Plan der Festung Ofen* Bécs, Kriegsarchiv, Inland c. V. *α)* Bp. No. 19. jelzésű, évszám nélküli térkép.

[163] *Zaiger*, fol. 151. — *Schloss gassen* változatban, fol. 160.

[164] *Gewöhrbuch* 1698, 99, 1702, 1704, 1705, 11, 16, 23, 29, 33, 36, 52. években *Schlossgasse', gassen;* 1719, 31—32, 34. években *Schlosser gass* változatban. Hogy a *Schlosser gass* név a *Schloss gassen* egyik formája, bizonyítja a *Gewöhrbuch* 1702. és 1751. házszáma: *No 278. in der Schlosser gassen.* Ez a számozás még megegyezik a *Zaiger* számozásával (lásd I. térkép), amiből az utcának a Schloss gassen-nel való azonossága világosan kitűnik. — A *Schlosser gasse* név analogikus képzés, (lásd Ofner strassen, Schuller gässl, Carmeliter gassen), amelynél a nép nem is vette észre a Schlosser — lakatos — jelentést, annyira köztudatban élt az utcaelnevezésnek a királyi várral való összefüggése. A *Schlosser gasse* csak a későbbi íróknál okozott félreértést. *Rupp* (Buda-Pest, 1868. 141. l.) ezt mondja: „... megjegyzendő, hogy később ezen utca (középkori Sz. János utca, 1696-ban Carmeliter gassen) *lakatos* utcának neveztetett egy 1704. kamarai telekokmány szerint, melyben *Putanich* sz. Zsigmondi prépostnak a régi vízhajtógép melletti templom és lakterülete átengedtetik." A német valószínüleg *„Schlosser"* elnevezés fordítása és az utca fekvésének megjelölése téves: ez az utca a *Zaiger Schloss gassen*-jével azonos. Bizonyítja ezt éppen *Putanich* prépost házvétele. A Zaigerben, a *Schloss gassen No. 265.* tulaj-

az 1870-es években említik az utcát a források: neve ekkor *Weissenburger-Thor Gasse.*[165] Ebben az időben már megnyitották a *Burgthort* és mivel így a vár mellett utca haladt el, ezt nevezik *Burg Gasse*-nak és a régi *Schloss gassen* a *Weissenburger Thor*-ral való közvetlenebbi kapcsolata folytán *Weissenburger Thor Gasse* lesz.[166] 1872-ig más névváltozás nem ismeretes.

Rondell gässl. (Beépítették.)

„Hier ist dass Rondell gässl so 2 kl. braith."[167] A fehérvári kapu mellett a nagy rondellára ezen az utcán mentek a várbeliek, hogy gyönyörködjenek a budai hegyek szépségében.

A név még 1722-ben is felbukkan,[168] többet nem említik az utcát sem a források.[169]

Schanz gässl. (Beépítették.)

„Hier ist das Schanz gässl so bey 10 schuech braith."[170] Az utca közvetlenül a sáncra torkollott.[171]

A *Schanz gässel* név csak a *Zaiger*-ben van meg, a későbbi források nem említik még az utcát sem.[172]

---

donosa *Hueber*, akitől az 1700-as években még a *Zaigerban* levő bejegyzés szerint megveszi *Putanich* prépost: *„pro nunc Ihro Hochwürden Herr Joannes Putaniz."* — A templom már 1696-ban is a prépost tulajdona volt: *Zaiger „No. 266. in der Schloss g. ain alte Kürchen. Hr. Joannes Putaniz."* Feltünteti a prépostságot *Plan Der königl. Haubt Stadt und Festung Ofen*, Anno 1741. *No. 29. „Probsst dey"*. Mint látható (II. térkép) bejárata, vagyis számozása a *Schloss gassen*-ban van.

[165] *Ausführlicher Wegweiser von Budapest.* Druck u. Verlag von Gebrüder *Légrády.* 63. l.

[166] Lásd III. térkép.

[167] *Zaiger*, fol. 159.

[168] *Gewöhrbuch*, 1699, 1700, 1722.

[169] Az utca és a rondella pedig még 1836-ban is megvan. Lásd III. térkép.

[170] *Zaiger*, fol 163.

[171] Lásd I. térkép.

[172] Még 1836-ban is megvan az utca. Lásd III. térkép.

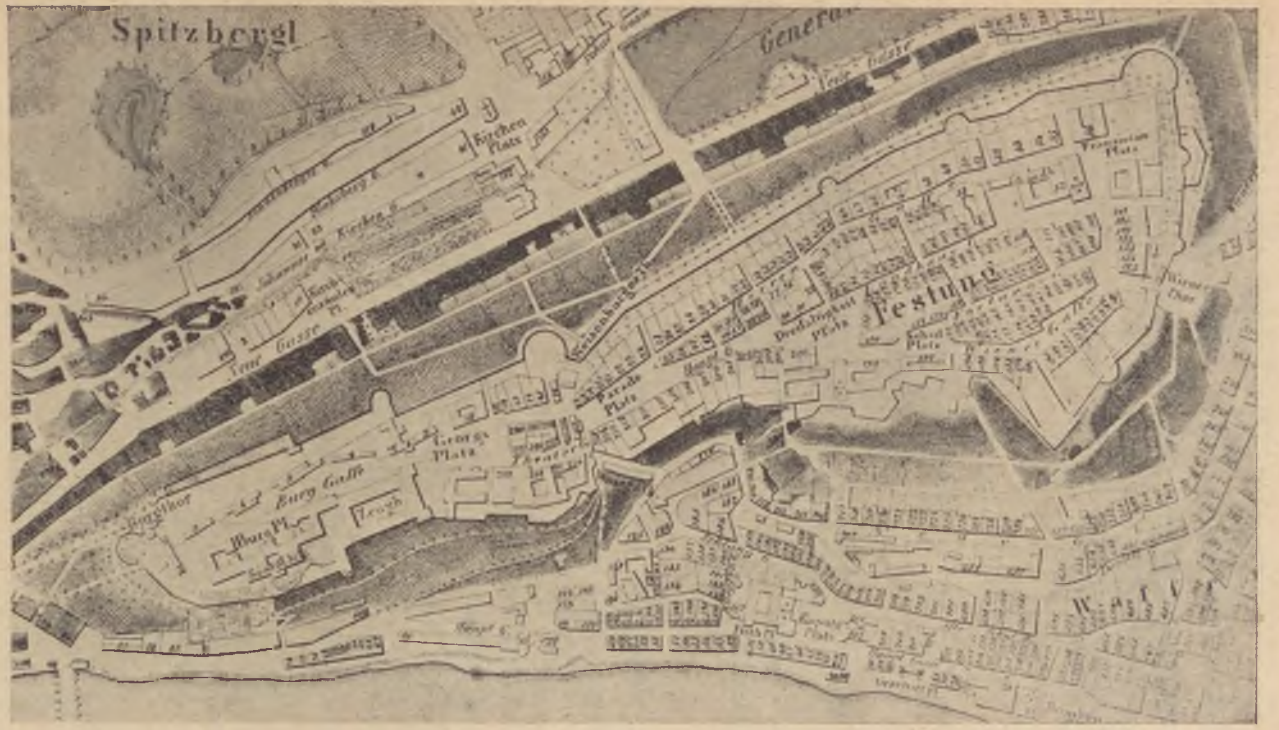

III. térkép. Vasquez Károly gróf, Buda és Pest szabad királyi városainak tájleírása. 1836.
(Részlet)

Bateri gässl. (Ma Lovarda-utca.)

„Hier ist dass Bateri gässl so 4 clf. breith.“[173] Nevét az utca a mellette felállított ágyú-telepről kapta; közvetlen környékéről is *„bey denen Baterien“* elnevezéssel beszélnek.[174]

Ez utcanév csak a *Zaigerben* maradt fenn, névváltozásról mit sem tudni.

Platz bey dem Stuhlweissenburger Thor. (Ma a Sz. György-utca egy része.)

Közvetlen a fehérvári kapu környékét nevezhették így.[175] A *Zaiger* még nem említi. Először ez az elnevezés 1696-ban tűnik fel[176] és visszatér még a XIX. század közepén is.[177] Azután nem történik említés sem e névről, sem a helyről.

Haubt strasse. (A mai Palota-tér, Sz. György téren át Szent György-utca, Dísz-tér, Tárnok-utca, Sz. Háromság-tér, Pázmány-utca, Iskola-tér, Fortuna-utca vagy Werbőczy-utca.)

Falun fő-utcának ma is azt az útat nevezik, amelyen a nevezetes épületek mellett, a helységen áthaladó forgalom lebonyolódik. A Várban is a Burgthortól a Wienerthorig vezethetett a *Haubt-strasse* és csak összefoglalja a városon keresztül vezető egyébként más nevet kapott utcákat. Ezt a feltevést alátámasztja, hogy a forrásmunkák ebbe a vonalba eső, de különböző helyeket

---

[173] *Zaiger*, fol. 165.

[174] *Zaiger „No. 290. Hinter diser maur bey denen Baterien ist ein Platz darauf an der Stattmaur die Baterien ... gebauth seindt.“* Fol. 167. — Jelöli az ágyú-telepet még *Plan Der Haubt Stadt und Festung Ofen ... Anno 1741. „No. 5. = aufgeführte Erden zu Baterien“* és az ezzel megegyező, *évszám nélküli Bécs Kriegsarch. g. I. h. 66. jelzésü térkép a várról. „No. 22 = Cavalier oder Högde Baterien von erden.“*

[175] Lásd I. térkép, a No. 1, 272, 273 és 276 házak között.

[176] *Gewöhrbuch* 1696, 1716, *Plotz bey dem Stuhlweissenburger Thor.*

[177] *Telekkönyv* és betáblázások 1851—1855. Vár 2. *„No. 227/205. Ein Haus am Weissenburger Thor. Eigenth.: gewester Wachthaus wurde nach der Belagerung Ofens anno 1849 ratirt und neue Baulichkeiten anno 1850 angeführet.“*

neveznek így.[178] Már a *Strasse* szó is ilyen átvezető útat jelölhet,[179] *Schams* ki is emeli ezt az értelmét, mikor azt mondja: „*am vorbey führenden Haupt Strasse*".[180]

A *Haubt strasse* elnevezés folytonosságára nincs adat. 1736 és 37-ben találunk rá először;[181] hosszú ideig mit sem tudni róla, csak a XIX. században említik ismét a források.[182] 1837 után megint eltűnik.

Casarm gässl. (Beépítették.)

1737-ben[183] fordul csak elő e név. Az utca a *Zaiger*-korabeli *Carmeliter gassen No. 270.* ház oldala mellett egy régebbi üres házhely területén keletkezett. Megállapítható,[184] hogy a No. 270. ház a mai Szinház-utca páros oldalán volt, körülbelül ott, ahol most a honvédelmi minisztérium áll, tehát a *Casarm gässl* ennek a területén lehetett. Nevét onnan kapta, hogy a *Stuhlweissenburger Thor* közelében levő kaszárnyákhoz vezetett.[185]

Fisch Platz. (A Koronázó-templom mögött, Halászbástya előtti térség.)

Először 1822-ben *Schams*[186] ír róla: „*Am Fisch Platze hinter der Pfarrkirche.*" Itt volt a halpiac, amint ezt a későbbi adatok

[178] *Schams*, Beschreibung von Ofen, 1822. 232. l. „Zeughaus... Das schöne Portal am Georgi Platz und vorbey führenden Haupt Strasse." — *Vasquez*, Buda tájleírása 1836. „Haupt Gasse." Lásd III. térkép. — *Gemälde* von Pesth und Ofen. Pesth, 1837. 170. l. „Haupt Gasse".

[179] V .ö. *Grimm*, Deutsches Wörterbuch. Bd. IV. 1. Leipzig, 1878. Gasse címszó II. Bedeutung und gebrauch 2.) 1439. h. Minthogy Budán a Strasse elnevezés nem fordul elő városi utcával kapcsolatban, bizonyosra vehetjük, hogy a budai nyelvjárásban a Strasse szónak országút jellege van.

[180] *Schams*, Beschreibung von Ofen 1822. 233. l.

[181] *Gewöhrbuch;* ekkor még nem lévén nyitva a Burgthor, a Wasser-, illetőleg a Stuhlweissenburgerthor környékén kezdődhetett.

[182] *Schams*, i. m. 233. l. „Hauptstrasse." — *Vasquez*, Buda tájleírása 1836. „Hauptgasse". — *Gemälde* von Pesth u. Ofen 1837, 170. l. „Hauptgasse".

[183] *Gewöhrbuch.*

[184] Budapest székesfőváros levéltárában fekvő telekkönyvek alapján.

[185] Lásd II. térkép.

[186] Beschreibung von Ofen. 408. l.

is bizonyítják.[187] A piacról a bástyát is *Fischer Bastion*-nak nevezik,[188] ez az elnevezés maradt meg napjainkig.

Burg Platz. Burg Gasse. (Ma Palota-tér.)

Nevet akkor kap ez az útvonal, mikor *Mária Terézia* idejében a *Burgthor* megnyitásával erre is megindul a forgalom.[189] Váltakozva, hol *Burg Platz*, hol *Burg Gasse* az elnevezése a XIX. században.[190]

A magyar fordításban a *Burg platz* jut el napjainkba.

An der langen Wand. (Ma Bástya-sétány.)

Hogy mikor hívták így a sétányt, pontos adat nem mondja. *Haeuffler* 1854-ben[191] már csak mint régi nevet hozza fel: *„die jetzige Bastei-promenade hiess an der langen Wand."* — E sétány a vár nyugati bástyája mellett halad el, amely szinte egyenes vonalban, falhoz hasonlóan határolja a várat.[192]

Az *an der langen Wand* és *Bastei-promenade*-n kívül e helynek más névváltozata nem ismeretes. Magyar fordításban a *Bastei-promenade* jutott el hozzánk.

---

[187] *Blaschneck*, Plan der königl. ung freyen Städte Ofen und Pesth. 1831, 1832, 1838. „Fischmarkt".

[188] *Plan der Belagerung Ofens von 4' bis 21' May 1849.* „Fischer Bastion". — *Neuester Plan von Ofen u. Pesth.* Verlag von Gustav *Emich* 1849, 1863. „Fischer Bastion."

[189] „A Burg-thor *Mária Terézia* uralkodása alatt nyittatott meg, de csak 1787-ben építették fel." — *Palugyay*, Buda-Pest. 1852, 133. l.

[190] *Burg Platz* nevet tünteti fel: *Plan von Ofen und Pest*, Verlag v. C. *Emich*, 1849, 54, 63. — *Plan von Pest-Ofen*, Verlag v. *Hartleben* in Pest. — *Plan von Pest-Ofen 1870.* Verlag und Druck von *Légrády.* — *Plan von Budapest*, Verlag von Gebrüder *Légrády; Burg Gasse* nevet tüntetnek fel: *Umgebung von Ofen und Pest. 1836.* (Bécs, Kriegsarchiv g. I. h. 77. jelzés.) — *Plan der Überschwemmung von Ofen und Pest. 1838.* Hgg. durch k. k. 5-ten feld. Artill. Regiment. — *Hydrographische u. Topographische Karte von Ofen und Pest 1844.* Hgg. durch J. *Schmid.* („Királyi vár utca"). *Burg Gasse* és *Burg Platz* nevet különválasztja *Vasquez*, Buda és Pest tájleírása. 1836. (lásd III. térkép) és *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pest. 1831, 32.

[191] Buda-Pest. Historische Skizzen. 120. l.

[192] Lásd III. térképen.

Frühlings Gasse. (Ma az Országház-utca a Kapisztrán-tértől a bástyáig.)

E név csak rövidített alakban — *Frühl. G.* — jelenik meg a XIX. század közepe táján.[193] Kis utcácskát jelöl, melyről eddig nem emlékeztek meg a források. — Az elnevezés az utca fekvésével kapcsolatosan keletkezhetett. Az utca kivezet a várbástyáig, ahol szinte meglepi a szemlélőt a közeli Rókus és Rózsa-hegy zöld, erdős hegyoldalainak üdesége.[194] Ezen az utcán jött közel a várhoz a tavasz.[195]

1872-ig az utcának más elnevezését nem ismerjük.

b) A kapuk neve.[1]

A Várnak és egyúttal Budának a XVII. század végén és a XVIII. század elején három kapuja van: a *Wiener Thor*, a *Wasser Thor* és a *Stuhlweissenburger Thor.*[2] A kapuknak nevet a rajtuk keresztül vezető út iránya adott: a Wiener Thor-on át *Bécsbe*, a Stuhlweissenburger Thor-on át *Székesfehérvárra*, a Wasser Thor-on át a *Dunához* vitt az út.

A XVIII. században keresztül és a XIX. században is ezek a nevek maradnak meg.[3] A XVIII. században *Mária Terézia*

---

[193] *Plan von Ofen und Pest.* Verlag von Gust. *Emich.* 1854. Frühl G. — *Neuester Plan von Ofen und Pest.* Verlag von G. *Emich.* 1863. Frühl G. A *Házszámozási főkönyvben* Országház u. alatt. „*Az 1858. évi 7. XVIII/46. t. t. szerint Frühligs* (sic) *Gasse a Nándor-tértől a Nándor bástyáig.*"

[194] A XIX. század közepe táján a Rózsa-domb még nem volt beépülve.

[195] Hasonló összefüggést mutat az újlaki *Aussichtsgasse* is. Ebből az utcából a Mátyás-hegy oldalára nyilik meglepő szép kilátás; a hegyoldal fenyvesei itt is lekötötték a lakosok figyelmét, csak benyomásuknak adtak más kifejezést, mint a várbelick.

[1] Az utca elnevezésekkel szoros kapcsolatban van a város kapuinak elnevezése, ezért ezeket is felsoroljuk.

[2] *Zaiger* fol. 103, 141, 151.

[3] *Wasser Thor: Gewöhrbuch* 1699, 1700, 1703, 37, 52. Telekkönyv és betáblázások 1851—55. Haus No. 213/206. — *Wiener Thor:* Gewöhrbuch 1700, 1734, 36, 39, 88. Telekkönyv és betáblázások 1851—55. Haus No. 179. — *Stuhlweissenburger Thor: Gewöhrbuch* 1700, 16, 22. Telekkönyv és betábl. 1851—55. Haus No 227/205. — *Miller,* Epitome... 1760. „*Porta Wiennensis*

idejében megnyitják a Vár negyedik kapuját: a *Burg Thor*-t, közvetlenül a királyi palota közelében.[4] Nevét ez a kapu is megtartja a XIX. század végéig.[5] Az 1890-es években a Vár kapuit lebontják.

---

exterior anno 1726, è Fundamento erecta super cujus medio visitur insigne Imperatoris & Regis Caroli VI. lapidi insculptum eique ab infra quasi appensa facies aeque lapidi insculpta ad frontem sinistro digito salutari dextra vero manu ficum monstrans os cum lingua protensa apertum et in eo annulum tenens, inscriptio alia non est quam haec... Interiori vero appensa sunt Nicolai *Toldi* arma & lapidei globi ex quibus viri hujus magnitudo & fortitudo conjici licet." 93. l. *„Porta aquatica."* 93. l. *„Porta Alba — Regalensis* interior & exterior quae cum propugnaculo vi nitrati pulveris anno 1723 collasa est, sed splendidius restaurata." 83. l. — *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 104. l. „Wiener Thor." *Schams* is megemlékezik *Toldi* Miklós fegyvereiről, melyek még ekkor is a kapu boltozatán lógnak. „... waren in früheren Jahren zahlreicher. Sie bestehen jetzt bloss aus einer Anzahl Eisenkugeln, die mit einer gleichartigen Kette befestigt an der Wand hängen, zwischen welchen ein mit Eisen beschlagener Holzstock liegt." 104—105. l. *Das Stuhlweissenburger Thor...* auf Befehl Carl VI. neu aufgebaut worden auf dessen Aussenseite das Landes- und Stadtwappen mit eine schon zum Theil unlesbaren Inschrift steht." 105. l. — „... das Wasser Thor." 105. l. — *Gemälde* von Pesth u. Ofen. 1837. 163. l. — *Gettinger*, Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen. 1866. 31. l. a Wasserthor-nak újabb nevét is említi: *das Franz Josef oder Wasserthor;* egészen bizonyos azonban, hogy a nép között ez az új név nem lett általános. — *Feldmann's Wegweiser* durch Pest-Ofen, 1871.[4] kézirat, 23. ív *„das Franz Josef's oder Wasserthor."*

[4] *Palugyay*, Buda-Pest. 1852. 135. l. — *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 106. l.

[5] *Schams*, i. m. 106. l. „Schloss oder neue Thor." — *Gemälde* von Pesth und Ofen 1837. 163. l. „Burg Thor." — *Gettinger* i. m. 31. l. „Ferdinands- oder Burgthor." (A nép között a Ferdinandsthor elnevezés valószínüleg nem terjedt el.) — *Feldmanns Wegweiser* durch Pest-Ofen, 1871.[4] 23. ív „das Ferdinands oder Burgthor".

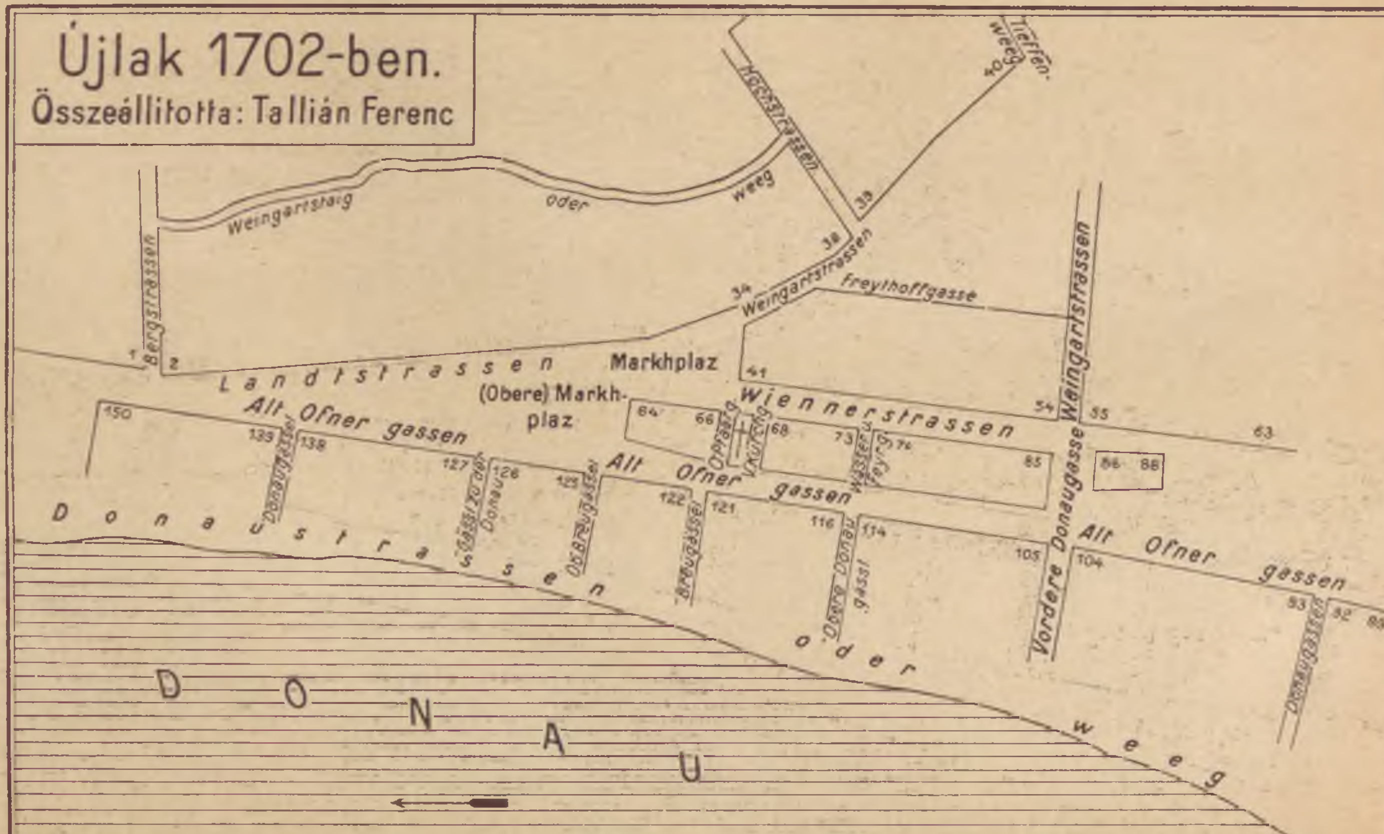

IV. térkép. E tanulmány számára készült a *Zaiger über das Neüstüfft Anno 1702* adatai alapján.

MAGYARÁZAT AZ UJLAK 1702-BEN CÍMŰ TÉRKÉPHEZ.

A helyzetrekonstrukciót adatközlésem alapján *Tallián* Ferenc a Magyar Földrajzi intézet rt. geografusa állította össze és a következőkben magyarázza:

„Ujlak 1702-ben, továbbá a vele azonos mértékben készült s ráhelyezhető *Ujlak mai helyzete* című térképek e tanulmány számára készültek azzal a céllal, hogy térképszerűleg bizonyítsák, mily utcák felelnek meg ma a *Zaiger über das Neüstüfft Anno 1702*-ben említett, e tanulmányban feldolgozott utcáknak.

Ujlak 1702-ben térképe kísérlet arra, vajon lehetséges-e egy helyzetrekonstrukció a *Zaiger* felhasználásával, annak régi telekkönyvi adatai alapján? A sok nehézség és a gyakori valószínűsítések ellenére ist azt mondhatjuk, hogy a kisérlet sikerült s az összeállított helyzetkép híven fedi a *Zaiger über das Neüstüfft*-ben vázolt állapotot.

A *Zaiger* a házak sorrendjében halad végig az akkori Ujlakon. Ez a sorrend a térképen adott számozásban követhető. (Az áttekinthetőség szempontjából adott számozás a *Zaiger*-ben nincs meg.) Kiindulási pontja a *berg strassen* és *landt strassen* sarok. A *berg strassen* helyére a mai Kavics-utcának Zsigmond-utcából a hegyre vezető részét tehetjük. Ez természetesen csak valószínűsítés, mert a *Zaiger* nem adja meg a *berg strassen* pontos helyét. Ezt a valószínűsítést alátámasztja először az utca neve, mely egy a hegyre futó utcát jelöl; másodszor a település a Duna mentén északi irányban halad és pedig elsősorban a domboldalon a szőlőskertek alján, tehát indokolt a *Zaiger* inneni kiindulása; harmadszor a *berg strassen*-től kiindulva a telkek a *Zaiger* szerint a *Weingartt staig*-ig futnak, a szőlők pedig ez esetben csakis a hegy oldalán lehettek; negyedszer a mai Kavics-utca ténylegesen régi, vízmosásban elhelyezkedő utca, mindkét oldalán régi épületekkel, melyet az 1778-ból származó térkép is, mint létezőt tüntet fel (lásd V. térkép); döntően alátámasztják a *Zaiger* adatainak átszámításai és felmérései. Ha adott esetben a *landt strassen* házainak (2—34.) *Klafter*-ben és *Schuh*-ban megadott méreteit a térkép mértékére átszámoljuk s fix pontonak vesszük a 34. számú házat, melynek helyzete pontosabban állapítható meg, a *berg strassen* a mai Kavics-utca helyére esik.

A *berg strassen*-től kiindulva a *landt strassen*-en, a mai Zsigmond-utca Szemlőhegy felőli oldalán halad a *Zaiger*. A telkek mélységét nem adja meg, mindössze csak annyit mond, hogy a *Weingartt staig*-ig futnak. A *Weingartt staig* valószínűleg egy gyalogút volt a telkek végén, a Szemlőhegy oldalán. A *landt strassen* útvonalán ma az egyetlen változás a Darázs-utca. A következtetések könnyebb megállapítása végett a mai helyzetet feltüntető térképen vonalkázással vannak megjelölve a régi épületek s fehéren vannak hagyva az újabb épületek. Igy a Darázs-utca két oldalán levő fehér kockák jelzik, hogy ott újabb épületek emelkednek, amiről egy helyszíni szemlénél is meggyőződhetünk; ez a körülmény arra enged következtetni, hogy az utca csak az újabb időkben nyilt meg, valószínűleg a két épület építésével egy időben.

A 34. számú ház a *landt strassen* vége s a *Weingartt strassen* kiindulása. A *Weingartt strassen* kétség nélkül a mai Ürömi-utca.

Érdekes a helyzet a *hoch strassen* és a *Tieffen weg* közötti két teleknél, melynek mélységét is megadja a *Zaiger*. Itt ma a Szerzetes- és Lublói-utcák által elzárt, a hegyoldalba benyuló lépcsőzetesen kiépített (Daru-, Repkény- és Kilátás-utcákkal, mint mellékutcákkal) terület helyezkedik el, melynek mérete ma is megegyezik a *Zaiger* által adott mérettel, ami a *hoch strassen* — Szerzetes-utca, *Tieffen weg* — Lublói-utca azonosságát is bizonyítja.

Ezután áttér a *Zaiger* a *Wienner strassen* és *Weingartt strassen* sarokra (41). A *Wienner strassen* minden kétséget kizáróan a mai Bécsi-út. A Bécsi-út, Ürömi-utca és Cserfa-utca által bezárt mai háromszög alakú házcsoport ebben az időben még nem volt, a terület beépítetlen tér: *markh plaz*. Még 1778-ban is üres (lásd V. térkép).

A 42—45. számú házaknál a *Zaiger* szerint a telkek a *Freythoff gasse*-ig futnak, a 46.—54. számú házaknál a telkek mélységét adja meg. Valószínűleg e telkek mögött volt a temető, a temető és a telkek között a *Freythoff gasse*, de közelebbről nem határozza meg a *Zaiger*.

Az 54. és 55. számú telkek között futott a *Weingartt strassen unter den mathiasberg*. A számítások pontosan a mai Szépvölgy-utca helyére teszik.

(Térképmagyarázat, folytatás).

A 63. számú teleknél megszünnek a házak s innen áttér a *Zaiger* a *Wiennerstrassen* és az *Alt Ofner gassen* keresztezéséhez, melyet *Obere markh plaz* néven említ Az *Obere markh plaz*-zal a mai Zsigmond-teret azonosíthatjuk, amit alátámaszt az, hogy a *Zaiger* kifejezetten a két utca keresztezéséről beszél, a *Wienner strassen* és az *Alt Ofner gassen* pedig máshol nem keresztezheti egymást.

A *Zaiger* a templomot a *Wienner strassen* s az *Alt Ofner gassen* közti területen, az *Obere Pfaar gässel* és *vordere Kürch gässel* között jelzi. A templom a mai helyén, a Bécsi-út és Lelkész-utca sarkán 1706-ban épült. Az 1702—1706 években a régi templomot lebonthatták s helyén házakat építettek, így találjuk meg a magyarázatát annak, hogy a mai helyzetet ábrázoló térképen a templom helyén szintén régi házak vannak.

A *Wasser und Feyr gässl* ma már nincs, a Sajka-utca pedig új utca, a *Zaiger* idejében még nem volt meg. A *Zaiger* 6 öl (Klafter) szélesnek jelzi, amit valószínűleg a sarokház s a még ma is meglévő patak között mér. — A *Wienner strassen* házai az *Alt Ofner gassen*-ig futnak s így a *Zaiger* a 88. számú ház után az *Alt Ofner gassen* Duna felőli oldalára tér át.

Legnehezebb az *Alt Ofner gassen* házainak az elhelyezése. Itt nem ad pontosan körülhatárolt kiindulási helyet a *Zaiger*. Egyetlen támpont a *vordere donau gassel*, melyet már a *Wienner strassen* mellékutcájaként és a *Weingartt strassen* folytatásaképp állapítottunk meg. A *Zaiger* az *Alt Ofner gassen* Duna felőli házsorában lévő mellékutcaként említi, tehát egyetlen kiindulási pontnak vehetjük olyképp, hogy a *Weingartt strassen*-től a Dunáig fut. Ebben támogat bennünket egyrészt az utca neve, mely feltétlen egy, a Dunához vezető utcát jelez, másrészt az a körülmény, hogy a jelenlegi Szépvölgy-utcán még ma is egy patak folyik végig, mely patak mellett minden időben feltétlen egy út is vezetett a Dunához. Tehát csak a *vordere donau gassel*-től kiindulva lehet a *Zaiger* adatait felmérni. Megnehezíti a további munkát azonban az, hogy az *Alt Ofner gassen*, a mai Zsigmond- és Lajos-utcák Duna felé eső része jóformán teljesen újonnan épült.

Jobbra a 92. és 93. számú házak között volt a *donau gassen*, mely a mai Dereglye-utcának felel meg. A Dereglye-utcának mindkét oldalán roskadozó, öreg házak állanak, mintegy bizonyítva azt, hogy itt régen is utca volt. Közte és a Szépvölgy-utca között épült fel a Lujza-gőzmalom hatalmas épülettömege.

A *vordere donau gassel*-től balra több utca nyílik a Duna felé, ezek egyikének sincs ma megfelelő utca. A régi utcákat beépítették s azok helyett újakat nyitottak. Így a Sajka-utcánál, bár az egyik oldalán régi házak vannak, egy helyszíni megtekintésnél azonnal látni fogjuk, hogy csak a házak tűzfala néz az utcára, melyen csak utólag vágtak ablakokat, a másik oldalán pedig már modern épületek emelkednek. Ugyanezt látjuk a Lukács-utcánál is, ami azt bizonyítja, hogy itt eredetileg nem volt utca, csak a későbbi idők folyamán nyitották.

A Dara-utca és a Harcsa-utca szintén teljesen új utcák, sőt úgy látszik a Kavics-utca Dunáig futó része is csak később nyílik meg. Az Első Budapesti Gőzmalom R. T. építkezése alkalmával az utca vonala is megváltozott. Az új épület az utcából is elfoglalt egy jelentős részt, amit igazol a régi épületek frontjának a vonala.

Összegezve a rekonstrukció eredményét, azt mondhatjuk, hogy Ujlak utcaképét az újabb építkezések nagymértékben megváltoztatták, a település is mindjobban észak felé terjedt."

2. Das Neüstüfft (Ujlak).[1]

a) Utcanevek

landtstrassen[2] (Ma a Zsigmond-utcának körülbelül a Kavics-utcától a Zsigmond-térre vezető, a Szemlőhegy felé eső része).

Egész Budát végigszeli a *landtstrassen* (lásd Viziváros Országút), így Ujlakot is. Ez lehetett a közlekedés fő útvonala.

A *Zaiger* idejében ez az elnevezés a *Marckh platz*-nál megszakad; a későbbi években átviszik még az *Alt Ofner gassen*ra is.[3] A *Landstrassen* név így a XVIII. században keresztül a XIX. századba is eljut.[4]

A *Zaiger*beli *landtstrassen*-t egyidejűleg mondják *oberen strass*[5] vagy *oberen Zeil*-nak is.[6] Az út egyik részét hívják *Croathen gassen*-nek is,[7] melynek névváltozata a *Raitzen Gasse*.[8]

---

[1] Feljegyezzük, hogy a *Neüstüfft* névelője a forrásokban váltakozó: a *Zaiger* szövegében „*das* neüstüfft" „auf *den* neüstüfft". — *Gewöhrbuch* 1702—05. „*das* Neustüfft", 1715. „auf *der* Neüstifft", 1720 „auf *dem* Neustüfft", 1734. „in *der* Neüstifft", 1737. „*in* Neüstifft", 1743. „auf *dem* Neüstifft", 1750. „in *der* Neüstifft", 1768—82. „*die* Neustifft", 1850. „in *der*, in *dem* Neustifft". (Általában a XIX. sz. levéltári adatokban gyakoribb „*die* Neustift" vagy „*in* Neustift".) — A nyomtatott anyagban: *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. „*im* Neustift"; *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. „*das* Neustift"; *Haeuffler*, Buda-Pest. 1854. „*in* Neustift"; *Feldmanns* Wegweiser durch Pesth und Ofen. 1855.[2] „*die* Neustift"; *Gettinger*, Pest-Ofen. 1866. „*die* Neustift"; *Feldmanns* Wegweiser. 1871.[4] „auf *dem* Neustift".

[2] *Zaiger*, fol. 3.

[3] *Blaschnek*, Buda és Pest alaprajza. 1832. „Országút". — *Vörös*, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest városainak. 1833. Az „Országút" csak az Ofnergassen-t jelenti. — *Pest-Ofen im Jahre 1857.* (Bécs Kriegsarchiv Inland c V. *α* Ofen No 25 jelzés.) „Landstrasse" név csak az Ofnergassen-re vonatkozik.

[4] *Gewöhrbuch*, 1702, 107, 1711—15, 19—20, 26—27, 37, 41, 51, 81 években Landt, Land, strassen, strasse, strass változatban. Ebben a felsorolásban a *Zaiger*-korabeli *landtstrassen* és *Alt Ofner gassen*-ra vonatkozó adatokat nem választjuk külön, ennek inkább topografiai fontossága volna. — A XIX. századra vonatkozóan lásd a 3. jegyzetet.

[5] *Gewöhrbuch*, 1737, 1738.

[6] *Gewöhrbuch*, 1738.

[7] *Gewöhrbuch*, 1741.

[8] *Buda térképe 1805-ből* (Bécs, Kriegsarchiv. G. I h, 71 jelzés).

Ezen a részen — egymás mellett — a háztulajdonosok szlávok.[9] Mondják *lange Zeile*-nek is.[10] A XIX. században már a *Haupt Gasse* oder Strasse az általános elnevezés.[11]

1872-ig más névváltozást nem mutatnak fel a források.

berg strassen[12] (Ma Kavics-utca).

A *berg strassen* a Rózsa hegyre vezet fel.

1720-ig többször említik a források.[13] Egyidejüleg mondják *Maurer weeg*-nek is; itt háztulajdonos *Simon Renner Maurermeister*.[14] A későbbi években mit sem tudni róla.

Weingartt staig[15] (Ösvény a Szemlőhegy oldalában).

A *landtstrassen* házai és a szőllők[16] között kis ösvény lehetett a *Weingartt staig*, és a *landtstrassen*-nel párhuzamosan haladt a hegyoldalban.

---

[9] A *Zaiger* 25 szláv háztulajdonost nevez meg ezen a részen. Lásd a Függelékben a *Zaiger über das Neüstüfft*-ben felsorolt háztulajdonosok jegyzékét.

[10] *„Raitzen Gasse sonst auch lange Zeile". Buda térképe 1805-ből.* (Bécs, Kriegsarchiv G I h 71 jelzés.)

[11] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs Kriegsarchiv G I h 71 jelzés). „Haupt Gasse oder Strasse". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831. és 1832. „Haupt Strasse". — *Vörös*, Buda és Pest alap és vízhelyzeti térképe. 1833. „Fő utcza". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth 1835. „Haupt Strasse". — Plan von Ofen und Pesth, Verlag bey *Tomola*, 1836. „Haupt Strasse". — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Haupt Strasse". — *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest.* Hgg. durch *Schmid.* 1844. „Fő utcza". — *Haeuffler*, Buda-Pest, 1854. 294. l. „alte Haupt Gasse". Pest-Ofen im Jahre 1857. (Bécs Kriegsarchiv. Inland c : V *a)* Ofen No 25 jelzés.) „Haupt G." — *Friwisz*, Plan von Pest-Ofen. 1867. „Haupt Gasse".

[12] *Zaiger*, fol. 3.

[13] *Gewöhrbuch*, 1701, 1702, 11—13, 20. években *berg, beerg strassen* változatban.

[14] *Maurer weeg* név megjelenik a *Gewöhrbuch*okban az 1701, 1702, 1720. években. Simon *Renner* háztulajdonost lásd *Zaiger*, fol. 3.

[15] *Zaiger*, fol. 3. A név változatai a Zaigerben: *Weingartt, Weingartten staig, weeg.*

[16] Ujlak fölött szőllőhegyek voltak: *„... der Orth Ried Neüstift gränzet... mit der 55. und 60. igsten Weingarts Ried..."* — *Conscription der Stadt Ofen.* 1722.

A *Weingartt staig* elnevezés és a hely sem fordul elő 1714 után a forrásokban.[17]

Weingartt strassen[18] (Ma Ürömi-utca).

A *Weingartt strassen* felvezet a szőllőhegyekbe.

Az elnevezés a XVIII. században gyakran feltünik.[19] Hívják *Zeller Gasse*-nak is,[20] mert a Mátyás-hegy aljában fekvő *Klein-Zell*-nek nevezett búcsújáró kápolna felé vezethetett erre is az út.[21] Mondják *Langzeil*-nak is,[22] mikor ez utca és a landtstrassen-nek egybeeső házsoraira gondolnak.[23] Az utca felső végén épült új házcsoportok — *die neue Welt*-ről nevezik az utcát *Neue Welt Gasse*-nak is,[24] névváltozata a *Neustift G.*[25]

1872-ig az utcának más elnevezéséről nem írnak a források.

---

[17] *Gewöhrbuch*, 1702, 1707, 14. években. *Weingartt, Weingart, Weingarth steug, strass, weeg* változatban.

[18] *Zaiger*, fol. 19.

[19] *Gewöhrbuch*, 1702, 1703, 1707, 08, 11—14, 18, 19, 29, 33, 41, 46, 47, 52. *Weingarths, Weingarth strass, strassen* 1736. *Weingarth Zeil.*

A Weingartt strassen-nek a Wiener strasse-ra vezető ágát (lásd I. térkép) külön tárgyalom (lásd 78. l.), az itt felsorolt adatoknál azonban a két útrészt nem választottam szét; ennek inkább csak topografiai fontossága lenne.

[20] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs Kriegsarchiv G I h 71 jelzés).

[21] A kápolnát az óbudai földesúr, *Zichy* Péter 1724-ben építtette Szűz Mária tiszteletére. *Palugyay*, Buda-Pest, 1852. 148. l.

[22] *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831, 1832. „Langzeil". — *Blaschneck*, Buda és Pest alaprajza. 1832. „Hosszú sor". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1835. „lange Zeil G." — *Plan von Ofen und Pesth.* Verlag bey *Tomola*. 1836. „Langezeil Gasse". — *Blaschneck*, Plan der Überschwemmung von Ofen und Pesth. 1838. „Langezeil G." — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Lange Zeil G."

[23] Lásd I. térkép.

[24] *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 123. l. „Neue Welt Gasse." — *Gewöhrbuch*, 1850. *„in der neuen Welt Gasse"*. — *Pest-Ofen im Jahre 1857.* (Bécs Kriegsarchiv. Inland c : V. *α)* Ofen No 25 jelzés). „Neue Welt Gasse". — *Friwisz*, Plan von Ofen und Pest. 1867. „Neue Welt Gasse."

[25] *Neuster Plan von Budapest.* Druck und Verlag von Gebrüder *Légrády*. „Neustift Gasse". — *Wegweiser von Budapest*, Verlag von Gebrüder *Légrády*. 65. l. „Neustift Gasse früher Neuwelt Gasse".

hoch strassen (Ma Szerzetes-utca).

Felvezet a Szemlőhegyre, meredek út. Csak a *Zaiger* emlékezik meg róla.[26]

Tieffen weg[27] (Ma Lublói-utca).

Valószínűleg vízmosásban helyezkedett el.

1701-ben a *Gewöhrbuch berg strassen* néven említi; az út a Szemlő-hegyre vezet. A későbbi források nem hozzák fel többet ezt az utat.

Wienner strassen[28] (Ma Bécsi-út).

A *Wienner strassen*-en bonyolódott le Bécs felé a forgalom.

A Wienner strassen elnevezés — változata a *Wiener Post Strasse* — a XVIII. és XIX. században át[29] napjainkig is eljut magyar fordításban. A *Wienner strassen* név mellett fel-feltűnnek más, rövidebb életű elnevezések is. Bécs felé a posta útvonalba esik Vörösvár,[30] erről nevezték az utat *Vörösvarer strasse*-nak.[31] A házsorok fekvését emeli ki a *mitteren Zeil*,[32] az utca hosszúságát a *langen gassen* elnevezés; változata a *lange Zeile*.[33] Ezen az úton jár a postakocsi, innen ered a *Post strasse*

---

[26] *Zaiger*, fol. 21.

[27] *Zaiger*, fol. 22.

[28] *Zaiger*, fol. 23; írása *Winner strassen* is, *Zaiger*, fol. 23.

[29] *Gewöhrbuch*, 1702, 06, 09, 10, 11—16, 18—20, 25, 36, 40, 43, 45, 47, 50—51. években *Wienner, Wiener, Wiener strassen, Strass, Strassen* változatban. — *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 123 l. „Wiener Strasse". — *Feldmann's Wegweiser* durch Pest u. Ofen. 1855. 111 l. „Wiener Strasse." — *Buda térképe 1805-ből*. Bécsi Kriegsarchiv G I h 71. jelzés. „Wiener Post Strasse". — *Wegweiser von Budapest*, Verlag *Légrády*. 63. l. „Wiener Post Strasse".

[30] Falu Buda környékén.

[31] *Gewöhrbuch*. 1717—20, 25, 28. években. *Vörösvarer, Werisvarer strasse, gasse, gassen* változatban.

[32] *Gewöhrbuch*, 1734—37. A *mitteren Zeil* jelenti az *Altofner strassen*-t is (lásd 82. l. 66. jegyzet) és esetleg a mai Csemete utcát (l. 86. l. 91. jegyz.) a következő névelőfordulási adatoknál ezt a topográfiai különbséget azonban nem jelöljük: *Gewöhrbuch* 1735, 41, 42, 44, 50.

[33] *Gewöhrbuch*, 1734. langen gassen. — *Buda térképe 1805-ből* (Bécs Kriegsarchiv G. I. h 71. jelzés). *„Wiener Post Strasse sonst auch lange Zeile."*

név.[34] Itt a templom, ez Ujlak főutcája, mint mondja a *Haupt strasse, gasse* elnevezés.[35] Ezeken az egységes elnevezéseken kívül, az út egyes részeinek is van külön nevük: a templom előtti rész a *Pfarrkirchen Platz*,[36] a *Zaiger* korabeli *markh plaz*-tól a temetőig[37] *Freythof G*,[38] a *Gasthof zum grünen Baum*[39] közelében — a *Wienner strassen* északi része — *Grünbaum G.*[40] Jelent a *Haupt Gasse* is csak egy részt: a *Zaiger*-korabeli *markh plaz*-tól a templom környékéig.[41]

---

[34] *Gewöhrbuch*, 1838, 1848, Telekkönyv és betáblázások 1851—1855. Haus No 243/240. *Post strasse.*

[35] *Gewöhrbuch*, 1736. 37. A *Hauptstrasse*—gasse jelenti az *Altofner strasse*-t is (lásd 82. l. 69. jegyzet) a következő névelőfordulási adatokban azonban nem jelöljük ezt a topografiai különbséget: *Gewöhrbuch*, 1733, 44. *Telekkönyv* és betáblázások, 1851—1855. — A *Wienner strasse*-ra vonatkozik: *Haeuffler, Buda-Pest*, 1854. 294. l. „Haupt Gasse". — *Pest-Ofen im Jahre 1857.* (Bécsi Kriegsarchiv, Inland c : V. *a)* Ofen No 25 jelzés) „Haupt G." — *Friwisz*, Plan von Pest-Ofen. 1867. „Haupt G." — *Neuester Plan von Budapest.* Verlag von *Légrády*. „Haupt G."

[36] *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 123. l. „Pfarrkirchen Pl." — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831, 1832, 1835, 1838. „Pfarrkirchen Pl." — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Pfarrkirchen Pl."

[37] Az újlaki temető ebben az időben a Mátyáshegy nyulványán, a templomhoz közel, a domboldalban volt. (Dr. *Szokolay Antal* esperes-plébános úr szíves közlése.)

[38] *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pest. 1831, 1832, 1835, 1838. „Freythof, Friedhof G." — *Blaschneck*, Buda és Pest alaprajza. 1832. „Temető u." — *Vörös*, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest városainak. 1833. „Temető u." — *Plan von Ofen und Pesth*, Verlag bey *Tomola, 1836.* „Friedhof Gasse". — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Friedhof G." — *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest.* Hgg. von *Schmid*, 1844. „Temető u."

[39] *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 391. l. XXIX. Gasthöfe. „den grünen Baum ... auf dem Neustift". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth nach der Überschwemmung. 1838. „Gasthof in Neustift, der grüne Baum".

[40] *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831, 1832, 1835, 1838. „Grünbaum- grüne Baum G." — *Blaschneck*, Buda és Pest alaprajza. 1832. és *Vörös*, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest városainak. 1833. „Zöldfa u." — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Grüne Baum G." — *Plan der Überschwemmung von Ofen* und Pest, hgg vom k. k. 5-ten Feld Artill. Regiment. 1838. „Grünbaum G." — *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest.* Hgg. von *Schmid*, 1844. „Zöldfa- Grünbaum G."

[41] *Plan der Überschwemmung von Ofen und Pesth.* Hgg. vom k. k. 5-ten Feld Artill. Regiment. 1838. „Haupt G."

1872-ig a *Wienner strassen*-nek más elnevezése nem fordul elő a forrásokban.

Freythoff gasse[42] (Beépítették).

A temető fala mellett haladt el az utca.[43] Csak a *Zaiger* említi.

Weingartt strassen unter den mathias berg

(Ma Szépvölgy-utca).

„Hierauf folgt die Weingartt strassen unten den Mathiasberg und laufft bis ins Paulithaler gebürg."[44] Az út az Ujlak fölötti szőllőhegyekbe vitt.

A *Weingartt strassen* név a XVIII. században sokszor felbukkan a forrásokban.[45] A XIX. században a *Mathias Gasse, Mathiasberg Gasse* elnevezés általános.[46] Az út a Mathiasberg aljánál vezetett el,[47] innen kapta nevét. Mondják *unter denen Neühäuslern* vagy *neue Welt*-nek is,[48] az itt felépült új házcsoportról. A vidék szépségét fejezi ki a *Schönthal Gasse név*,[49] amely magyar fordításban napjainkig is eljut.

---

[42] *Zaiger*, fol. 23.

[43] Lásd I. térkép.

[44] *Zaiger*, fol. 30.

[45] Erre vonatkozó adatokat lásd 75. l. 19. jegyzet.

[46] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs Kriegsarchiv g I. h 71 jelzés). „Mathias G." — *Pest-Ofen im Jahre 1857* (Bécs Kriegsarchiv, Inland c : V *α)* Ofen No 25 jelzés). „Mathias G." — *Wegweiser von Budapest.* Druck u. Verlag von Gebr. *Légrády.* 65. l. „Mathiasberg G."

[47] Lásd III. térkép.

[48] *Gewöhrbuch*, 1754—55, 57—61, 63—66, 68—70. években *unter denen, untern, unter den Neühäuslern, Neühäuser, Neühäusler, Neühäuseln, Neühäusslern, Neühäussler* változatban. (Lehetséges, hogy ezek az adatok topográfiailag nem csak a mai Szépvölgy utca házsorát jelentik, hanem általában ezen a környéken épült új házakra vonatkoznak). — *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs Kriegsarchiv, G I h 71 jelzés). *„Mathias G. sonst auch neue Welt".* — *Gewöhrbuch*, 1814. „in der neuen Welt."

[49] *Wegweiser von Budapest.* Verlag von *Légrády.* 65. l. „Mathiasberg G. jetzt Schönthal G." — *Neuester Plan von Budapest.* Verlag von *Légrády.* „Schönthal G."

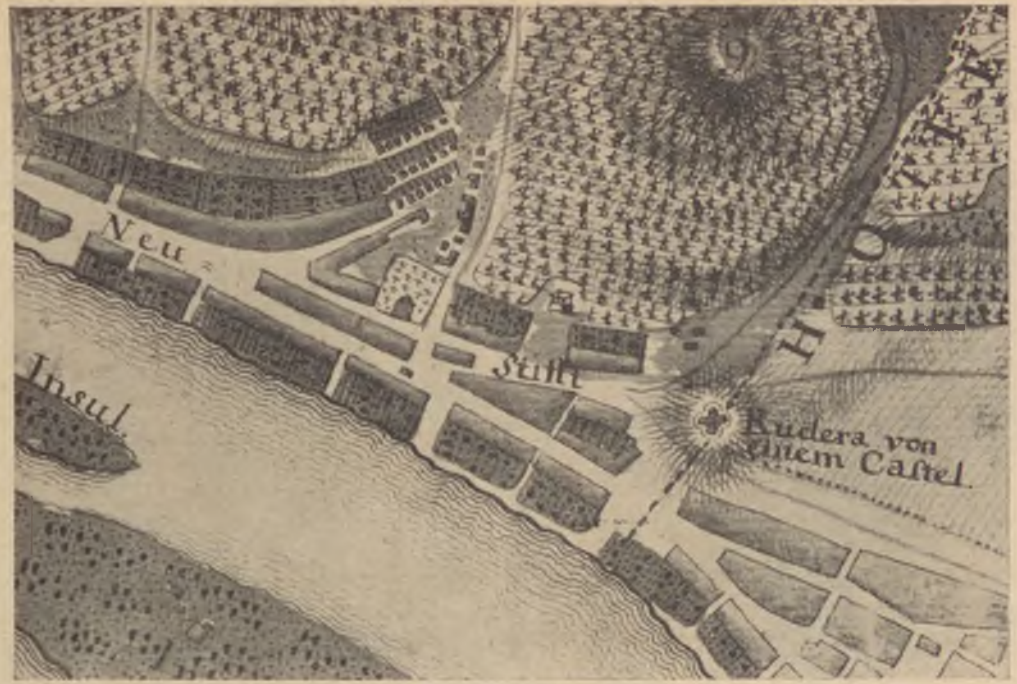

V. térkép. Plan von Ofen und Pest mit Ihren Umgebungen. (1778.)
Bécs Kriegsarchív g I h 68 jelzés. Részlet.

Gehe staig[50] (Ösvény a domboldalban).

A *Wienner strassen*-nel párhuzamosan haladó kis ösvény a domboldalban. A *Zaiger* említi csak.

Obere markh plaz, markh plaz (Ma részben Zsigmond-tér, részben beépítették).

„Hier ist der obere markh plaz worauf der Wienner und Ofner strassen creüzweis zusamben laufen."[51] Itt volt Ujlak piaca. Általánosan csak *markh plaz* az elnevezése.[52] Mikor a Várból a Szent Háromság szobrát ide hozzák,[53] a tér neve *Dreyfaltigkeits Platz* lesz.[54] 1872-ig más nevet nem is kap.

Obere Pfaar gässel (Ma valószínűleg Cserfa-utca).

„Hier ist das obere Pfaar gässel."[55] A templom[56] mellett haladt el és a *Wienner strassen-ből* az *Altofner gassen*-ba vitt. Csak a *Zaiger* ír róla.

---

[50] *Zaiger*, fol. 32. *Ain Haus auf dem neüstüfft in der Wienner strassen.... in der lenge bis an den gehe staig laufft."*

[51] *Zaiger*, fol. 35.

[52] *Zaiger*, fol. 23, 36. *Marckh blaz, Marckh plaz.*

[53] *Miller*, Epitome 1760. 104. l. „Statua SSS Trinitatis anno 1706 ex fortalitio sive civitate superiori translata & erecta." A mellékelt térképen lévő 00 jelzés magyarázata. — *Schams* (Beschreibung von Ofen. 1822. 183. l.) a szobor áthozataláról ezeket mondja: „Als aber die Pest 1710 neuerdings wütete, hatte der Magistrat eine grössere Säule zu setzen versprochen und es wurde beschlossen, diese bisherige Statue in die Vorstadt Neustift wo sie noch heut zu Tage steht — zu übersetzen." — *Bél* Mátyás, (De urbe Budensi. 1737. 454. l.) nem beszél a szoboráthozatalról, csak mint érdekességet megemlíti a szobrot. „Eodem foro columna S. Trinitatis scito facta opere adsurgit."

[54] *Schams*, Beschreibung von Ofen. 1822. 123. l. „Dreyfaltigkeits Platz". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831, 32, 35, 38. „Dreyfaltigkeits, Dreifaltigkeits Pl." — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Dreifaltigkeits Pl."

Bár erre az elnevezésre adatok csak a XIX. századból vannak, bizonyos, hogy így nevezték már a XVIII. században is a teret.

[55] *Zaiger*, fol. 37; írásváltozata *An obern Pfarr gässl. Zaiger*, fol. 37.

[56] Lásd I. térkép. A *Zaiger* idejében a templom nem a mai helyén volt. *„Die Pfaar Kürch sambt der Kürch-Hof lauft von der Wienner strassen in die Alt Ofner gass." Zaiger*, fol. 38. — Érdekes adat, mert az eddigi munkák a templom felépítését 1706-ra és már első felépítésében is mai helyére teszik.

Vordere Kürch gässel (Valószínűleg beépítették).

„Hier ist das vordere Kürch gässel.[57] A templom mellett vitt el ez az utcácska is. A *Zaiger* még *Pfarr gässel*-nek is mondja.[58] A későbbi évek során a forrásmunkák nem emlékeznek meg többet erről az utcáról.

Wasser und Feyr gassel (Valószínűleg beépítették).

„Hierauf folgt das 6 cl braithe Wasser und Feyr gassel.“[59]
E név magyarázatát, minthogy még valószínűséget alátámasztó adatunk sincs, megoldatlanul hagyjuk.
Ez az utcanév csak a *Zaiger*-ben fordul elő, az utcát sem említik a későbbi források.

Fordere danau gässel (Ma valószínűleg a Szépvölgy-utcának a Bécsi-úttól a Dunáig vezető része).

„Hier ist das Fordere danau gässel und ist 6 cl braith.“[60]
Az utca a Dunához vezet. Ezt a nevet csak a *Zaiger* említi. Névváltozásról sem tudni, erre vonatkozó adat már csak a XIX. század végéről van. 1870 körül, az itt levő iskoláról nevezik: *Schul Gasse, Schüler Gasse.*[61]

Alt Ofner gassen[62] (Ma Lajos-utca és a Zsigmond-utca Duna felé eső része).

Itt bonyolódott le Óbuda felé a forgalom. — Az *Altofner gassen, strassen* elnevezés a XVIII. és XIX. században gyakran

---

[57] *Zaiger*, fol. 38.

[58] *Zaiger*, fol. 39; *Gewöhrbuch*, 1702. Pfar gässl.

[59] *Zaiger*, fol. 42.

[60] *Zaiger*, fol. 48; írásváltozata *An der fordren danau gass. Zaiger*, fol. 48. és *Hier ist das vordere donau gassel. Zaiger*, fol. 62.

[61] *Wegweiser von Budapest.* Verlag von *Légrády.* 65. l. „Schul Gasse, jetzt Schüler Gasse“. — *Budapest-Főváros Házszámozási Főkönyve* (Sze-Sz. XIII. kötet). Szépvölgy u. alatt jegyzet: *„1870 évben... a Lajos u. és Bécsi-út között Iskola u. volt.“* Az elemi iskolát, melyről az utca nevét kapta, megemlíti *Rupp* (Buda-Pest, 1868. 195. l.). „a templom előtt volt és van az 1793-ban megnagyított iskola.“

[62] *Zaiger*, fol. 36; változata az *Ofner strassen. Zaiger*, fol. 35.

feltünik.[63] A XVIII. században az *Altofner gassen*-nel párhuzamos elnevezés a *donau Zail,*[64] amely az útnak Duna felőli házsorát jelöli; szabadabb formája *auf der donau seithen, an der donau.*[65] Mondják *mitteren gassen*-nek is,[66] mert a párhuzamosan haladó Wienner strassen és donau weeg között van.[67] A XVIII. és XIX. században a *Landstrasse,*[68] a XIX. században a *Haupt Strasse*[69] elnevezések tünnek fel az *Alt-Ofner gassen*-nel egyidejüleg. 1872-ig több névváltozatot nem tudatnak a forrásmunkák.

donau weeg[70] (Ma Ujlaki rakpart).

A Dunapartot nevezte így a lakosság. 1730-ig többször fel-

---

[63] *Gewöhrbuch,* 1701, 02, 07, 08, 10, 12—22, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 36, 38—41, 43, 45, 50, 51. években *Altofner gassen, gasse, Strass, gass* változatban. — *Buda térképe 1805-ből* (Bécs Kriegsarchiv G I h 71 jelzés). *Lange Alt Offner Gasse.* — *Schams,* Beschreibung von Ofen. 1822. 123 l. „Alt Ofner Strasse". — *Plan der Überschwemmung von Ofen und Pest.* 1838. Hgg vom k. k. 5-ten Feldartill. Regiment. „Altofner G." — *Haeuffler,* Buda-Pest, 1854. 294. l. „Altofner Gasse".

[64] *Gewöhrbuch,* 1731, 34—37, 38, 41, 50—52. években. *donau Zail, Zeill, Zoil, Zeil, Donau Zeil* változatban. — *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs Kriegsarchiv G I h 71 jelzés). *„Lange Alt Offner Gasse sonst Donau Zeile".*

[65] *Gewöhrbuch,* 1740, 42.

[66] *Gewöhrbuch,* 1734. *in der mitteren gassen oder Altofner strass; Gewöhrbuch,* 1749; változata a *mitteren Zeil, Gewöhrbuch,* 1737, 38.

[67] Lásd I. térkép.

[68] *Blaschneck,* Buda és Pest alaprajza. 1832. „Országút". — *Vörös,* Alap- és vízhelyzeti térképe Buda és Pest városainak. 1833. „Országút". — *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest.* Hgg. durch *Schmid,* 1844. „Országút". — *Pest-Ofen im Jahre 1857.* (Bécs, Kriegsarchiv Inland c : V. *α)* Ofen No 25 jelzés). „Landstrasse". — *Friwisz,* Plan von Ofen und Pest. 1867. „Landstrasse". — A XVIII. századra vonatkozólag lásd 73. l. 4. jegyzet.

[69] *Blaschneck,* Plan von Ofen und Pest. 1831, 32, 35. „Haupt Strasse". — *Plan von Ofen und Pest.* Verlag von *Tomola.* 1836. *„Haupt Strasse".* — *Blaschneck,* Plan von Ofen und Pest nach der Überschwemmung. 1838. „Haupt Strasse". — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Haupt Strasse". — *Wegweiser von Budapest.* Verlag von *Légrády.* 53. l. „Obere Haupt Gasse". — *Neuester Plan von Budapest.* Verlag von *Légrády.* „Obere Haupt G."

[70] *Zaiger,* fol. 54. *„Ain Haus auf dem neüstüfft an der Alt Ofner gassen lauft bis an donau weeg ...";* *Zaiger,* fol. 82. *donau strass* változatban.

bukkan ez az elnevezés,[71] aztán nem említik a helyet sem a források.

donau gassen[72] (Ma valószínűleg Dereglye-utca) és *obere donau gässl*[73] (Valószínűleg beépítették).

Mind a két kis utca a Dunához vezet. Az *obere donau gässl* 1710-ben még feltűnik,[74] a *donau gassen*-t csak a *Zaiger* nevezi meg.

breü gässel (Valószínűleg beépítették) és *obere breü gässel* (Valószínűleg beépítették).

„Hierauf folgt das breü gässel und ist 5 clf breith."[75] *„Hier ist das obere 5 clf breithe breü gässel."*[76] Nevét mindkét utca a közöttük felépítendő *„burgerl breühaus"*-ról kapta.[77] A két utcáról csak a *Zaiger* ír.

Gässl zu der donau (Valószínűleg beépítették) és *donau gässel* (Valószínűleg beépítették).

„Ain 3 cl braithes gässel zu der donau".[78] *„Hier ist das 3 cl braithe donau gässel".*[79] A Dunához vezetnek ezek a kis utcák; emléküket csak a *Zaiger* őrzi.

---

[71] *Gewöhrbuch*, 1702, 10, 16, 18, 27, 29, 30. években *Tonau weeg, Tonaw weeg, Donau weeg, donnau weeg, donau weeg* változatban.

[72] *Zaiger*, fol. 55. *„Ain Haus auf den neüstüft an die donau gassen, in der Alt Ofner strasse."*

[73] *Zaiger*, fol. 67 *„Ain Haus auf den neüstüft in der Alt Ofner gassen ist 6 cl breith und zu einem gässel applicirt worden so das obere donau gässl tituliert wirdt."*

[74] *Gewöhrbuch.*

[75] *Zaiger*, fol. 71; írásváltozata *brey gässel, gässl; Zaiger*, fol. 70, *Gewöhrbuch*, 1702.

[76] *Zaiger*, fol. 72.

[77] *„Ain ganz frey stehendes Spatium ... in der Altofner gassen ... lauft bis an den donau weg, reserwirt zu einem burgerl. breühaus." Zaiger*, fol. 71.

[78] *Zaiger*, fol. 74.

[79] *Zaiger*, fol. 81.

Die neue Welt.

Újlak a *Zaiger* korában még nem épült ki mai formájában,[80] új házcsoportok, új utcák keletkeztek a későbbi években is.

Neue Welt-nek nevezték a *Weingartt strassen* szétágazásánál felépült házcsoportot és a közöttük elhaladó utcákat.[81] Emellett az összefoglaló név mellett külön elnevezték az egyes utcákat is. A *Neue Welt* kápolnájáról beszél a *Sebastiani gassen*[82] (ma valószínűleg Lelkész-utca). *Szent Sebestyént* különösen is tisztelte a lakosság és kedves szentjének kápolnát emelt.[83] A *Neue Welt*-et a plébánia-templommal összekötő házsor neve *oberhalb der Kirch.*[84] (Ma valószínűleg a Lelkész-utca az Ürömi utcától a Bécsi-útig és a Szépvölgy-utca.)

Ezeknek az utcáknak névváltozatairól 1872-ig nem beszélnek a források, csak az *Aussichts Gasse* (Ma Kilátás-utca) névváltozat ismeretes a XIX. század végéről;[85] az utcából meglepő szép kilátás nyílik a Mátyás-hegyre, ennek hatása alatt keletkezett az *Aussichts Gasse* név.[86]

A *Neue Welt*ben lehettek — de helyüket pontosan megállapítani nem sikerült — a következő utcák: *unteren Zeil* (Gewöhrbuch, 1736, 38.), *dritten Zeil* (Gewöhrbuch, 1736.), *oberen Zeil* (Gewöhrbuch, 1737, 38, 40.), *oberen lezten Zeil* (Gewöhrbuch, 1737.).

---

[80] Lásd I. térkép.

[81] Lásd II. térkép. — E környék általános *Neue Welt* elnevezésére adatot nem találtam, de minthogy a városokban szokásos, hogy az épülő új részt *neue Welt*-nek nevezik, erre következtethetünk. Indokolja feltevésünket ehhez a házcsoporthoz vezető utca — a *Weingartt strassen* — névváltozata, a *Neue Weltgasse*. V. ö. 75. l. 24. jegyzet.

[82] *Gewöhrbuch*, 1736, 37, 38, 40, 42, 44, 47—49, 54.

[83] „A templom környékén volt még a XVIII. században Szent Sebestyén kápolnája." *Rupp*, Buda-Pest, 1868. 185. l.

[84] *Gewöhrbuch*, 1718, 19.; *„Oberhalb der Kürchen"*. *Gewöhrbuch*, 1720.; ebben az időben a templom már a mai helyén volt.

[85] *Wegweiser von Budapest*. Verlag v. *Légrády*. 48. l. „Aussichts Gasse".

[86] A *Weingartt strassen*-nek a *Wienner strassen*-re vezető ága is tulajdonképen a *neue Welt*-be tartozik, mivel házai újabb keletüek, de minthogy az útnak a *Zaiger* idejében is volt neve, e név alatt tárgyalom. (Lásd Weingartt strassen unter den mathiasberg, 78. l. 48. jegyzet.)

Benennung der Plaetze und Gaessen in Ofen

In der Neustift

36 Haupt Strasse 37 Langezeil Gasse 38 Friedhof Gasse 39 Königsberg Gasse

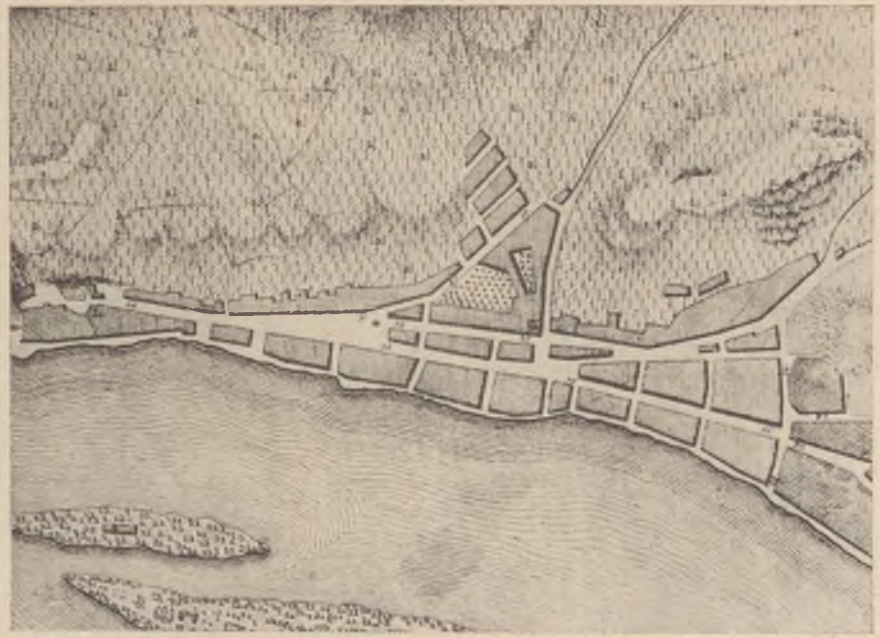

VI. térkép. Plan der königlichen freyen Staedte Ofen u. Pesth sammt ihren Umgebungen. Pesth im Verlage bey Ferdinand Tomala. (1836.) Részlet.

Ujlak kiépült Óbuda felé is;[87] itt a következő tér és utcák keletkeztek:

Marckh Plaz (Ma Kolosy-tér).

Ennek a piactérnek nyoma már megvan 1702-ben;[88] hogy a tér mikor alakult ki későbbi formájába, bizonytalan. A *Heuplatz* elnevezés a XIX. században tünik fel;[89] itt tarthatták a szénavásárt. A *Haupt Platz*[90] név a térnek központi fekvését és a templom közelségét jelenti.

1872-ig más névváltozást nem említenek a források.

Mittlere Zeil Gasse (Ma Csemete-utca).

Az első adat erről az utcácskáról valószínűleg csak a XIX. századból van.[91] A nevet az utca fekvése adta: érdekesen ékelődik Ujlak középső házsorába.[92] — A *„Gasthof zum grünen Baum"*-ról[93] nevezik az utcát *Grünbaum Gasse*-nak is.[94] Az utcának 1872-ig több névváltozata nem ismeretes.

Obere Mittere Zeil (Ma Bokor-utca).

E helynek első elnevezése — *obere Mittere Zeil* — 1735-ből való[95] és az utca fekvését emeli ki. A XIX. század közepén

---

[87] Lásd összehasonlítva I. és II. térkép.

[88] *Gewöhrbuch*, 1702, fol. 45. *„Marckh Plaz"*. Levéltári adatok alapján végzett házszám átszámítással megállapítható, hogy a ház fekvése a mai Lajos-utca 32. számú ház helyére esik, vagyis ez a Marckh Plaz a mai Kolosy térnél van.

[89] *Schams*, Beschreibung von Ofen, 1822. 123. l.

[90] *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pest. 1831—32, 35, 38. „Haupt Pl." — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 239. l. „Haupt Pl."

[91] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs, Kriegsarchiv, g I h 71 jelzés). *„Mittlere Zeil Gasse"*. V. ö. 76. l. 32. jegyzet.

[92] Lásd II. térkép.

[93] *Schams*, Beschreibung von Ofen, 1822. 408. l. XXIX. Gasthöfe „den grünen Baum auf dem Neustift". — *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth nach der Überschwemmung. 1838. „Gasthof in Neustift: der grüne Baum".

[94] *Pest-Ofen im Jahre 1857.* (Bécs, Kriegsarchiv, Inland c:V *α)* Ofen No 25 jelzés) „Grünbaum G." — *Friwisz*, Plan von Pest und Ofen. 1867. „Grünbaum G."

[95] *Gewöhrbuch*, 1735 *„in der ober Mitte Zeil"*.

Halter Gasse név jelöli e helyet.[96] A *Halter Gasse* nagy mezőségre vezetett;[97] valószínüleg ezen az utcán hajtotta a csordás legelni Ujlak állatait. A *„Gasthof zum grünen Baum"-ról* mondják ezt az utcát is *Grünebaum Gasse*-nak[98] Nevezik *Strauch Gasse*-nak is;[99] az utca már Ujlaknak a mezővel határos részén volt, könnyen hihető, hogy bokrok, cserjék nőttek benne. — Más névváltozásról nem beszélnek 1872-ig a források.

Königsberg Gasse (Ma Határ-utca).

Az utcára vonatkozó első adat 1831-ből való.[100] Az elnevezésben — *Königsberg Gasse* — a lakosság közt elterjedt hagyomány él tovább: az utca végénél levő domb és romokból a nép képzelete királyi palotát épített.[101] — Az 1870-es években *Ziegen Gasse* a neve az utcának;[102] domboldalhoz[103] visz az utca, ahol még ma is legelésznek kecskék. — 1872-ig más névváltozásról nem emlékeznek meg a források.

---

[96] *Schams*, Beschreibung von Ofen, 1822. 123. l. „Halter G." — *Pest-Ofen im Jahre 1857* (Bécs Kriegsarchiv Inland c : V α) Ofen No 25 jelzés) „Halter G."

[97] Lásd II. térkép. — Még az utóbbi években is nagy pusztaság volt e helyen, csak most kezd beépülni.

[98] *Wegweiser von Budapest*, Verlag von *Légrády*. 61. l. „Strauch G. früher Grünebaum G."

[99] *Neuester Plan von Budapest*. Verlag von *Légrády*. „Strauch G."

[100] *Blaschneck*, Plan von Ofen und Pesth. 1831, 1832, 1835, 1838. „Königsberg G." — *Vörös*, Alap- és vízhelyzeti térképe Buda és Pest városainak. 1833. „Királydomb u." — *Plan von Ofen und Pesth*. Verlag von *Tomola*, 1836. „Königsberg G." — *Topographische und Hydrographische Karte von Ofen und Pest*, 1844. Hgg. durch *Schmid*. „Királydomb u." — *Gemälde* von Pesth und Ofen. 1837. 161. és 235—39. l. „Königsberg G." — *Neuester Plan von Budapest*. Verlag von *Légrády*. „Königsberg G."

[101] Lásd II. térkép. *„Rudera von einem Castel"*. A történettudomány a királyi palota fekvésének helyét Óbudán vagy Ujlakon teljes bizonyossággal még nem állapította meg. A térképen látható romok római amphitheatrum maradványai, amint ezt a legújabb ásatások bizonyítják.

[102] *Wegweiser von Budapest*. Verlag von *Légrády*. 63. l. „Ziegen Gasse früher Königsberg Gasse".

[103] A Mátyáshegy nyulványa.

b) **Háznevek.**[1]

Az utcanevek és háznevek szoros összefüggéséről bevezető részében e tanulmány már megemlékezett. Ennek alapján érdekesnek bizonyul Újlak házneveinek felsorolása is:

„Herr Gregor *Shönauer* burgerlicher gastgeb auff der *Neüstifft* und *Maria Eva* dessen Hausfrau... eines alda ligenden und *zur goldenen gans genanten Hauses*..."[2] — „Andras *Szolaz*... zwischen *der so genanten teutschen Miedl* und Philipp *Dalmatin* ligenden Hauses."[3] — „ein Haus in der *Neustift* sub N 245/269 *zum goldenen Löven genannt.*"[4] — „Ein Haus *zum weissen Rössel genant... Emgelbersch-Eckmayer* gastgeber..."[5] — „Ein Haus in der *Neustift* sub N 223. *zum grünen Baum genannt.*"[6]

Mint kocsmát említik: „*Wirtshaus zur goldenen Aente*"[7] és „*Gasthof: der schwarze Bär*".[8]

Ezek közül a háznevek közül a forrásokban feltalálható utcanevekben csak a „*Haus zum grünen Baum*" él tovább.

---

[1] Külön tárgyalom a házneveket, mert az egyes házaknál nem találtam meg a fekvésük helyét — az utcát. Ennek megállapítása csak topografiai szempontból volna értékes és nem tartozik szorosan tanulmányunk keretébe.

[2] *Gewöhrbuch*, 1721. Ez a házelnevezés felbukkan a későbbi években is: „*eines alda ligenden und zur gulden ganss genanten Hauses*..." *Gewöhrbuch*, 1740; „*Haus auf der Neüstifft bey der goldenen gans genant.*" *Gewöhrbuch*, 1782, 1793.

[3] *Gewöhrbuch*, 1728.

[4] *Telekkönyv* és betáblázások, 1851—55.

[5] *Telekkönyv* és betáblázások, 1851—55. Haus No 230.

[6] *Gewöhrbuch*, 1840. Előfordul még: *Telekkönyv* és betáblázások, 1851—1855-ben is: „*Haus zum grünen Baum genant*", No 223. Tulajdonos „Mathias *Silberer* weingtner."

[7] *Buda térképe 1805-ből.* (Bécs, Kriegsarchiv, G I h 71 jelzés).

[8] *Schams*, Beschreibung von Ofen, 1822. 391. és 408. l.

IV. BUDA AZ UTCANEVEK TÜKRÉBEN.

Etnológiai, kultúrtörténeti és nyelvészeti következtetések.

Buda visszafoglalása (1686) után a város lakosságát — minthogy a telepesek különböző helységekből jöttek — nem kötötte össze egységes hagyomány. Az új életkörülmények között új gondolatközösségnek kellett kialakulnia, hogy Buda összeverődött lakóit a „Heimatsgefühl" a városhoz láncolhassa. Az utcanevekben ennek a kialakuló gondolatközösségnek nyomát megtaláljuk.

A Vár lakosainak lelkét betöltötte a harcok emléke. A telepesek ugyan nem élték át az ostromot, de letelepedésükkor a romhalmaz a harcok borzalmát közvetlenül éreztethette. Ezt a közvetlen átérzést mutatják azok az utcanevek, melyeknek tartalma csak emlékezés: *bluethgässl, auf der Kayl. Preche.* — A telepedés idején is még minden magánviselte a háborús jelleget, a Vár tele katonasággal; a közös érdeklődés a vár-erődítmény köré fonódik: *Schanzgässel, Rondellgässl, Pasteingassel, Paradiplaz, Baterigässl, Zwingergässl, bey denen Casarmen.*

Előre vitte az összetartozás érzésének kifejlődését a közös vallás. A lakosok katolikusságukat kifejezésre juttatják az utcanevekben is: *Franciscanerpläzl, gässl, Carmelitergassen, Klostergässl, Jesuiter Blaz, bey der Saulen, (Dreyfaltigkeitsplatz), Josephigassen, Georgiplatz.*

A város a telepesek munkájából kelt új életre, a lakosság lelkében az épületekkel együtt emelkedett a közös munkához való ragaszkodás; középületekről beszélnek a *beim Rathaus. Schullergässel, bey dem Collegio, Landhausgasse, Theatergasse* nevek.

Az utcanevek a lakosság társadalmi felfogására is világot vetnek. Középkori színezetű az osztálykülönbség és a mesterségek kiemelése: *Herrengassen, Böckhengassen, Judengassen, Rauchfangkherergässl, Fleischhauergasse.*

A kereskedelmi életről keveset mondanak az elnevezések; csak a mészárosokat és halárusokat emelik ki a piac forgalmából: *bey denen Fleischbänckhen, Fischplatz.*

Buda és Bécs politikai, gazdasági és katonai összeköttetéséről beszél a *Wiennergassen, Wienner Thor.*

Elénkrajzolják az elnevezések a városi élet topográfiai képét. A város beosztása szokásos: a főtéren van a plébániatemplom, városháza, itt van a piac. A főtér váltakozó elnevezései: *Jesuiter Blaz, Hauptplatz, Rathausplatz, Marktplatz.*[1] A középkori város terének jellegzetessége, a kút, a Várban is megvan, beszél róla a *Brunnenplatz, gassen* elnevezés.

A Vár utcanevei változatosságukban a lakosság szellemi élénkségét, kedélyességét mutatják; az elnevezésekben a képzelet sokszor hoz elő összetettebb gondolatkapcsolatokat: *bluethgässl, Todtengasse, Frühlingsgasse, Consiligasse, Damagässl, Hadergässl, buebengässl.*

Ujlak lakosságának képzelete — amint az utcanevek mutatják — szegényes. Különösen a XVIII. században egyhangúak,

---

[1] Az utcaelágazás is ugyanazt a rendszert mutatja, mint a német városok. (Lásd *Rados* Jenő, Budapest városépítészetének története. Melléklet a Technika 1928. évi IX. évfolyamának 10. számához. 10. l.)

Itt foglaljuk össze azokat az utcákra vonatkozó megjegyzéseket, melyekre kutatásaink közben ráakadtunk.

A *Várról* ezek beszélnek: „Alle Strassen und Gassen der Festung sind gepflastert, aber ohne regelmässiges Trottoir, eng und krumm." (*Gemälde* von Pesth und Ofen, 1837, 181. l.); „So uneben und krummlaufend übrigens die Gassen sind, zeichnen sich durch Reinlichkeit vor denen der übrigen Stadttheile aus." (*Gemälde* ... 162. l.); „Georgius Platz der grösste und schönste der Stadt ..." (*Gemälde* ... 181. l.); ... die Gassen bieten ganz das ruhige, behagliche Bild einer stillen Landstadt." (*Gettinger*, Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen. 1866. 32. l.; „Der *Rathaus- und Dreyfaltigkeits Platz* sind die belebtesten ..." (*Gettinger*, i. m. 32. l.); „Die *Landhaus-, Herren-, Fortuna-* und *Wienerthor Gasse* sind rein gehalten, haben meist ältere Häuser und bieten ganz das ruhige, behagliche Bild einer stillen Landstadt." (*Feldmann's Wegweiser* durch Pesth und Ofen. Vierte Auflage von *Gettinger*. Pest, 1871. 23. ív); „Der *Georgs Platz* ist wohl ziemlich gross... der *Parade-Platz* uneben und wenig belebt ... der *Rathaus- und Dreyfaltigkeits Platz* sind die belebtesten und freundlichsten." (*Feldmann's Wegweiser*, i. kiadás, 23. ív).

Ujlak utcáit csak egy forrásmunka említi: „die Gassen eng, krumm und meist ungepflastert..." (*Gemälde* von Pesth und Ofen. Pest, 1837. 166. l.)

színtelenek az elnevezések, egyetlen fokozottabb képzeleti tevékenységre való név a *Wasser und Feyrgässl.*[2]

Ujlak lakóit egészen lefoglalta az új környezet fekvése, külső formája; egy-kettő kivételével minden utcanév ennek fakó leírása: *bergstrassen, hochstrassen, Tieffenweeg, oberen Zeil, mitteregassen, langengassen, donaugass, Weingarttstrassen, unter denen Neühäuslern, oberhalb der Kürch.* Fokozza az egyhangúságot, hogy egy-egy elnevezést több utcára is vonatkoztatnak: *donauweeg, donaugässl, fordere donaugass, obere donaugässl, breygässl, obere breügässl, Pfarrgässel, obern Pfarrgässl, mitteren Zeil, obern mitteren Zeil.*

Ujlak topográfiája mellett gondolatközösséget teremt a lakosságban itt is a vallás. Megnyilvánul ez az utcaelnevezésekben: *Sebastianigassen, Dreyfaltigkeitsplatz.*

Buda és Bécs összeköttetéséről beszél a *Wiennerstrassen;* a *Wienner Poststrassen* elnevezés a postakocsik útját jelzi.

Tömeges szláv telepedést bizonyít a *Croathengasse.*

A városberendezést az ujlaki utcanevek is elénktárják. A főtérnél összpontosul a templom (mellette a temető), az iskola és a piac: *Hauptplatz, Pfarrkirchenplatz, Freythofgasse, Schulgasse, Heuplatz,* mind ennek a résznek elnevezése.

Szomszédos helységnevet őriz a *Verisvarerstrasse, Altoferstrasse;* ezek az adatok a helységnévkutatás számára értékké lesznek, mikor e községek már más nevet kapnak.

A budai lakosság nyelvjárására, beszédjére, összegyüjtött utcaneveinkből kevés következtetést vonhatunk.

Utcaneveink korszakában (1696—1872) az írott emlékekben a kancellária és az irodalmi nyelv hatása már kiszorította a népies alakokat, nyomtatott németnyelvű munkák is — melyekben az utcanevek előfordulnak — csak a XIX. századból vannak. Legrégibb forrásunkban, a *Zeiger*ben (1696 és 1702)[3] találtunk csak nagyobb számban nyelvjárásos formákat, de ezeket is elsősorban a *Zeiger* írója nyelvjárásának kell tekintenünk.

---

[2] Csak a XIX. században van néhány élénkebb képzeletre való név: *Königsberggasse, Aussichtsgasse, Schönthalgasse, Ziegengasse, Haltergasse.*

[3] Nyelvészeti következtetéseinket a *Zaiger über die Vöstung 1696* és a *Zaiger über das Neüstüfft 1702* szövege alapján vonjuk. A „*Zeiger*" megjelölés a következőkben mindkét okmányra vonatkozik.

Különben is a mindenünnen özönlő telepesek között az uralkodó nyelvjárás csak később fejlődhetett ki.

Az utcaneveket mint mondatrészeket fogtuk fel, vizsgálódásunkban is azokat a mondatokat vesszük, amelyekben megjelennek: a *Zeiger* szövegét. A hivatalos formula állandó ismétlődése folytán a *Zeiger* szókincse megszorított, legrégibb kelete alapján szempontunkból mégis értékesnek tartjuk, de csak mint zárt egységet, mint utcaneveink legrégibb forrását állítjuk nyelvészeti megvilágítással tanulmányunkba.

A Zeiger ortográfiája.

A Zeiger ortográfiája az irodalmi nyelv és a nyelvjárás váltakozását mutatja: a nyelvjárásos alakok mellett sok az irodalmi nyelvből vett írásforma is, sőt az egyes szavakat hol fonetikus, hol irodalmi írással találjuk a szövegben.

A *magánhangzók* írásánál *ä* ~ *a:*[4] *gässl* ~ *gassl* (z_1 f 15)[5] *gärtl* ~ *gartl* (z_1 f 135).

Az *eű, ai* diftongus a bajor a^e-t jelenti: *Heűssern* (z_1 f 30_2.

Az írásban *i* helyett sokszor *ü* jelenik meg:[6] *Kürch* (z_1 f 144_2),*Ehewürthin* (z_1 f 132), *gebürg* (z_2 f 30), *neüstüfft* (z_2 címlap), *zümblich* (z_1 f 111), *vüll* (z_1 f 134_2), az *e* helyett *ő:*[7] Vöstung (z_1 címlap), *bőck* (z_1 f 59_2 z_2 f 23_2).

Az *u* írása gyakran *v*, különösen az *und* ~ *vnd* szóban.

A *mássalhangzók* írása terén azt tapasztaljuk, hogy *k* helyett *r* és *l* előtt *c* jelenik meg: *creűzweis* (z_2 f 35_2), *claffter* (z_2 f 76_2).[8]

A kfn *hs*, ufn *chs* helyén *x*-t olvasunk: *Püchsenmaister* (z_1 f 38), *Pixen* (z_2 f 43, f 46_2).

---

[4] V. ö. *Moser*, Historisch-grammatische Einführung in die Frühneuhochdeutschen Schriftdialekte. Halle, 1909. 89. l. *Schatz*, Die Mundart von Imst. Strassburg, 1897. 47. l., *Pfalz*, Die Mundart des Marchfeldes. Wien, 1913. 25. l.

[5] Z_1 jelzés a Vár, Z_2 jelzés Ujlak Zeigerjét jelenti. A folio rövidítése *f.*

[6] V. ö. *Moser*, i. m. 93. l. (§. 20.), *Pfalz*, i. m. 30. l.

[7] V. ö. *Moser*, i. m. 93. l. (§. 20.), *Pfalz*, i. m. §. 7.

[8] V. ö. *Paul*, Mittelhochdeutsche Grammatik. Halle, 1913.[9] §. 6.[5]

Egyszerű kfn *f* helyén sokszor geminatat olvasunk és megfordítva: *Hoff* (z_1 f 29), *laufft* (z_1 f 25), *claffter* (z_2 f 76_2), *neüſtüfft* (z_2 címlap), néha szóközépen is: *Saiffensieder* (z_2 f 49).[9] Az *f* írása *v* is: *volgt* (z_1 f 29).

Az ufn *tz* helyén egyszerű *z* van: *Pläzel* (z_1 f 148), *Plaz* (z_1 f 71).

Az ufn *ck*-nak *gg* is az írása, általában az *Egghaus* szóban. Ez a sajátság általában felsőnémet emlékekben található fel, ahol a kfn *g* és *b* hangnak tulajdonképen egy a megfelelő media és tenuis közötti hang felelt meg.[10]

A fortis t-t *dt* adja rendesen vissza: *vorhandten* (z_1 f 26), *waldt* (z_2 f 32_2), *landt* (z_2 f 3), *bindter* (z_1 156), *wirdt* (z_1 f 133_2), *schmidt* (z_1 f 148).

A főneveket hol nagy, hol kisbetűvel írva találjuk a *Zeiger*-ben; sokszor előfordulnak igék és más szavak is nagybetűvel írva.[11]

Röviden összefoglalva az ortográfiára vonatkozó megjegyzéseinket azt mondhatjuk, hogy a *Zeiger* írója mindazokkal a helyesírási nehézségekkel és ingadozásokkal küzködött, amelyek a XVII. és XVIII. századi írókat általában jellemzik. Ezzel a helyesírási bizonytalansággal a *Zeiger* hangtani értékelését is nehézzé teszi, mert sokszor ingadozunk a között, hogy vajjon egy hangképnél ortográfiai vagy hangtani problémával állunk-e szemben. Hogy mégis sikeresen járhassunk el ez irányban is, hangtani anyagunk megfigyelésénél az osztrák-bajor nyelvjárások lebegnek szemünk előtt,[12] minthogy valószínűnek tartjuk, hogy a *Zeiger* írója bajor-osztrák nyelvterületről jött Budára.

---

[9] V. ö. *Paul*, i. m. §. 6.[8]

[10] V. ö. *Paul*, i. m. § 63.

[11] V. ö. *Petz*, A Grimm-féle helyesírás. Magyar Nyelv, XXV. évf. 3—4. füzet. (1929). *Paul*, Deutsche Grammatik. Bd. I. Halle, 1916. 138. l.

[12] V. ö. *Schatz*, i. m.; *Lessiak*, Die Mundart von Pernegg. PBB. 28. k. (1903.); *Hajnal*, Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Bpest, 1906.; *Schwartz*, A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. Bp. 1914.; *Happ*, Béb község német nyelvjárásának hangtana. Bp. 1915.; *Neuhauser*, A zirci német nyelvjárás hangtana. Bp. 1927.

A Zeiger hangtani sajátságai.

Magánhangzók.

kfn e < ö l előtt

kfn *geselle* — nyj Zimmer*gesöhl* (z_2 f 4), kfn *stele* — nyj Haus*stöhl* (z_1 f 122_2), kfn *gewelbe* — nyj *gewölbl* (z_1 f 7_2).

Az e < ö változásról mondja *Behaghel:* „schon seit der mhd Zeit hauptsächlich unter dem Einfluss von Labialen, vor *l*, vor *sch*, vor Affrikaten."[13]

Hangsúlytalan *e* kiesik: *guets* (z_1 f 54), *alts* (z_1 f 59), *wenigs* (z_1 f 56), *gwölber* (z_1 f 55_2).

Kettőshangzók.

kfn ei < ai (a^e)

kfn *ein* — nyj *ain* (z_1 f 2), kfn *meister* — nyj *maister* (z_1 f 85), kfn *zeigen* — nyj *zaiger* (z_1 z_2 címlap), kfn *breit* — nyj *braith* (z_2 f 2_2), kfn *teil* — nyj *Thaill* (z_1 f 126), kfn *seife* — nyj *Saiffensieder* (z_2 f 49), kfn *stein* — nyj *Stainmezmaister* (z_1 f 37_2).

A kfn *ei* a bajorban *ai* lett körülbelül a XIII. században. Felsőnémet területen *ai* diftongusként *(oa)* maradt meg, de a bajor és osztrák városokban nyilt *a* a megfelelője.[14]

kfn uo < ue

kfn *zuo* — nyj *zuegemessen* (z_1 f 135), kfn *schuoh* — nyj *schuech* (z_1 f 1), kfn *guot* — nyj *guete* (z_1 f 2_2), kfn *bluot* — nyj *blueth* (z_1 f 71), kfn *buoche* — nyj *buechhalter* (z_1 f 8), kfn *buobe* — nyj *bueben* (z_1 f 73_2), kfn *tuoch* — nyj *tuechmacher* (z_1 f 112_2), kfn *huot* — nyj *huetter* (z_1 f 30_2).

kfn ie < üe

kfn *schliezen* — nyj *schlüesst* (z_1 f 143_2), kfn *niezen* — nyj *genüessen* (z_1 f 134).

Minthogy írása néha csak egyszerű *ü (schlüsst* z_1 f 12) arra is következtethetnénk, hogy e diftongus a monoftongizálódás felé halad.

---

[13] Geschichte der deutschen Sprache. Berlin und Leipzig, 1928.[5] § 264.

[14] V. ö. *Behaghel*, i. m. § 284. 3. 5. 6.

Umlaut.

kfn ä < a

kfn *gazze* — nyj *gässl* (z_1 f 15), *gassel* (z_2 f 68, 42, 62), kfn *garte* — nyj *gärtl* (z_1 f 135), kfn *plaz* — nyj *Pläzel* (z_1 f 55), kfn *vane* — nyj *Fähnelwacht* (z_1 f 51_2).

A bajor nyelvjárásban a sekundär umlaut helyén *a*-t találunk.[15] Az *ä* csak írásforma. Az író megszokta, hogy az *ä*-t mint nyilt *a*-t olvassa és így a nyilt *a*-t mint *ä*-t írja.

Nem állt be az umlaut a *Garttner* (z_2 f 70) — kfn *Gartnaere*, — *Holzhandler* (z_1 f 11) — kfn *handlaere*, — *burgermaister* (z_1 f 139) — kfn *burgaere*, — szavakban, ellentétben az ufn képzéssel.

Nem állt be az umlaut *laufft* (z_1 f 25, z_2 f 4 és 3_2), *fangt* (z_1 f 139) és *halt* (z_2 f 8) szavakban. Ezt a jelenséget magyarázza *Behaghel:* „ist im starken Verbum durch den Umlaut ein Unterschied zwischen der 2. und 3. Pers. Sing. und den übrigen Präsensformen anderseits entstanden... In den heutigen Mundarten ist der Wechsel zu einem grossen Teil ausgeglichen zugunsten des *a*, so im Allemanischen, in grossen Teilen des Bayrischen, im Südfränkischen."[16]

kfn ü < i

kfn *bühsenmacher* — nyj *Pixenmacher* (z_2 f 46_2), kfn *kürsener* — nyj. *Kirschner* (z_1 f 59_2), kfn *schütten* — nyj *verschitte* (z_1 f 39), kfn *strumpf* plur. *strümpfe* - nyj *Strimpfstricker* (z_2 f 31_2).

A kfn-ben fellépett umlaut nincs meg kfn *rücke*, ofn *rucki* — nyj *ruckhen* (z_1 f 21, z_2 f 3), kfn *stücke*, ofn *stucchi* — nyj *stuckh* (z_1 f 122) szavakban, ami felsőnémet sajátság. „Auf oberdeutschen Gebieten unterbleibt der Umlaut von *u* vor *ck*."[17]

A *burgerlich* szóban (z_1 f 2) az umlaut-nélküliség valószínűleg a *burger* szó hatását mutatja.

kfn iu < ai, írása szövegünkben *eü*

kfn *gemiure* — nyj *gemeür* (z_1 f 23), kfn *hiuser* — nyj *Heüssern*

[15] V. ö. *Schatz*, i. m. 47. l., *Pfalz*, i. m. 25. l., *Schwartz*, i. m. 73. l.

[16] *Behaghel*, i. m. § 435.[6]

[17] *Behaghel*, i. m. § 260.

(z_1 f 30_2), kfn *liut* — nyj *handtwercksleüth* (z_1 f 167_2), kfn *niuwe* — nyj *Neüstüfft* (z_2 címlap), kfn *kriuz* — nyj *creüzweis* (z_2 f 35_2), kfn *ziug* — nyj *zeüghaus* (z_1 f 148), kfn *briuwen* — nyj *breühaus* (z_2 f 71_2), *breygässel, breügässel* (z_2 f 70_2 z_2 f 72), kfn *fiur* — nyj *feyrgässel* (z_2 f 42).

Mássalhangzók:

kfn t < th, a *t* aspirálva jelenik meg, ha ugyan nem önkényes írásformával állunk szemben.

kfn *tür* — nyj *Thürl* (z_1 f 131_2), kfn *teil* — nyj *thaill* (z_1 f 126), kfn *tal* — nyj *Thaller* (z_2 f 30), kfn *liut* — nyj *leüthgeb.* (z_1 f 60_2), kfn *breit* — nyj *braith* (z_2 f 3_2), kfn *wirtin* — nyj *Ehewürthin* (z_2 f 3_2), kfn *lînwat* — nyj *leinwathweber* (z_1 f 56_2).

A kfn *t l* előtt sokszor *d:* kfn *satel* — nyj *Sadler* (z_1 f 133 és f 62).[18]

kfn k < kh

kfn *becke* — nyj *Böckh* (z_1 f 23_2), kfn *markt* — nyj *marckh* (z_2 f 23), kfn *ecke* — nyj *Eckh* (z_1 f 1), kfn *stücke* — nyj *stuckh* (z_1 f 122), kfn *rücke* — nyj *Ruckhen* (z_2 f 23), kfn *stricken* — nyj *Strimpfstrickher* (z_2 f 31_2), kfn *hantwerc* — nyj *handtwerchsleuth* (z_1 f 167_2), kfn *winkel* — nyj *winckhl* (z_1 f 56).

A *k < kh* jelenség azt a benyomást kelti, hogy itt affrikatát ejtettek, ami délbajor tulajdonság.[19]

kfn b < p

kfn *bühse* — nyj *Pixen* (z_2 f 46_2), *Pichsenmaister* (z_1 f 32), kfn *breche* — nyj *Preche* (z_1 f 32), nyj *Pastein* (z_1 f 126) olasz bastia-ból.

A *b < p* változás bajor sajátság; „...die Wandlung des anlautenden *b* zur fortis vollzog sich im Bayrischen, Ausnahme machen nur unbetonte Silben, insbesondere *be*—".[20]

---

[18] V. ö. *Paul*, i. m. §. 95.

[19] V. ö. *Paul*, i. m. §. 95.

[20] *Behaghel*, i. m. §. 402.

A kfn *b* megmarad a kfn *mb* hangkapcsolatban: kfn *umb* — nyj *umb* (z_1 f 133$_2$), *widerumb* (z_1 f 142$_2$), *widerumben* (z_1 f 15), kfn *ambet* — nyj *ambtschreiber* (z_1 f 121$_2$).

kfn d < t

kfn *dach* — nyj *Tach* (z_1 f 30), kfn *binder* — nyj *binter* (z_1 f 155$_2$).

kfn n < n és az l + n kapcsolatban nem asszimilálódott. kfn *mülner* — nyj *müllner* (z_2 f 63).

kfn r megmarad a következő szavakban:

kfn *dar* — nyj *darvon* (z_1 f 148), *darnach* (z_1 f 142$_2$).

Hangkapcsolatok.

A kfn *hs* ufn *chs* hangkapcsolat szövegünkben *ks* ejtést jelent: kfn *bühse* — nyj *Püchsenmaister* (z_1 f 38), *Pixen* (z_2 f 43 és 46$_2$), kfn *draehsel* — nyj *drächsler* (z_1 98$_2$); az ufn *ks* írásmódnak is *chs* felel meg szövegünkben: *handtwerchsleüth* (z_1 f 167$_2$).

kfn tw < zw

kfn *twerch* — nyj *zwerch lini* (z_1 f 12), *überzwerch* (z_1 f 126).

Unorganikus konzonánsokat[21] találunk a következő szavakban: kfn *zesamt* — nyj *sambt* (z_1 f 143), kfn *zimelich* — nyj *zimblich* (z_1 f 8$_2$), kfn *boum* — nyj *baumb* (z_1 f 88$_2$).

A nyelvjárás úgylátszik hajlamos *m* után *b* átmeneti hangot betoldani.

Alaktani sajátságok.

Az alaktan köréből feljegyezzük, hogy a gyenge ragozásbeli függő eseteknek *n*-je belépett a nominativuszba:[22] *die Kürchen* (z_1 f 131$_2$), *die rechte seithen* (z_1 f 1$_2$), néha meg a kazusbeli *n* hiányzik: *bey der Saul* (z_1 f 133$_2$), *auf der rechten seith* (z_1 f 52$_2$).

---

[21] V. ö. *Behaghel*, i. m. §. 356.

[22] V .ö. *Paul*, Deutsche Grammatik, Bd. II. Halle, 1917. §. 50.

Szóképzéstani sajátságok.

A szóképzéstan köréből feljegyezzük az *l* kicsinyítő képzőt, amely általában az osztrák nyelvjárásokra jellemző.[23]

Heüssl (z_1 f 18), *Thürl* (z_1 f 131), *gärtl* (z_1 f 135), *gewölbl* (z_1 f 7_2), *Fähnel* (z_1 f 51_2), *Pläzl* (z_1 f 148), *winckl* (z_1 f 56).

Felhozott példáink alapján megállapíthatjuk, hogy a Zeiger szövege bajor-osztrák sajátságokat mutat.

---

[23] *Paul*, i. m. Bd. V. Halle, 1920, §. 42.

Függelék

I. A ZAIGER ÜBER DIE VÖSTUNG ANNO 1696-BAN FELSOROLT HÁZAK ÉS HÁZTULAJDONOSAIK.[1]

No 1. hat Keller und über sich Keine maur mehr — No 2. ist mit Kellern und gwölbern Versech und zimblich gebauth. *Kayl. Haubtmanns Quartier;* pro nunc H: Leuth: *Johann georg Sigerist* et Uxor — No 3. hat Keller und Keine maur mehr sondern ist hoch Verschüttet. H: leüth. *Johann georg Sigerist* et uxor — No 4. hat noch Zum Theill guete maurn wie auch gewölber und 1 Keller. *Philipp Waigel* burgl. Holzhandler — No 5. ist ganz oed und verschüttet. *Philipp Waigl* burgl. Holzhand. — No 6. hat gewölber und 1 Keller. *Simon Faber* Handlsmann Von Commorn. — No 7. hat etwas wenigs Von alten gemeürn, ob es ein Keller hat kan mann nicht sehe. *Simon Faber* Handlsmann v Commorn — No 8. hat noch etwas von alten gemeür auch gewölber und Keller. *Kayl. Pichsenmaister Corporallen quatier,* H: *Joseph Antoni v. Salgar* — No 9. hat vill guets und baufähligs gemeür guete gwölber und Keller. *Salgarische Erbe;* pro nunc *Frau Anna Elisabetha Salgerin.* — No 10. hat Thaill guete mauren und gwölber, wie auch Keller, ist im bauen wohl angelegt. *Veneri Cerisola Kayl Baumeister* — No 11. hat Zum Theill guets gemeür, gwölber und Keller. H: *Brentani Monterelli* Handelsmann alhier. — No 12. hat zum theill guete maur gwölber u Keller, *Peter Paul Franzin* burgl. Rauchfangkherer — No 13. hat noch ein Kloines gwölbl und 1. Keller. H: *Johann Adam Thau* kayl. Buechhalter; *Sebastian Helmstreit;* nunc *Joseph Rottmeister* S. E. gewest Buchbind. — No 14. hat zimlich guete maur, gwölber und Keller. Hr. *Johann Adam Thau.* Kayl. Buechhalter; *Sebastian Helmstreit.* — No 15. hat noch zimblich guets gemeür, gwölber und Keller, der halbe theill ist also gebauth dass der H: Commendant darin logiert... *Kayserlich* — No 16. hat guete gwölber und Kellern auch ausgebauth. *Kayserlich.* H: *Commendanten Quartier* — No 17. hat einen gueten Theill guets gemeür, gwölber und Keller. *Hanns Ulrich Holdermann* burgl. schneider — No. 18. wenig maur und verschütte Keller. *Hanns Ulrich Holdermann;* pro nunc *Johann Helbling.* — No 19. hat wenig guete maur und verschitte Keller. *Philip Waigl* Holzhandler alhier. — No 20. hat noch etwas wenigs von alten mauren und verschitte Keller. *Phip Waigl* burgl Holzhandler. — No 21. hat noch etwas von alten mauren und Theill eingefallene Keller. *Gregorius Marx* burgl: kürschner. — No 22. hat etwas von gueten mauern, gwölber und Keller *Zeneckische Erben;* Aniezo H: *Benedict Theobaldt v Mayren* — No 23. hat zum Theill guets gemeür, gewölbet und Keller *Zeneckh. Erben;* Aniezo H: *Benedict Theobaldt*

---

[1] A következőkben az eredeti források írásmódját tartjuk meg.

v. Mayren — No 24. hat noch Ein theill mauern, gwölber und Keller Herr *michael Hochenwarth.* Kayl. Zoiger in Ofen. — No 25. hat noch etwas von gemüer und Verschitte Keller. *Gottfrid Mayr* burgl. gartner — No 26. hat noch zimblich guets gemeür wie auch gwölber und Keller. *Mathias gaitter* burgl. maurermaister; pro nunc H: *Christoph Baidz* et Maria Ursula uxor. — No 27. hat noch brauchbahrs gemeüer, gwölber und Keller, *Bernhardt Kahanek.* — No 28. hat guets gemeür, gwölber und Keller. *Hans Geörg Gall* burgl. Fleischhackher; pro nunc H: *Gabriel Joseph Stettner* — No 29. H: *Graff Petri Ricciardi* — No 30. hat noch Ainiges altes gemeüer und Keller, *Hr. Graff Petri Ricciardi* — No 31. hat noch zum theill guets gemeüer, gwölber und Keller und ist noch wohl angelegt. *H: Graff Peter Ricciardi* — No 32. hat guets gemeür, gwölber und Keller. *Graff Peter Ricciardi* quartier; Die *Krammer. Erben;* pro nunc H: *Johann Leopold v. Schwingheimb.* — No 33. hat noch zimblich guets gemeür, gwölber und Keller. H: *General Heüssler graff von Haidershaimb*; pro nunc H: Ober Kriegs Commissarius *Antonius Schweidler* — No 34. hat etwas von alten gemeür und Keller. H: *Frantz von Buching* Kayl. Zeügleüthenant — No 35. hat alts gueths gemeür, gewölber und Keller. H: *Frantz von Buching* Kayl. Zeügleüthenant — No 36. hat noch zimblich guets gemeür, gwölber und Keller. Ist zu Einen schönen gebau ein guetter Theill gemacht. H: *Baron v. Franckhenberg* Kayl. Obrister und Commendant in Ofen. — No 37. ist von keinen gemeür etwas Zusehen. — No 38. hat Zum thaill guets gemeür gwölber und Keller. H: *Geörg Pruner* Adtions Rath. — No 39. hat noch etwas von alten gemeüer, H: *Georg Pruner* adtions Rath — No 40. hat noch Zum Theill guets gemeür, gwölber und Keller: H: *Geörg Christoph Zenegg* Adtions Rath und Kayl. Ober Einnehmer — No 41. hat etwas wenigs von alten gemeür. Herr *Karl Ferdinand v Tressen* ofnerl. quarnisons Haubtmann — No 42. hat noch Zimblich guets gemeür gwölber und Keller. H: *Carl Ferdinand v. Tressen* — No 43. hat noch etwas von alten gemeür und gwölbern. H: *Daniel Wilfershaimb* — No 44. hat noch Zimblich guets gemeür gwölber und Keller. Der *P: P: Carmelitern* Residentz. — No 45. hat noch etwas von alten gemeür. Der *P: P: Carmelitern* Residentz. — No 46. ist ausser der Fundament maurn nicht mehr da. — No 47. Ist ausser der fundament maur nicht mehr Verhandten — No 48. hat noch Zimblich guets gemeür, gwölber und Keller H: *Johann Mathias Halsch* Raithofficier. — No 49. hat noch zimblich guets gemeür, gwölber und Keller *Franciscus Wenceslaus Banovsky v. Banow.* — No 50. hat noch zum Theill alts gemeür gwölber und Keller. H: *Carolus Illmer V. Wartenberg.* — No 51. Ist bis auf die fundament maur alles abgebrochen. — No 52. ist gantz öed. — No 53. Ist Von der Adtion zu einem *Soldatenhaus* Von grundt neue aufgebauth. — No 54. Ist Von der Adtion Zu einem *Soldaten haus* Von grundt neüe aufgebauth worden. — No 55. Ist Ein alte Wachthütten und dato eines *Kayl. Pichsen maisters Quartier* Von der Adtion aufgebauet — No. 56. Ein gemach von der Adtion Zu dennen nothwendigen abtritten *für die Soldaten* in den Casarmen aufgebauet. — No 57. Ain Kürchhoff sambt *der Küch* allwochin der P: P: *Franciscaner Klosster* khommen solte. P: P: Franciscaner. — Szám nélkül Der P. P. Franciscaner gartten — No 58. hat

noch etwas Von alten maurn, *P: P: Franciscaner* — No 59. hat noch wenig Fundament maur, *P. P. Franciscaner* — No 60. hat noch Zum Theill guets gemeür gwölber und Keller. Der *P: P: Franciscanern Wohnungshaus* ad intermi. — No 61. hat noch ein Theill gemeür und Verschitte Keller ist Ein Theill darvon Zur Wohnung für die *P: P: Franciscaner applicirt.* — No 62. hat noch etwas Von alten gemeür und Verschitte Keller, H: *Johann Georg Reütter* Ober Com. — No 63. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller H; *Martin Kalcher;* pro nunc *Eberhardt Haberhaus;* H: *Johann Adam Enderl;* Anitzo H: *Cammer Rath v. Rüttersheimb* — No 64. hat noch guets gemeür gwölber und Keller. *Wolff mätzen* burgl. Stainmetzmaist. et uxor Christina Barbara — No 65. hat noch alts gemeür, gwölber und Verschütte Keller. *Caspar Schuester* Kayl. Pühsenmaister. — No 66. hat noch Zum theill guets gemeür, gwölber und Keller. H: *Veith von Stain* Kayl: Zeügwarth — No 67. hat noch etwas von alten gemeür und Verschitte Keller, H. *Caspar Hilmer* quarnisons Fehndrich; pro nunc H Admaons Rath *v. Zenneg* — No 68. hat noch etwas Von alten gemeür, *Johann Georg Schöndl* bürgl. Koch; pro nunc *Joseph Benedict Boekh* et uxor; Anietzo H: Admaons Rath *v. Zenegg* — No 69. hat noch etwas von gueten gemeür darbey gwölber und Keller. H: *Nicolaus Panny Baron de Dumont* Ingenieur obr. leütht, — No 70. hat noch wenig von alten gemeürn und verschütte Keller. H: *Baron de Dumont* — No 71. hat wenig mehr von alten gemeür und Verschütte Keller. H: *Baron de Dumont* — No 72. hat schlechts gemeür, gwölber und verschütte Keller. H: *Graff Johann Branckhovitz* — No 73. hat noch Zum thaill guets gemeür, gwölber und verschütte Keller. H: *Christian Helbling* handelsmann in Wien — No 74. hat noch Zimblich guets gemeür, gwölber und Keller und sein drey Brandstött beysame. Ist ein *Quartier für Etliche ober Officier* von der Quard; *Georg Krueg* Comision Thürhüetter; *Wentzel Hürschl* burgl. Riemer — No 75. hat noch etwas von gueten gemeür, gwölber und verschütte Keller, *Ferdinand Wittmann* Burg. Lebzelter et uxor — No 76. hat noch etwas uon alten gemeür und Keller, *Hans Geörg Potling* burgl. schuester — No 77. Maister *Wentzel* burgl. Rimer — No 78. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. Ist *Ein Thaill von Rathhaus* — No 79. Ist ein alter hocher Thurm, darbey gwölber und Keller. H *Johann Christoph Jungmayr* Kayl. Bauschreiber — No 80. hat noch zimblich guets gemeür auch gwölber und Keller. — No 81. hat zimlich guets gemeür auch gwölber und Keller, *Dionisius Condorff* burgl. Wagner. — No 82. war nichts als Ein schutt und Ein wenig von einer Koth maur zu sechen. *Dionisius Condorff* burgl. Wagner — No 83. hat noch zimblich guets gemeür wie auch gwölber und Keller. H: *Frantz Wäbler* Kayl. Veldt Proviant Verwalter et uxor. — No 84. hat noch zimblich guets gemeür gwölber und Keller. *Johann Alexander Märckhl* burgl. schmidt. — No 85. hat noch Ein Theill guete Maur, gwölber und Keller, *Maister Michael Hilberth* burgl. Schuechmacher. — No 86. hat zum Theill guets gemeür gwölber und Keller, *Johann Baptista Reinoldt;* pro nunc *Nicolaus Mertz* — No 87. hat ewas wenig von alten gemeür. Darauf ist ein hütten für die Fähnel wacht gebauth; pro nunc erga reversales H. Leüth. *Ferdinand Michael Patrich* et uxor Anna Catharina. — No 88. hat etwas wenigs von alten maurn und verschütte Keller, *Johann*

Michael Bidemann Kayl. Pixenmaister und burgl. buchbind; Pro nunc Herr *Ferno Franco* burgerl. Kauf- und Handelsmann — No 89. hat guets gemeür gwölber und Keller, H: *Adam Lang* Administrations Controlor — No 90. hat zum Theill guets gemeür, gwölber und Keller. *Conradt Khaar* burgl. glasser; pro nunc *Wolf Prunner* burg. — No 91. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Michael Widtmer seels. Erben.* — No 92. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. H: *Antoni Legiez* Raths Verwander in Ofen; pro nunc H *Frantz Wabler* kayl. Veldt Proviandt Verwalter et Mona Elisabetha uxor — No 93. hat noch zimblich guets gemeür wie auch gwölber und Keller. *Hanns Peter Laux* burgl. glasser. — No 94. bestehet in 2 gwölbern und Keller. *Julius Bäbel* burgl. mahler. — No 95. hat noch ein gueten Theill maurn gwölber und keller. H: *Baron strudel;* pro nunc H: *Laurentius Stockher* Medicinae Doctor et uxor ejus Catharina Benigna — No 96. hat etwas wenigs uon alten mauren — No 97. hat noch guets gemeür und gwölber, *Urban Dominicus* burgl. leinwathhandler. — No 98. hat guets gemeür gwölber und Keller, H: *Geörg Ungar* Raths Verwandter und Handelsmann — No 99. hat noch guets gemeür, gwölber auch Keller. Ist *Ein Theill von Rath-Haus.* — No 100. hat noch Zum Theill gemeür gwölber und Keller. *Simon Lucatzovitz* burgl. Goldtschmidt — No 101. hat guets alts gemeür und 1 gwölb auch Keller, *Hanns Caspar Grueber* burgl. Schuechmacher — No 102. hat alte maurn und Gwölber, *michael Sadrovitz* burgl. Kirschner. — No 103. hat noch Zimblich altes gemeür auch gwölber und Keller. *Wolff Fossmayr* Rathsdiener und burgl. leüthgeb. pro nunc *Ursula Magdalena Erhardtin.* — No 104. hat noch zimlich Guets gemeür gwölber und Keller, H: *Joannes Lannock* Raths-verwandter — No 105. hat noch etwas von alten maurn und verschütte Keller. H: *Johann Christoph v. Prandt;* pro nunc *Johann michael Bidtermann* — No 106 hat noch zimlich alts gemeür gwölber und Keller, *Caspar Halsch* burgl. Sadler — No 107. hat noch Zum Theill gemeür gwölb und Verschütte Keller, H: *Thomos Bebitz* Kayl. Tholmatz; pro nunc H: *Frantz Martin Claar* Postverwalter. — No 108. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller, H: Haubtmann *Von Bergen* — No 109. hat noch etwas uon alten maurn und verschütte Keller, H: *Nicolaus Banny Baron de Dumont* — No 110 hat noch etwas uon alten maurn und Keller, H *Baron de Dumont* — No 111. hat noch etwas uon alten maurn und Keller, *Peter nussbämer;* pro nunc H Admaons Rath *v. Zennegg* — No 112. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Jacob Sayr* burgl. Tischler. — No 113. hat guets gemeür, gwölber und Keller. *Johann Baadter* Kayl. Püchsenmaist und Tischler; pro nunc *Thomas Hueber* burgl. schlosser et uxor — No 114. hat guets gemeür, gwölber und Keller. *Johann Ziegler* burgl. Schlosser; pro nunc *Hans Geörg glöckhner* Burgl: Saiffnsiedt et uxor Maria Elisabeth — No 115. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Kayserlich;* Anietzo H: *Antonius Nicolaus Joannes Hantschl* — No 116. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Nicolaus Schweighardt* burgl. Schuechmacher, *seel. Erben; Wolfgang fechter* burgl. Schuechmach Anna Justina dessen Ehewürthin; pro nunc *Wolfgang Fechter allein* — No 117. hat noch etwas uon alten maurn. Herr *Joseph Heinrich Aigner* et uxor — No 118. hat wenig uon alten maurn und eingefahlene Keller. H *Johann*

Gotthardt Häuftling Kayl. Veldt Provianth Offr.; pro nunc H: *michael Bechler* et uxor. — No 119. hat noch etwas von alten maurn und Eingebrochene Verschütte Kell. — No 120. hat noch alte gemeür und eingebrochene verschütte Keller von diss brandtstatt ist H: Postverwalter alhier *Frantz martin Clar* zu No 121. zugemess — No 121. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. H: *Frantz martin Clar;* H *Augustin Schmidt;* pro nunc *P: P: Franciscaner* — No 122. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. H *Johann Georg Reitter;* pro nunc *P: P: Franciscaner* — No 123. hat etwas wenigs uon alten maurn, *Veith Hueber* burgl. Schmidt — No 124. hat etwas wenigs von alten maurn *Kayl. Pichsenmaister quartier* — No 125. hat noch vil von alte maurn und Eingefallene Verschütte Keller *Mathias Hässlmayr* — No 126. hat noch viel guets gemeür und Eingebrochene Keller. *Antonius Toschano;* Pro nunc *Joh. Hartman* — No 127. hat alts gemeür und eingebrochene Keller. *Hanns Georg Spilbiller* et uxor pro nunc *Franz Tödtenwolff* — No 128 hat noch viel guets gemeür und eingebrochne Keller. *Johann Conradt Vogel* — No 129. hat etwas uon alten gemeür und Verschütte Keller, *Peter Lepp* — No 130. hat etwas uon alten gemeür und Verschütte Keller. *Adam mihlbach* burger und Stainmetz gesöhl; pro nunc *Bernhardt Spiegl* burgerl. Böckh. — No 131. hat noch etwas uon alten maurn, auch 1 gwölb und 1 Keller. *Bernhardt Spiegel* burgerl. böckh — No 132. hat noch alts gemeür und eingebrochene Keller. *Hanns Kornfail* burgl. Fleischhackher; pro nunc *Frau Maria Therezia Josepha Dillmannin* — No 133. hat guets gemeür, gwölber und Keller. H: *Johann Christoph Jungmayr* kayl. Bauschreiber — No 134. hat noch etwas von alten maurn und Verschütte Keller. Hr. *Gabriel Krentzer* — No 135. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller Hr *Gabriel Kräntzer* — No 136. hat noch guets gemeür gwölber und Eingebrochene Keller. H: *Georg Schradter;* pro nunc H: Ober Comissarius *Johann Reütter* et Anna Dorothea uxor — No 137. hat noch etwas gemeür und eingebrochne Keller. H: *Georg Schradter;* pro nunc Hr. Ober-Com. *Reütter* et uxor — No 138. hat noch guets gemeür und Keller. H: *Georg Schradter* pro nunc H: OberCom: *Reütter* et uxor — No 139. hat noch uiel guets gemeür, Ein gwölb und Keller. *Philipp Rahmelmayr* Burgl. leüthgeben *Seel. Erbin* Maria Magdalena; *Hanns Mayr* et vxor — No 140. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Martin Wittenbour* — No 141. hat noch Köstlich gemeür, gwölber und Keller. H: *Alexander Scherenus* — No 142. hat noch Vill Von alten gemeür, gwölber und Keller. H: *Michael Gabriel Rayer;* pro nunc *Anna Theresia Rayerin* — No 143. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller, Ein *Capitl Herr zu Pressburg* — No 144. hat noch etwas von alten gemeür, gwölber und Keller, *Johann Albich* burgl buechbinder und Raths Diener; pro nunc H: *Peter Scosa* et uxor Anna Maria — No 145. hat noch guets gemeür gwölber und Keller. *Thomas Rothmayr* burgl Koch und Rathsdiener; pro nunc *Heinrich Hoppe* — No 146. hat noch guets gemeür, gwölb und Keller. *Peter Weinner* burgl. Fleischhackher — No 147. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller, *Peter Rapoldt* burgl. schneid maister — No 148. hat noch etwas uon alten gemeür, ein gwölb und Keller. *Sebastian Schaltein* burgl schuechmacher — No 149. hat noch uiel guets gemeür und Keller — No 150. Das *zu dennenn schuellen*

ausgezeichnete Spatiu. — No 151. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Kayserlich* — No 152. hat etwas wenigs von alten gemeür. *Kayl.* — No 153. hat noch guets gemeür und Verschütte Keller H: ViceComes *Ladislaus Petrovai* — No 154. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Greischerl. Erben* H: *Johann Friedrich Seelich* burgl. Chirurl; pro nunc *Capitulu Zu Gränn* — No 155. hat noch Vill guets gemeür auch gwölber und Keller. *Johann Bischoff* burgl. Schmidt; pro nunc Venerabile *Capitulu Zu gränn* — No 156. H: *Gabriel Krentzer;* pro nunc *Dionisius Condorff* — No 157. hat noch Viel guets gemeür, gwölber und Keller. *Lorentz Claus* burgl. Schuchmacher. — No 158. hat noch mehres Theill guets gemeür, gwölber und keller. H: *Ferdinand Stolhoffer* — No 159. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Wentzel Hürschl* burgl. Riemer; pro nunc *Geörg Solfrank* — No 160. hat noch uiell guets, gemeür, gwölber und Keller. *Daniel Frackh* Burgerl: Tischler — No 161. hat noch etwas wenigs von alten maurn und Verschütte Keller. *Daniel Frackh* burgl. Tischler — No 162. hat noch uiel guets gemeür, gwölber und Keller. H: *Faber* Raths Verwandter *Seel. Erben* — No 163. hat noch uiel guets gemeür, ain gewölb und Verschütte Keller. H:*Faber* Raths Verwandter *Seel. Erben* — No 164. hat noch etwas von alten gemeür gwölber und Verschütte Keller. *Paulus Zehetmayr* burg. maurermaister — No 165. hat noch etwas von alten maurn, und Verschütte Keller. *Frantz Boschla* burgl. schneidmaist — No 166. *Frantz Boschla* burgl. schneidm. — No 167. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller, *Veith Hueber* burgl. Schmidt — No 168. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Michael Bösenbacher* burgl. Drächsler — No 169. hat wenig alts gemeür und verschütte Keller — No 170. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller. *Johann Rost* burgl Wagner — No 171. hat noch guets gemeür und Keller. *Hanns georg Hueber* burgl Tischler; pro nunc *Paul Sailler* — No 172. hat noch etwas uon alten maurn und Verschütte Keller, *Johann Höbling* burger und maurermaister; pro nunc *P: P: Pauliner zu Peest;* anizo *Franciscus Masse;* pro nunc *Adam Man;* Nunc *Martin Honauer;* Nunc *Gottfridt Kuhn* — No 173. hat Verschütte Keller H: *Doctor neüburg;* Nunc *Melchior Wehrlop* — No 174. hat ein Verschütten Keller — No 175. hat noch guets gemeür, gwölber und Keller, *Wentzel Kraus;* Pro nunc *Michael Pöserbacher* — No 176. hat Verschütte Keller — No 177. hat Verschütte Keller — No 178. hat Verschütte Keller H: *Martin Lipkovidz* — No 179. hat etwas von alten maurn und Verschütte Keller. H: *Martin Lipkovidz* — No 180. hat noch zimblich guets gemeür und Verschütte Keller, *Caspar Hueber* gewesten Wagner *seel. Erben;* pro nunc *Joannes Mathiass Dolles* et vxor — No 181. hat Zum Thaill guets gemeür. *Jakob Kurtz* burgl. Tischler — No 182. hat noch zum Thaill guets gemeür. *Hanns Geörg Göring* burgl. barbierer; pro nunc *Friedrich Zimermann* et uxor ejus Maria Catharina — No 183. hat noch zimblich guets gemeür und Verschütte Keller. *Hanns Michael Göring* Pro nunc *Hanns Caspar Landtrachtinger* Mahler — No 184. hat noch guets Gemeür und ain gwölb. *Daniel Frackh* und *Michael Strell* beede burgerl. Tischler; Aniezo *Thomas schwarzinger* burgl. Bilthauer — No 185. hat noch zum Thaill guets gemeür *Johann Christoph Humann* burgl. Schlosser; pro nunc *Christoph Posch* et Anna Maria uxor — No 186.

hat noch ein gueten Taill guets gemeür. Des *Kayl. Landt Profossen quartier;* pro nunc *Christoph Posch* et uxor ejus Anna Maria — No 187. hat noch etwas von alten gemeür. *Johann Bischoff* burg. schmidt — No 188. hat noch etwas von alten gemeür. Maister *michael Strell* burgl. tischler — No 189. hat noch guets alts gemeür und Verschütte Keller. Maister *Michael Strell* brugl. Tischler — No 190. hat noch zümblich guets gemeür und Verschütte Keller. *Christoph Rost* burgl. Wagner; pro nunc *Benedict Nidermayr* et vxor — No 191. hat noch alts gemeür und Verschütte Keller. *Hanns Zann* burgl. binder; pro nunc *Johann Georg Haffner* Burger und Rathsdiener — No 192. hat noch zimblich guets gemeür. *Hanns Jakob Hürsalbner* burgl. Klampferer — No 193. hat noch etwas von alten gueten gemeür. *Andreas Siegl* burgl. Tuechmacher; pro nunc *Joseph Stadler* — No 194. hat noch zum Theill guets gemeür, gwölber und Keller. *Andreas Sigel* burgl. Tuechmach — No 195. hat guets gemeür, gwölber und Keller. *Andreas Sigel* burgl. Tuechmacher — No 196. hat guets gemeür, gwölber und Keller. *Christoph Martin lang Seel Erben;* pro nunc *Mathias Janosch* et Maria Elisabetha uxor. — No 197. hat noch guets gemeür und Verschütte Keller *Anna Maria Freymuthin* burgl. Schlosserin — No 198. hat noch zimblich guets gemeür, gwölber und Keller. *Berhardt Schemer* burgl. Tischl.; pro nunc *Johann Frantz Schärl* — No 199. hat noch guets gemeür, auch Keller und gwölber. *Michael Strell* burgl. Tischler — No 200. hat noch zimblich guets gemeür und gwölber, Die *Larochische Erben;* pro nunc *Anna Maria Kahaneckin* — No 201. hat noch guets gemeür, gwölber und keller, *Andreas Boitke* burgl. schneider; pro nunc *Johann Bischoff;* pro nunc *Joseph Barbierer* burgl. Bilthauer — No 202. hat noch etwas Von alten gemeür und Verschütte Keller, *Hanns Hueber* burger und Vassziehmaister *Johann Mulzer* et uxor — No 203. hat zimblich guets gemeür gwölber und Keller, *Geörg Christen* burgerl. Schuester; pro nunc *Johann Hueber* et uxor; Anizo *Johann Mulzer* et uxor — No 204. hat noch zum Thaill gemeür und ain gwölb, *Mathias Thoma* burgl. leinwathweber; pro nunc H: *Wolff Heinrich Bössinger;* pro nunc *Antonius Eminio* — No 205. hat noch Ein thaill alte maurn und Verschütte Keller, *Hanns Michael Göring;* pro nunc *Fridrich Zimermann* et uxor ejus Maria Catharina — No 206. hat noch gueten Thaill guets gemeür gwölber und Keller, *Hans michael Göring;* nunc *Fridrich Zimerman* et uxor Maria Catharina — No 207. hat noch uiel guets gemeür, gwölber und Keller, *Caspar Hueber* burgerl. Wagner. *Seel Erben;* pro nunc *Joannes Matheus Doller* et uxor — No 208. hat noch viel guets gemeür, gwölber und Keller, *Christoph Graff* burgl. Fleischhackh. — No 209. hat noch guets gemeür gwölber und Keller, *Christoph Graff* burgl. Fleischhackh. — No 210. hat noch guets gemeür gwölber und Keller, Hr. *Johann Pauckhenhaider* — No 211. hat noch uiel guets gemeür gwölber und Keller, *Johann Schwartz* Kayl. Ambtschreib; pro Nunc H: *Augustin Schmidt* dess Innern Raths — No 212. hat noch uill guets gemeür gwölber und Keller, H: Obrist Wachtmaister *Wolff* — No 213. hat noch etwas Von alten gemeür und Verschütte Keller — No 214. hat wenigs alts gemeür, H: *Alexander Nededzky von Labathlon*, vicegspan Zu Gränn — No 215. hat noch etwas wenigs Von alten maurn, *Mathias Wilzel* Ein Mahler — No 216. hat noch ein Theill Von

alten gemeür und Verschütte Keller; pro nunc *Mathias Wilzel* — No 217. hat noch guets gemeür gwölber und Keller; *Neseodlische Erben;* Aniezo *Andreas Remppe* — No 218. hat noch zimblich uil alts gemeür und Keller, H: *Johann Enzinger* Kayl. Puluer und saliter Inspector H: *Weylin Ulrich Benedict* et uxor; pro nunc Haupt. *Scheren* — No 219. hat noch ein thaill Von alten gemeür, ain gwölb und Verschütte Keller. *martin Schwartz* burgerl. Zümgüsser — No 220. hat etwas von gueten gemeür und 1 verschütte Keller, *Michael Baldegger* — No 221. hat uill guets gemeür gwölber und Keller, H: HofCamerrath *Theobold Von mayrn* — No 222. hat guets gemeür gewölber und Keller, *Bernhardt Fereti* Burgerl. Stainmez. — No 223. hat noch guets gemeür gwölber und Keller, H: *Tobias Krempl* Rathsuerwandter und burgerl. beckh — No 224. hat noch guets gemeür gwölber und Keller, *Joseph Lasko* burgerl. Tischler; pro nunc Hr. *Anraus Augustinus Multhauff* — No 225. hat noch etwas Von alten gemeürn, H: *Johann Joseph v. Pleyern* — No 226. hat wenig uon alten gemeür, H: *v. Pleyern* assignirt word — No 227. Das *Kayl. Porviant Haus* ist an ein alte Kürchen gebauet — No 228. Das *Collegium P. P. Societatis* — No 229. *Die Pfaar Kürchen* — No 230. Ain alts gebeü mit uillen gueten gemeür gwölbern und Kellern. *P: P: Societatis* — No 231. hat noch guets gemeüer gwölber und Keller, *Wolff Heinrich Bösinger* Rathsuerwandter; Mosleüthner; nunc *Jodocus Mauritius Sibert* grundtschreiber — No 232. hat wenig alts gemeür und Verschütte Keller, *Ignatius Lauschner* burgerl. Sadler — No 233. hat guets gemeür gwölber und Verschütte Keller, H: *Doctor Fuerling;* pro nunc *Johann Werther* et uxor — No 234. hat guets gemeür gwölber und Keller, H: *Theobaldt Von mayrn* — No 235. hat vüll guets gemeür, gwölber und Keller, *Fürst Paulus Esterhasi* Palatinus in Hungarn — No 236. hat uill guets gemeür gwölber und Keller, *Fürst Paulus Esterhasi* Palatinus in Hungarn — No 237. hat noch etwas uon alten gemeür, Eines *Kayl. Pixenmaisters Quartier;* Herr Administrator *Kurz* — No 238. hat noch uil guets gemeür gwölber und Keller, Eines *Kyl. Pixenmaisters quartier;* Herr Administrator *Kurz* — No 239. hat noch uil guets gemeür, gwölber und Keller, H: Haubtmann *Prenner* — No 240. hat uil guets gemeür gwölber und Keller, Frau Gral *Kuschlänin* — No 241. hat noch guets gemeür gwölber und Keller, Frau *Gral Kuschlänin* — No 242. hat noch alts gemeür und Keller, H: *Fridrich Saufermaister* Raths Verwandter und Handelsmann, alhier und *Wolff* dessen H: Brued. — No 243. hat noch guets gemeür gwölber und Keller, *Stephanus Zoanno* — No 244. hat guets gemeür gwölber und Keller, H: *Franz Ignatius Bösinger* Burgermaister und Apotekh; pro nunc *Johann Valentin Werner* — No 245. hat guets gemeür gwölber und Keller, H: *Prolat Von Crembsmünster* — No 246. hat guets gemeür gwölber und Keller, H: *Prolat Von Crembsmünster* — No 247. hat ein gueten Theill guets gemeür gwölber und Keller, H: *Baron Stephanus Von Werlein* — No 248. hat etwas wenigs Von alten gemeür, H: *Baron Stephanus Von Werlein* — No 249. hat etwas Von alten gemeür und Keller, *Wolff Pruner* burgerl. Pixenschüffter; pro nunc *Conradt Kharr* burgl. glasser — No 250. hat uill guets gemeür gwölber und Keller, Hr. *Hördegen* gewesten Kayl. Provisoris *seel. Erben;* pro nunc *P: P: Carmeliter* — No 251. *Das Carmeliter Klosster sambt der Kürch,* das Kloster

aus etlich alte Heüsern bestehend — No 252. Ain *Soldaten Haus* oder Casarm — No 253. Ain *Soldaten Haus* oder Casarm — No 254. Ain Haus — No 255. Ain Haus — No 256. hat etwas Von alten gemeür gwölber und Keller — No 257. Ain Haus — No 258. hat etwas Von Fundament maur — No 259. hat etwas wenigs Von Fundament maurn — No 260. Ain Haus — No 261. Ain egghaus — No 262. Ein Egghaus — No 263. Ain Haus — No 264. hat etwas Von alte maurn und einem Keller — No 265. hat noch zum Theill alts gemeür und gwölber, *Thomas Hueber* burgl. Schlosser; Pro nunc Ihro Hochwürden Herr *Joannes Putanidz* — No 266. Ain alte Kürchen, H: *Joannes Putanidz* — No 267. Ist zu der *Wasser Kunst* applicirt word — No 268. hat noch etwas wenigs Von alten gemeür und Keller. H: *Lorenz Seelicher* — No 269. hat noch etwas uon alte maurn und Verschütte Keller. *Hanns Geörg Ächer* burgerl. binter — No 270. hat noch etwas Von alten maurn, *Mathias Haffner* Kayl. Pixenmaister und burgl. Haffner; pro nunc *Johann Georg Ächer* burgl. bindter — No 271. hat etwas wenigs von alten maurn — No 272. hat noch ein gueten Theill Von alte gemeür, *Haubtwacht* — No 273. hat noch etwas uon alten gemeür und verschütte Keller — No 274. hat noch etwas Von alten maurn und verschütte Keller, H: *Rochus Spatz* — No 275. hat etwas uon alte maurn *Caspar Heinrich* Kayl. Zimenter — No 276. hat noch etwas uon alten maurn — No 277. hat noch die fundament maurn, *Mathias Tröster* kayl. Zeügdiener; pro nunc H: *V. Entzing* — No 278. hat noch etwas uon alten maurn ‚*Mathias Tröster* Kayl. Zeügdiener, pro Nunc Herr *V. Entzing* — No 279. hat ein gueten Theill gemeür und Keller, *Just. Bernhardt Goven* burgerl. schneidermaister — No 280. hat noch uill guets gemeür gwölber und Keller, *Johann Geschwöll* Kayl. Zeügschmidt; Nunc *Johann Starkh* — No 281. hat noch zum Theil alts gemeür, *Bernhardt Baur* Kayl. Zeügbindter; Pro Nunc *Matthias Prünckhl* — No 282. hat noch alte Fundament maurn — No 283. Ain egghaus — No 284. Ain Haus — No 285. Ain Egg Haus — No 286. Ain egghaus — No 287. Ain Haus — No 288. Ain Haus — No 289. Ain Haus — No 290. Hinter diser maur bey denen Baterien ist ein Plaz darauf an der Stattmaur die Baterie und an der andern seithen der *Kayl. Zeüghandtwercksleüth und handtlanger ihr quartier* gebauth seindt.

II. A ZAIGER ÜBER DAS NEÜSTÜFFT ANNO 1702-BEN BEJEGYZETT HÁZTULAJDONOSOK.[1]

1. H: Johann Adam *Thau* Kayl. Cameral Admaons Buechhalter. — 2. Simon *Renner* burgerl. maurermaister Vnd Catharina sein Ehewürthin. — 3. Bartlmee *Lindtner* Ein Zimergesöhl; pro nunc Simon *Alzinger* Steinmetz. — 4. Hanns *Steyer* Ein schneider. — 5. Hanns *Flur* Ein maurergesöhl. — 6.

[1] A Zaigerben házszámok nincsenek beírva, a következőkben számozást az áttekinthetőség szempontjából adtunk.

Johann Frantz *Pichler;* pro nunc Caspar *Ester* et Geörg *Strauss.* 7. Hanns Peter *Gradter.* — 8. *Horvat* Jánosch. — 9. Nicola *Pavidz.* — 10. Matho *Thomasovidz,* — 11. Nicolo *Vischovidz.* — 12. Ivan *Luciz.* — 13. Jurco *Mihaloviz.* — 14. Stippan *Jurcovidz.* — 15. Marco *Tersia.* — 16. Pavo *Ivanovidz.* — 17. Gregor *Babidz.* — 18. Jurco *Horvat.* — 19. *Utvari* Lucaz. — 20. Andreas *Lipovadz.* — 21. *Ilia.* — 22. Peter *Mathievidz.* — 23. Marco *Stippanovidz;* v. *Mayerfols* Matthias; hat anizo Gallus *Hölzel* uxor Justina. — 24. Palko *Mathussovidz.* — 25. Nicolaus *Engelmann.* — 26. Ilia *Martinovidz.* — 27. háztulajdonos nincs megnevezve. — 28. háztulajdonos nincs megnevezve. — 29. Blas *Ivanovidz.* — 30. Misco *Ivanoviz.* — 31. Martin *Sitaridz.* — 32. Jurco *Nicolidz.* — 33. Matho *Bossniacovidz.* — 34. Matho *Bussacidz* und Joannes *Mihidz* beede brüeder. — 35. Ferenz *Husar.* — 36. *Farkas* Janosch. — 37. *Kis* Mathias. — 38. Jacob *Biegl.* — 39. H: Johann Georg *Reütter* proviant oberComissarius. — 40. Adam *Enderl.* — 41. Hr. Franz *Kokall.* — 42. Johann Baptista *Wurmb* burgl. Böckh. — 43. H: Johann *Aigner.* — 44. Andreas *Hausruckher.* — 45. Georg Adam *Korner* Tuechmach. — 46. Hanns *Rapel.* — 47. Andreas *Kögel.* — 48. Georg *Reysenberger.* — 49. Mathias *Fürst.* — 50. Christoph *Leüdtner* Ein Maurer. — 51. Sebastian *Saltrin* burgerl. schuester. — 52. Mathias *Brānckhel* Ein Weber. — 53. Johann Karl *Schur.* burgl. baader. — 54. Mathias *Janoschiz.* — 55. Michael *Scheywidtmann* burgl. huetter. — 56. Mathias *Neübaur.* — 57. Mathias *Stippel* burgerl. Strimpfstrickher. — 58. Paul *Husar.* — 59. Peter *Piati* Kayl. Waldt Vorster. — 60. Caspar *Grill.* — 61. Georg *Filx.* — 62. Georg *Reütter.* — 63. Peter *Maly.* — 64. H: Tobias *Krempel* Raths Verwandter. — 65. Franz *Reimb* burgerl. leebzelter. — 66. nincs háztulajdonos feljegyezve. — 67. Die Pfarr *Kürch* sambt den Kürch-Hoff. — 68. Andreas *Rumpler.* — 69. Georg *Wiser.* — 70. nincs háztulajdonos bejegyezve. — 71. Simon *Rues.* — 72. David *Weigel.* — 73. Wenzel *Gregor.* — 74. Martin *Hanauer.* — 75. Georg *Lemann* Pixen. — 76. Martin *Kötter.* — 77. Hanns *Kleinn.* — 78. Hanns *Killenhofter.* — 79. Nicolaus *Baischel.* — 80. Heinrich *Reisacher.* — 81. Leonhardt *Eberl.* — 82. Hanns Wenzel *Frādt* Pixenm. — 83. *Daniel.* — 84. Hanns *Vatter* schlosser. — 85. Meinrath *Hartmann* Wagner. — 86. Hanns Georg *Kletner* burgl. Saifensieder. — 87. Johann *Kurz* burgl. Tischler. — 88. Gottfridt *Obridz* burgl. Schuester. — 89. Caspar *Ester* Zimmergesöhl. — 90. Gebhardt *Sauter* Ein Zimmergesöhl; pro nunc Rochus *Dreher.* — 91. Sebastian *Krieghamer* Ein maurer Pro nunc Christoph *Haman* Maurer Palier. — 92. Friedrich *Gronner* Bierversilberer; pro nunc Terentius *Tollon;* pro nunc Heinrich *Mack Darmoth Roy.* — 93. Terentius *Tollon.* Pro Nunc Heinrich *Mack Darmoth Roy.* — 94. Jacob. — 95. tulajdonos nincs bejegyezve. — 96. tulajdonos nincs bejegyezve. — 97. Marco *Maroschovitsch* pro nunc Joseph *Belling* burgl. Strumpfstrickher. — 98. Luca *Lipovadz* pro Nunc Alexander *Clampasky.* — 99. tulajdonos nincs bejegyezv. — 100. tulajdonos nincs bejegyezve. — 101. tulajdonos nincs bejegyezve. — 102. Wenzel *Rütt.* — 103. Paul *Horvat.* — 104. Michael *Jakodidz.* — 105. tulajdonos nincs bejegyezve. 106. *Német Jurco* Ein Müllner. — 107. *Lodor* Márton Ein Müllner Pro nunc Geörg *Kirling* Undt Elisabeth dess Ehefr. — 108. Hanns *Schaickh.* — 109. *Janzy.* — 110. michael *Tuetter.*

— 111. Jacob *Seger.* — 112. Martin *Brickhler.* — 113. Mathias *Windeneck.* — 114. Franz *Schärl.* — 115. tulajdonos neve nincs bejegyezve. — 116. Balthasar *Bischoff.* — 117. Paul *Temel* Zeügdiener. — 118. michael *Bindter* Pichsen Corporal. — 119. Bernhardt *Kahaneck.* — 120. Michael *Schadtenberger* Ein garttner. — 121. nicolaus *lechner* Ein maurer. — 122. Ain ganz freystehendes Spatium reservirt zu Einen burgerl. Breühaus. — 123. Georg *Klingelmayer* burgl. böckh. — 124. Balthasar *Lottermayr* Ein maurer. — 125. Simon *Krausenburg.* — 126. tulajdonos neve nincs bejegyezve. — 127. Christoph *Lattner.* — 128. Jacob *Baltheck.* — 129. Philipp *Prigelhoffer.* — 130. Joseph *Krenn.* — 131. Martin *Rath.* — 132. Andreas *Leeber.* — 133. Lorenz *Dopolidz* pro nunc Georg *Schmidt.* — 134. Gregor *Gabriel.* — 135. Ignatius *Leidter* pro nunc Joannes *Bilhalmb.* — 136. Hanns Georg *Heinthaller.* — 137. David *Tascher.* — 138. Simon *Hackher.* — 139. Mathias *Seger.* — 140. Mathias *mayerfels* und Franz *Caudenus.* — 141. Philipp *Perger.* — 142. Hanns *Lindtner.* — 143. Lorenz *Däz.* — 144. Michael *Romi.* — 145. Mathias *Buechinger.* — 146. Joseph *Reüttner.* — 147. Paul *Rues.* — 148. Johann *Strasser.* — 149. Franz *Ausperger.* — 150. Hanns *Resch.*

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a Vár és Ujlak háztulajdonosainak foglalkozás szerinti csoportosítása

I. VÁR

a Zaiger über die Vöstung 1696. adatai alapján.

Foglalkozási ág	Szám szerint	Foglalkozási ág	Szám szerint	Foglalkozási ág	Szám szerint
Adminisztrator	1	Haffner	1	Kayl. Zimenter	1
Apotheker	1	Handelsmann	11	Kayl. Zoiger	1
Barbierer	1	Haubtmann	4	Klampferer	1
Bilthauer	2	Kayserlich	20	Koch	2
Binder	2	Kayl. Ambtschreiber	1	Kürschner	2
Böckh	3	Kayl. Baumeister	1	Leüthgeber	2
Buechbinder	3	Kayl. Bauschreiber	2	Lebzelter	1
Burgermeister	1	Kayl. Buechhalter	1	Leüthenant	2
Capitl Herr zu Pressburg	1	Kayl. Ober Einnehmer	1	Mahler	3
Capitulu zu Gränn	1	Kayl. Obrister und Commendant	1	Maurer	4
Chirurl	1	Kayl. Püchsenmaister	3	Oberkommisarius (Oberkriegskommisarius)	3
Administration controllor	1	Kayl. Püchsencorporal	1	Obristleuthenant Ingenieur	1
Doctor	3	Kayl. Provisor	1	Obrist Wachtmaister	1
Drächsler	1	Kayl. Pulver und Saliter Inspektor	1	Pauliner zu Peest	1
Fleischhackher	4	Kayl. Tholmatz	1	Postwervalter	1
P: P: Franciscaner	1	Kayl. Veldt Proviant Officier	1	Prelat von Crembsmünster	1
Garnisons Fehndrich	1	Kayl. Veldt Proviant Verwalter	1	Pixenschüfter	1
Gartner	1	Kayl. Zeugbinter	1	Rath (Adtions-, Admaons-, Cammer-, Innern-)	6
General	1	Kayl. Zeugdiener	1		
Glasser	3	Kayl, Zeügleüthenant	1	Rathsdiener	4
Goldschmidt	1	Kayl. Zeügschmidt	1	Rathsverwandter	7
Grundschreiber	1	Kayl. Zeügwarth	1	Rauchfangkherer	1

Foglalkozási ág	Szám szerint	Foglalkozási ág	Szám szerint	Foglalkozási ág	Szám szerint
Raith Officier	1	Schuester	8	Vice Comes	1
Riemer	2	P: P: Societatis	1	Vice Gespan	1
Sadler	2	Stainmetz	3	Wagner	3
Saiffensieder	2	Tischler	7	Weber	1
Schlosser	5	Tuechmacher	1	Zeügschmidt	2
Schmidt	3	Comisions Türhüetter	1	Zünngüsser	1
Schneider	5	Vassziehmaister	1		

Megjegyzés: foglalkozás megjelölése nélkül Herr cimzéssel háztulajdonos 33; mágnás 8; csak a név van megadva 50 háztulajdonosnál; nincs háztulajdonos 31 esetben.

II. UJLAK

a Zaiger über das Neüstüift 1702 adatai alapján.

Foglalkozási ág	Szám szerint	Foglalkozási ág	Szám szerint	Foglalkozási ág	Szám szerint
burgl. baader	1	Pixenmacher	2	burgl. Strimpfstrickher	2
Bierversilberer	1	Pichsen Corporal	1	burgl. Tischler	1
burgl. Böckh	2	Hr. proviant Obercommissarius	1	Tuechmacher	1
Hr. Kayl. Cameral admaons Buechhalter	1	Hr. Raths Verwandter	1	Wagner	1
Garttner	1	burgl. Saifensieder	1	Hr. Kayl. Waldt Vorster	1
burgl. Huetter	1	Schneider	1	Weber	1
burgl. leebzelter	1	Schlosser	1	Zimmergesöhl	3
Maurer	8	burgl. Schuester	2	Zeügdiener	1
Müllner	2	Steinmetz	1		

Megjegyzés: Foglalkozás megjelölése nélkül Herr címzéssel háztulajdonos 2; csak a név van megadva 112 háztulajdonosnál; nincs háztulajdonos 11 esetben.

III. FORRÁSOK.

Kutatásaim felölelik Budapest Székesfőváros Levéltára, a budapesti Fővárosi Múzeum, a budapesti Fővárosi Könyvtár Budapesti Gyüjteménye, Budapest-Székesfőváros Mérnöki hivatala, a Budapest I—III. kerületi Királyi Járásbiróság Telekkönyvi hivatala, a Vár és Ujlak Plébániahivatala, *Bécsben* a Kriegsarchiv, a Staatsarchiv, a Nationalbibliothek Karten-Sammlungja és a Lichtensteinische Sammlung utcanevekre vonatkozó anyagát.

Irott anyag.

Zaiger über die Vöstung und Wasser Statt 1696.
Zaiger über das Neüstüfft 1702.
Gewöhr Prothocoll der Statt Ofen 1696—1705.
Gewöhr Prothocoll über das Neüstüfft 1702—1705.
Haus-Gewöhr Protocoll (Vöstung) 1706—1749.
Haus-Gewöhr Protocoll (Vöstung) 1749—1798.
Haus-Gewöhr Protocoll (Vöstung) 1798—1826.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neüstüfft) 1706—1737.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neüstüfft) 1737—1767.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustüft) 1768—1782.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustüft) 1782—1792.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustift) 1792—1801.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustift) 1801—1808.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustift) 1808—1826.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustift) 1826—1840.
Haus-Gewöhr Protocoll (Neustift) 1840—1851.
Telekkönyv és betáblázások (Vár) 1851—1855. 2 kötet.
Telekkönyv és betáblázások (Ujlak). 1851—1855. 3 kötet.

(Budapest Székesfőváros Levéltára.)

Budapest-Főváros Házszámozási Főkönyve. I—XV. kötet. (Budapest Székesfőváros Mérnöki hivatala.)

Nyomtatott városleirások és „Wegweiser"-ek.

Bél Mátyás, De Urbe Budensi. 1737. (Notitia Hungariae novae historico-geographica. Viennae, 1735—42. III. kötet.)

Miller Ferdinand, Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi. Budae, 1760.

Rösler, Kalender von Ofen und Pest für 1809. (Summarische Beschreibung von Ofen und Pest: 32. l.)

Schams, Fr., Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Hauptstadt Ofen in Ungarn. Ofen, 1822.

Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen. Ein Wegweiser für Einheimische und Fremde. Mit 3 Stahlstichen und einem Plane beider Städte. Pesth, 1837.

Schmiedl, A., Ofen-Pest. Handbuch für Reisende im Kaiserthume Oesterreich. Wien, 1844.

Feldmann, G. L., Pesth und Ofen, neuester und vollständiger Wegweiser durch beide Städte und ihre Umgebungen für Fremde und Einheimische. Mit 6 Stahlstichen und einem Plane von Pesth und Ofen. Leipzig, und Pesth, 1844.

ifj. Palugyay Imre, Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852. (Magyarország történeti földirati és állami legújabb leírása. I. kötet.)

Haeuffler J. V., Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen. Mit chromolitographierten Plänen von Ofen und Pest und deren Umgebungen samt 12 Ansichten und mehreren historischen Illustrationen. Pest, 1854.

Feldmanns Wegweiser durch Pesth und Ofen und deren Umgebungen. Für Fremde und Einheimische. Zweite ganz umgearbeitete Auflage von Dr. Joh. Christ. Seiz. Pest, 1855. Dritte Auflage von Seiz. Pest, 1859.

Hartlebens historisch-romantischer Polyglotten-Führer durch die Städte Pest und Ofen zu ihren Sehens- und Merkwürdigkeiten und ihren nächsten Umgebungen in 4 Sprachen, ungarisch, deutsch, französisch, englisch mit einem neuen Plane... Pest, Wien, Leipzig, Paris, London, (1857.)

Hunfalvy János, Buda-Pest és környéke. A történelmi és helyirati szöveget írta —. Eredeti képekben, rajzolta Rohboch Lajos. Aczélba metszették korunk legjelesebb művészei. Pest, 1859.

Gettinger, Theodor, Ungarns Hauptstädte Pest-Ofen und deren Umgebungen. Nach den neuesten Verhältnissen dargestellt. Pest, 1866.

Rupp Jakab, Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.

Feldmann's Wegweiser durch Pest-Ofen und deren Umgebungen. Vierte Auflage von Theodor Gettinger. Pest, 1871. Kézirat.

Hevesi, Ludwig, Budapest und seine Umgebungen auf Veranlassung der Hauptstädtischen Commune dargestellt von —. Budapest, 1873.

Ausführlicher Wegweiser aller Sehenswürdigkeiten von Budapest nebst dem Verzeichnisse der Gassen, Strassen und Plätze alfabetisch geordnet. Budapest, Druck & Verlag von Gebrüder *Légrády*.

Budát ábrázoló térképek.

Fontana, Plan der Belagerung Ofen's 1686. — Bécs, Kriegsarchiv, H. III. c 151 jelzés. Bécs, National Bibl.; Fővárosi Múzeum; Föv. Könyvtár.

Juvigny, Plan der Belagerung Ofen's 1686. — Bécs, Kriegsarchiv. H III. c. 152. jelzés.

Rabatta kézirajza a Várról 1687-ből. Bécs, Staatsarchiv (a Hungarica-k között).

Plan Der königlichen Haubt Stadt und Festung Ofen mit der über

der Donau liegenden Stadt Pest. Wie selbige sich dermahlen in defension Standt befindet. Anno 1741. — Bécs, Kriegsarchiv Inland c : V α) Ofen No 9 jelzés.

Térkép a Várról évszám nélkül. Bécs, Kriegsarchiv g l. h 66. jelzés (megegyezik az 1741. évből való térképpel).

Plan Der Königlichen Hauptstadt und Vestung Ofen nebst der über der Donau Befindlichen Stadt Pest. Anno 1743. — Bécs, Kriegsarchiv g I. h 67 jelzés.

Raports Plan von der Vestung Ofen pro Anno 1763. — Bécs, Kriegsarchiv. Inland c:V α) Ofen No 11. jelzés.

Raports Plan von der Vestung Ofen pro Anno 1774. — Bécs, Kriegsarchiv. Inland c:V α) Ofen No 12. jelzés.

Beschreibung der königlichen Freyen und Haupt Stadt Ofen. A bécsi Kriegsarchivban a g I h 71 jelzésű címnélküli térképnek (aus dem Jahre 1805) magyarázata.

Aufnahms Plan der Situation von Pest und Ofen samt beiden königlichen Frei und Hauptstädten... in dem Zeitraume von 10-ten April 1821 bis letzten Mai des Jahres 1823. — Bécs, Kriegsarchiv Inland c : V α) Budapest No 13 jelzés.

Grundriss der königlichen ungarischen Freien Hauptstadt Ofen samt ihrer Angrenzung zu finden bey Jos. *Müller* Buchhändler in Pest 1822. — Fővárosi Múzeum.

Situations Plan der königlichen Freystaedte Pesth und Ofen... ausgearbeitet im Jahre 1823. — Bécs, Kriegsarchiv, Inland c : V α) Ofen No 4 jelzés.

Blaschneck, Samuel, Benjamin, Plan der königlichen ungarischen freyen Städte Ofen und Pesth samt deren Umgebungen mit Beyhilfe der besten bereits vorhandenen Grundrisse gezeichnet und dem löblichen Magistrat der k. Freystadt Pesth gewidmet von —. 1831, 1832. — Fővárosi Könyvtár.

Blaschneck, S. B., Buda és Pest alaprajza, 1832. — Fővárosi Múzeum.

Vörös László, Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest szabad-királyi fővárosainak, mellyet a N. M. M. K. Helytartó Tanács kegyes engedelme mellett a Magyarországi Tekintetes Épitő Fő Kormány kebelében található legújabb s legjobb eredeti térképekből s tökéletes vízhelyzeti adatokból 1"—100 öles mértékre készítvén a Tekintetes Hídegyesület Honunk javára fáradhatatlanul munkálkodó Nagy Méltóságú, Méltóságos, Nagyságos, Tekintetes, Nemes, Nemzetes Tagjainak alázatos tisztelettel ajánlja — a kiadó és országos dunamérési hiteles földmérő. Budán, MDCCCXXXIII. Fővárosi Múzeum; Fővárosi Könyvtár; Bécs, National Bibl.

Blaschneck, S. B., Plan der königl. ungarischen Freyen Städte Ofen und Pesth, gezeichnet im Jahre 1835 von —. Verlag des Georg Kilian jun. in Pesth. — Fővárosi Könyvtár.

gróf Vasquez Károly, Buda és Pest szabad királyi várossainak tájleírása 1836. — Fővárosi könyvtár (az eredeti rajz); Bécs, National Bibl.

Plan der königlichen freyen Staedte Ofen und Pesth sammt ihren Umgebungen. Pesth im Verlage bey Ferdinand *Tomala.* (1836.) Fővárosi Múzeum.

Umgebung von Ofen und Pesth. 1836. — Bécs, Kriegsarchiv, g I h 77 jelzés.

Blaschneck, S. B., Plan der königl. ung. freyen Städte Ofen und Pesth sammt deren Umgebung nach der Überschwemmung. 1838. von — Ingenieur. — Fővárosi Múzeum; Bécs, National Bibl.; Lichtensteinische Sammlung.

Blaschneck, S. B., Plan der königl. ungarischen freyen Städte Ofen und Pesth sammt deren Umgebungen nach der am 13, 14, 15 und 16. März 1838 eingetretenen Ueberschwemmung von — Ingenieur und Mitherausgeber der grossen Karte von Ungarn und Siebenbürgen. — Bécs, Kriegsarchiv. Inland c : V α) Ofen No 6 jelzés.

Plan der Überschwemmung von Ofen und Pesth bei dem Eisgang des höchsten Wasserstandes vom 15-ten auf 16-ten März 1838. zum Besten der durch die Überschwemmung verunglückten. Hgg. auf öffentlichen Kosten vom k. k. 5-ten Feld Artill. Regiment. — Fővárosi Múzeum; Bécs, Nat. Bibl.

Topographische und Hydrographische Karte der königl. Freistadt Ofen und Pest, welche mit hoher Bewilligung der Hochlöb. königl. ungarischen Stadthalterey nach den besten Quellen der löb. ober Landes Bau Direction aufgenommen und durch die königl. Verschönerung rectificirt und eingesehen im Jahre 1844. Herausgegeben durch *Johann Schmid.* (4 Blätter; — Fővárosi Könyvtár.

Neuester Plan von Ofen und Pesth in acht Farben gedruckt mit Angabe der Strassen- und Gassennamen. Pest, Verlag von Gustav *Emich,* 1849, 1851, 1863. — Fővárosi Könyvtár.

Plan von Ofen und Pest. Verlag von Gustav *Emich.* Pest, 1850, 1854. Fővárosi Könyvtár.

Plan der Festung Ofen samt angränzenden Militär merarischen Gründen (1850-es évek). — Bécs, Kriegsarchiv. Inland c : V α) Budapest No 19. jelzés.

Pest-Ofen mit den nächsten Umgebungen reambulirt und lithographirt bei der Generalquartiermeisterstabs Abtheilung der III. Armee, im Jahre 1857. — Bécs, Kriegsarchiv. Inland c : V α) Ofen No 25. jelzés; Bécs, National Bibl.

Friwisz, Fr., Plan von Pest-Ofen. Pest, 1867. — Fővárosi Könyvtár; Fővárosi Múzeum.

Neuester Plan von Budapest mit den Strassen-Benennungen, Hausnummern und den durch den hauptstädtischen Baurath festgesetzten Regulirungslinien. Budapest, Druck und Verlag von Gebrüder *Légrády.* (é. n.) — Fővárosi Könyvtár.

Plan von Pest-Ofen. Verlag von C. A. *Hartleben* in Pest. (é. n.) — Fővárosi Könyvtár.

Friwisz, Fr., Plan von Pest-Ofen. Pest, 1870. — Fővárosi Múzeum.

Plan von Pest und Ofen. Verlag der *Eggenbergerischen* Buchhandlung. 1872. — Fővárosi Múzeum.

Halácsy Sándor, Buda-Pest térképe a legújabb adatok alapján és a Főváros Tanácsa által megállapított új utcák kitüntetésével 1873. — Fővárosi Múzeum; Bécs, National Bibl.

IV. IRODALOM.

Etnologia, kultúrtörténet és nyelvészet.

Wundt, Wilhelm, Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. Bd. I. 1. Die Sprache. Leipzig, 1911[3]. Bd. II. 1. Mythus und Religion. Leipzig, 1905. Bd. VII. 1. Die Gesellschaft. Leipzig, 1917.

Meyer, E. H., Deutsche Volkskunde. Strassburg, 1898. Neudruck: Berlin, 1921.

Kaindl, F., Die Volkskunde. Leipzig und Wien, 1903.

Blau, Josef, Der Heimatforscher. Prag, Wien, Leipzig, 1922[3].

Meier, John, Deutsche Volkskunde. Berlin, Leipzig, 1926.

Wrede, F.: Ethnographie und Dialektwissenschaft. Historische Zeitschrift, 88.

Schatz, J., Die Mundart von Imst. Laut- und Flexionslehre. Strassburg, 1897.

Lessiak, Pr., Die Mundart von Pernegg in Kärnten. PBB. 28.

Moser, V., Historisch-grammatische Einführung in die Frühneuhochdeutschen Schriftdialekte. Halle, 1909.

Huber, F., Zur Methodik der Mundartenforschung. Innsbruck, 1910.

Paul, H., Mittelhochdeutsche Grammatik. Halle, 1913[9].

Pfalz, A., Die Mundart des Marchfeldes. Wien, 1913.

Paul, H., Deutsche Grammatik. Bd. I. Halle, 1916. Bd. II. Halle, 1917. Bd. III. Halle, 1919. Bd. IV—V. Halle, 1920.

Sievers E., Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1925[3].

Sütterlin, L., Die Lehre von der Lautbildung. Leipzig, 1916[2].

Hübner, Art., Die Mundart der Heimat. Breslau, 1925.

Behaghel, O., Geschichte der deutschen Sprache. Berlin, Leipzig, 1928[5].

Petz, G., A Grimm-féle helyesírás. Magyar Nyelv, 1929. 3—4. füzet.

Schmeller, J. A., Bayrisches Wörterbuch. München, 1872—1877[2]. (Idézve Stuttgart und Tübingen, 1827, 28, 36, 37. kiadás.)

Lexer, M., Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1872—1878. I—III. Bde.

Kluge, Fr., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Strassburg, 1915[8]. (Idézve Strassburg, 1910[7]. kiadás.)

Teuthonista, Zeitschrift für deutsche Dialektforschung und Sprachgeschichte. Hgg. von H. Teuchert. Bonn, 1924-től.

Muttersprache. Zeitschrift des Deutschen Sprachvereins. Hgg. von O. Streicher. Frankfurt am Main. 42. Jahrgang. (1927.)

A magyarországi németségre vonatkozó irodalmi, nyelvészeti és kultúrtörténeti munkák.

Pukánszky Béla, A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926.

Petz Gedeon, A hazai idegen nyelvjárásokról. Akadémiai Értesítő. 1905.

Hajnal Márton, Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Bpest, 1906.

Schwartz Elemér, A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. Bpest, 1914.

Happ József, Béb község német nyelvjárásának hangtana. Bpest, 1915.

Neuhauser Frigyes, A zirci német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1927.

Schwartz Elemér, Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba. Budapest, 1923.

Schmidt Henrik, A magyarországi német nyelvjáráskutatás módszere és problémái. Magyar Nyelv, 1924.

Bleyer Jakab, A hazai német telepítés története és a nyelvtudomány. E. Ph. K. 40.

Das Deutschtum in Rumpfungarn. Mit ethnographischen und siedlungsgeschichtlichen Karten. Unter Mitwirkung von Univ.-Prof. Dr. Heinrich Schmidt, Gymn.-Prof. Rogerius Schilling O. Cist. und Johann Schnitzer. Hgg. von Univ.-Prof. Dr. Jakob *Bleyer.* Budapest, 1928. (Volksbücherei des „Sonntagsblattes", Bd. 2.)

Névkutatás.

Förstemann, E., Altdeutsches Namenbuch. Bd. I. Personennamen. Nordhausen, Brüssel und Gent, London, 1856. Bonn, 1900[2]. Bd. II. Ortsnamen. Nordhausen, 1872. Bonn, 1913[3].

Socin, Ad., Mittelhochdeutsches Namenbuch. Basel, 1913.

Kluge, Fr., Deutsche Namenkunde. Leipzig, 1926[4].

Mentz, Ferd., Deutsche Ortsnamenkunde. Leipzig ,1921.

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Hgg. von Joseph Schnetz. München, 1926-tól.

Vollmann, Remigius, Flurnamen-Sammlung. München, 1924[3].

Heintze—Cascorbi, Die deutsche Familiennamen, geschichtlich, geographisch, sprachlich. Halle, 1925[6].

Utcanevek.

Scheller, Braunschweigs Gassennamen. 1816.

Schmidt, Charles, Die Strassburger Gassen- und Häusernamen im Mittelalter. 1870, 1888[2].

Förstemann, Ernst, Strassennamen von Gewerben. Pfeiffers Germania, XIV—XVI. (1869—71.)

Grimm, Jakob und Wilhelm, Deutsches Wörterbuch. Bd. IV. 1. Leipzig, 1878. (Bearbeitet von J. Grimm, Karl Weigand und Rudolf Hildebrand.)

Frankes, O., Die Strassennamen Stralsunds. Hansische Geschichtsblätter, Bd. IX. (1879.)

Hertel, G., Strassen- und Häusernamen in Magdeburg. Geschichtsblätter für Stadt und Land, 14. Jahrgang. (1879.)

Lemcke, H., Die älteren Stettiner Strassennamen. Stettin, 1881.

Vogt, H. D., Strassennamen Berlins. Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins, XXII. Berlin, 1885.

Kisch, Wilhelm, Die alten Strassen und Plätze von Wiens Vorstädten. Wien, 1888.

Gasner, E., Zum deutschen Strassenwesen von der ältesten Zeiten bis Mitte des 17. Jahrhunderts. Leipzig, 1889.

Brehmer, W., Strassennamen in Lübeck. Ztschrift d. Ver. f. lüb. Gesch. Bd. 6. (1892.)

Rambaldi, Karl, Münchner Strassennamen. München, 1894.

Markgraf, Die Strassen Breslaus nach ihrer Geschichte und ihren Namen. Mitteilungen aus dem Stadtarchiv und der Stadtbibliothek zu Breslau, Heft II. Breslau, 1896.

Techen, Friedrich, Die Strassennamen Wismars. Jahrb. d. Ver. f. Mecklenb. Geschichte und Altertumskunde. Jahrgang 66. Schwerin, 1901.

Wernicke, K., Die Stendaler Strassennamen. Beiträge z. altmärk. Landes- und Volkskunde, 5. Stendal, 1902.

Winkelmann, O., Zur Erläuterung der Strassennamen in der Neustadt Strassburg. Strassburg, 1903.

Meier, Heinrich, Die Strassennamen der Stadt Braunschweig, mit Plan. Wolfenbüttel, 1904.

Dengler, Alois, Alte und neue Strassen in Ingolstadt. Ingolstadt, 1904.

Umlauft, Friedrich, Namenbuch der Strassen und Plätze von Wien. Wien, 1905.

Buhlens, M., Hildesheimer Strassennamen. Hildesheim, 1906.

Hoffmann, Max, Die Strassennamen der Stadt Lübeck. Ztschrft d. Ver. f. lüb. Gesch. Bd. 11. 1909.

Engelhardt, K., Aus vergangenen Tagen. Geschichtliche Erinnerungen an Hand der Speyerer Flur- und Gassennamen. Speyer, 1910.

Stephan, Walter, Die Strassennamen Danzigs. Danzig, 1911.

Feit, Paul, Vergleichende Strassennamenforschung. Mit Ausblick auf die Sittengeschichte Breslaus und anderer Städte. Festschrift der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde zur Jahrhundertfeier der Universität zu Breslau. Hgg. v. Th. Siebs. Breslau, 1911.

Grohne, Ernst, Die Hausnamen und Hauszeichen. Ihre Geschichte, Verbreitung und Einwirkung auf die Bildung der Familien- und Gassennamen. Göttingen, 1912.

Hoffmann, Artur, Die typischen Strassennamen im Mittelalter in ihre Beziehungen zur Kulturgeschichte. Königsberg, 1912. Philosophische Dissertationen, Heft 4. (Közöl bibliográfiai áttekintést.)

Reinecke, Wilhelm, Die Strassennamen Lüneburgs. Ehrenpfordt, 1913. Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens, 29—30.

Schnitger, Ch. R., Plattdeutsche Strassennamen in Hamburg. Hamburg, 1915. Quickborn Bücher, Bd. 7.

Volckmann, Erwin, Unerklärte Niederdeutsche Strassennamen in Hamburg und anderswo. Hamburg, 1917.

Volckmann, Erwin, Rechtsaltertümer in Strassennamen. Würzburg, 1920.

Volckmann, Erwin, Alte Gewerbe und Gewerbegassen. Würzburg, 1921.

Memminger, Thomas, Würzburgs Strassen und Bauten. Würzburg, 1921.

Much, Rudolf, Die Namen im Weichbilde Wiens und ihre Entstehung. Wien, sein Boden und seine Geschichte. Vorträge gehalten als ausserordentlicher volkstümlicher Universitätskurs der Universität Wien. Hgg. von Othenio Abel. Wien, 1924. 248—267. l.

Beschorner, H., Altes und Neues zur Geschichte der städtischen Strassennamen im deutschen Sprachgebiet. Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, LXXII. (1924.) (Közöl bibliográfiai áttekintést.)

Volckmann, Erwin, Die deutsche Stadt im Spiegel alter Gassennamen. Würzburg, 1926.

Pniower, Prof. Dr. Otto, Berlins Strassennamen. Berliner Tageblatt, 23. Nov. 1926.

Saure, Prof. W., Einheitlichkeit in den Strassennamen. Deutsche Allgemeine Zeitung, 29. Nov. 1926.

Linck, R., Alt-Stuttgarter Strassennamen und ihre Herkunft. Stuttgarter Neues Tageblatt, 28. Dez. 1926, 31. Jan., 3. Febr. 1927.

Genzmer, Prof. Felix, Städtebau und Strassennamen. Deutsche Allgemeine Zeitung, 21. Febr. 1927.

*

Schmall Lajos, Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest, 1899. (Fejezet az utcanevekről.)

Dr. Ortvay Tivadar, Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Különlenyomat a „Nyugatmagyarországi Hiradó" politikai napilapból. Pozsony, 1905.

Schmall Lajos, Buda-Pest utcái és terei, adatok a budapesti utcák elnevezéséhez és történetéhez. Budapest, 1906. (Minthogy adatai megbizhatatlanok, eredményeit tanulmányunkban nem vettük figyelembe.)

Baracs Amália, Buda német utcanevei. I. Viziváros. Budapest, 1918. Dissertatio. Kézirat.

A városi életről általában.

Demkó Kálmán, A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVIII. században. Budapest, 1890.

Below, Georg, Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum. Bielfeld und Leipzig, 1898.

Danninger, J., A középkori városi élet. Békefi Emlékkönyv, 1912.

Thinemann Tivadar, Városi élet a magyar középkorban. Minerva, 1923.

Buda története (1686—1872).

Bél Mátyás, De Urbe Budensi. 1737. (Notitia Hungariae novae historico-geographica. Viennae, 1735—1742. III. kötet.)

Miller, Ferdinand, Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi. Budae, 1760.

Schier, Buda sacra sub priscis regibus authore P. Xysto — eremita augustiniano. Viennae, 1774.

Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon, 1793—94. Fordította Berkeszi István, 1887.

ifj. Palugyay Imre, Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852. (Magyarország történeti, földirati és állami legújabb leírása. I. kötet.)

Némedy, Josef, Die Belagerungen der Festung Ofen in den Jahren 1686 und 1849. Hgg. von —. Mit Fontana's Plan der Belagerung Ofen's 1686 und Juvigny's Plänen der alten und einem Situationsplane der neuen Belagerung. Pest, 1853.

Hunfalvy János, Buda-Pest és környéke. Pest, 1859.

Rupp Jakab, Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.

Károlyi Árpád, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886.

Peisner Ignác, Budapest története a XVIII. században. Budapest, 1900.

Marczali Henrik, Magyarország története. Budapest, 1912.

Dr. Karácsonyi János, Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1923—24.

Gárdonyi Albert, Budapest története. Budapest műemlékei, 1924.

Schultheisz Vincéné dr., A Budavári Szilágyi Erzsébet leánygymnasium épületének és helyének története. Különlenyomat a Budapest I. kerületi községi Szilágyi Erzsébet leánygymnasium 1925/26. évi értesítőjéből.

Ballagi Aladár, Császári kormányzat Budán és Pesten. Budapest, 1926. (Különlenyomat az Akadémiai Értesítő 432. füzetéből.)

Pukánszky Béla, A magyarországi német irodalom története a legrégibb időktől 1848-ig. Budapest, 1926.

Gárdonyi Albert, Pest város újratelepítése a török hódoltság után. Föld és Ember, VI. évf. 2. sz.

Rados Jenő, Budapest városépítészetének története. Melléklet a Technika 1928. évi IX. évf. 10. számához.

Gárdonyi Albert, Budai középítkezések a XVII. század végén. Historia, 1928. évf. 7—8. szám.

Szellemi élet a XVIII. században Budán.

Pauler Tivadar, A Budapesti Magyar Királyi Tudomány Egyetem története. Budapest, 1886.

Kádár Jolán, A budai és pesti színészet története 1812-ig. Budapest, 1914. Német Philologiai Dolgozatok, XII.

Gárdonyi Albert, Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században. Budapest, 1917.

Pukánszky Béla, A magyarországi német irodalom története a legrégibb időktől 1848-ig. Budapest, 1926.

Madzsar Imre, A budai jezsuita akadémia története. Magyar Paedagogia, 1926.

Kelényi B. Ottó, Buda és Pest hirlapirodalmának multja. (A Sajtó I. évf. 1. és 5. szám, II. évf. 12. szám.)

Hanskarl Erzsébet, Budapest irodalmi életének kialakulása. 1686—1780. Budapest, 1928. Dissertatio.

Budó Jusztin, Pest város irodalmi központtá alakulása. Historia, I. évf. 5. szám.

V. NÉVMUTATÓ.

Abel, O. 12, 20, 22, 59
Albrecht főherceg 35
Asole Gy. 29

Ballagi A. 28
Baracs A. 10
Behaghel, O. 49, 54, 94, 96, 97
Bél M. 28, 41—44, 48, 50, 52, 56, 57, 61, 63, 80
Blaschneck S. B. 48, 51, 59, 62, 63, 70, 73—75, 77, 80, 82, 86, 87
Böck (tábornok) 30
Buda térképe 1805-ből 42, 45, 46, 48, 51, 56, 58—60, 62, 64, 73—76, 78, 82, 86, 88
Budó J. 32, 36

Canisius, Petrus 39
Catechismus Romanus 40
Ceresola, Venerio 29
Cherubinus a Sancta Trinitate 38

Diepold Floridus 37
Dugonics A. 34

Ebert Ignác 38
Eleonora császárnő 32
Emich G. 42, 43, 45, 51—53, 70, 71

Feit, Paul 9
Feldmann, G. L. 34, 35, 41, 42, 48, 31, 56, 60, 62, 64, 72, 73, 76, 90
Ferdinand, V. 45
Ferenc, I. 33, 35, 46
Ferenc József, I. 35, 65
Förstemann E. 9
Friwisz, Fr. 46, 53, 74, 75, 77, 82, 86

Gárdonyi A. 28, 32, 38, 54
Gellert 40
Gemälde von Pesth und Ofen 35, 41, 58, 59, 60, 63, 64, 69, 72—75, 77, 80, 82, 86, 87, 90
Genzmer, Felix 19
Gettinger ,T. 42, 48, 56, 60, 72, 73, 90
Gorscheld A. 38
Greischer M. 27
Grimm, J. 9, 11, 20, 22, 69
Grohne, E. 12—14, 17, 59

Haeuffler, J. V. 33, 45, 51, 57, 60—64, 70, 73, 74, 77, 82
Hajnal 93
Hanskarl E. 37
Happ 93
Hartleben, C. A. 70
Heissler, Graf von Heidersheimb 29, 31, 44
Hentzi tábornok 35, 64, 65
Herdt K. 40
Hevenesi G. 39
Hevesi, L. 62
Hoffmann, A. 9, 10—12, 21—23, 27
Hofmannsegg, gróf 34
Hunfalvy J. 36, 52, 57, 58, 61, 63, 64, 76

Izzó J. 37

József, II. 32—34, 37, 38, 46, 47, 58, 63
József nádor 33, 51
Jung J. 40
Juvigny 44

Kaindl, Fr. 21
Karácsonyi J. 46
Katekizmus (budai) 39
Kádár J. 39
Károlyi Á. 44, 45, 52, 62

Kelényi B. O. 39
Kluge, Fr. 12, 49
Köpf 37
Kunst gottselig zu leben 39
Kurt 40

Landerer L. F. 37
Landerer J. S. 37
Leopold 31
Lessiak Pr. 49, 93
Légrády 43, 51, 57, 59, 64, 66, 70, 75, 76—78, 81, 82, 84, 87
Linck R. 19, 20
Lipót, II. 33
Longinus Frigyes 38
Lucas Ferenc 38

Madzsar I. 57
Marczali H. 32, 65
Mathias Corvinus oder Volksliebe ist edler Fürsten Lohn 40
Mária Terézia 32, 37, 70, 71
Memminger T. 10
Merkur von Ungarn 39
Miller F. 41, 52, 54, 56, 57, 64, 71, 80
Moser V. 92
Much R. 12, 20, 22, 23, 59
Müller J. 62

Nase Gy. 36
Neuhauser F. 93
Némethy L. 38
Nottenstein J. Gy. 37, 39
Nudow J. F. 37

Ofner Gelehrte Monatschrift 39
Ofnerischer Mercurius 39
Ofner Zeitung 39
Ortvay T. 10

Palm J. D. 30, 31
Palugyay I. 31, 32, 38, 45, 46, 52, 57, 64, 65, 70, 72, 75
Paul H. 92, 93, 96, 97, 98
Pauler T. 37
Peisner I. 32, 34
Pest-Ofen im Jahre 1857. 62, 65, 73, 74, 75, 77, 78, 82, 86
Petz G. 23, 93
Pfalz A. 49, 92, 95,
Plan von Ofen (anno 1741) 47, 57, 61, 66, 68
Plan von Ofen (anno 1743) 57
Plan von Ofen é. n. (1850-es évek) 65
Plan von Ofen (1838) 70, 75, 77, 82, 86
Plan von Ofen (1849) 62, 70
Pniower, O. 18
Pukánszky B. 24, 30, 36, 38, 39, 63

Rados J. 90
Rambaldi K. 9
Raports Plan von Ofen (1763) 54, 56, 62
Raports Plan von Ofen (1774) 58, 62
Rákóczi 31
Reinecke W. 10, 59
Ring T. 37
Rösler 35, 41—43, 47, 51, 57—59, 63, 64
Rupp J. 44, 46, 47, 62—65, 81, 84

Saure W. 23
Schams Fr. 33, 43, 51, 56—64, 69, 72, 73, 75—77, 80, 82, 86, 87, 88
Schatz J. 92, 93, 95
Scheller 9
Schier P. X. 52 64
Schmall L. 10
Schmeller J. A. 49, 53, 54
Schmid J. 43, 44, 46, 60, 64, 70, 74, 77, 82, 87
Schmiedel, A. 57
Schmidt Ch. 9
Schultheisz Vincéné 59
Schwartz E. 23, 93, 95
Seydl J. 40
Seiz, J. Ch. 41
Situations Plan von Pest-Ofen (1823) 46
Stocker L. 40
Sybillinische Weissagung 40

Szalézi Sz. Ferenc 39
Szentjóbi Szabó László 40
Széchenyi György érsek 57
Székesfőváros statisztikai és közigazgatási Évkönyve 34

Térkép a Várról é. n. (1741 körül) 68
Tomala F. 48, 62, 74, 75, 77, 82, 87

Umgebung von Ofen-Pesth (1836) 62, 70
Ungarische Staats und gelehrte Nachrichten 39

Utcanevek[1]

Anna u 49
Alba-Regalensis, porta 72
Altofner str, g 16, 73, 76, 77, 80, **81**, 82, 83, 91
Aquatica, porta 72
Aussichts g 71, 84, 91

Bader str 18
Ballhaus pl 14
Baltaköz **48**
Bastion g 43
Basteipromenade 70
Bástyasétány 44, **70**
Bateri g 16, **68**, 89
bey denen Baterien 68
Bäcker (Böckh, Böckhen) 9, 17, 46, 47, **50**, 53, 54, 89
Berg str **74**, 76, 91
Bettler str 18
Beutler g 21
Bécsikapu tér 60
Bécsi u **76**, 81, 84
Birken g 19
Blaue Hand g 14
Blinde g 11
Blot str 17
Blueth g 18, 46, 51, **52**, 89, 90
Bokor u 86
Bomben pl 16
Brand g 11
Bräuner str 23
Breite g, str 11, 13
Breü g **83**, 91
Briden str 23
Brotmarkt 15
Brunnen pl, g **51**, 52, **53**, 90
Brücken g 14
Bueben g **53**, 90
Burg g, pl **14**, **66**, **70**
Büttel str 16

Carmeliter g **63**, 64, 65, 69, 89
bey denen Casarmen **63**, 64, 89
Casarm g 69
Casino u 43
bey dem Collegio **57**, 89
Consili (Consilium) g **58**, **61**, 90
Croathen g 17, 22, **73**, 91

Csemete u **76**, **86**,
Cserfa u 80

Dama g **49**, 90
Dárda u 47
Dereglye u 83
Diener str 17
Diligence g 15
Dísz tér **42**, **68**
zu der Donau, g 83
an der Donau 82
Donau g **83**, 91
Donau str 82
auf der Donau seithen 82
Donau weeg **82**, 83, 91
Donau Zail 82
Drachen g 14
Dreyfaltigkeits g 43
Deryfaltigkeits pl 14, 20, **56**, 57, **86**, 89, 90, 91
Drei Helm g 14
Drei Mooren g 14
Dritten Zeil 84

Ehebrecher str 18
Eiermarkt 15
Enge g 13, 49, **50**

[1] A névmutatóban az utcanevek írásváltozatait nem tüntetjük fel.

Fegefeuer g 19
Ferdinands g 53
Ferdinands pl **45,** 46
Ferdinánd tér **51,** 52
Filter g 21
Fischmarkt 15, **70**
Fisch pl **69,** 90
bey denen Fleischbänckhen 15, 44, **47,** 48, 56, 90
Fleischhauer g **60,** 89
Flohhagen 18
Fordere donau g **81,** 91
Fortuna g, u 14, **60,** 68, 90
Fortunaköz 53
Fő piacz 57
Fő u 74
Franciscaner g **46,** 51, 89
Franciscaner pl 14, **45,** 46, **51,** 52, 89
Friedensweg 18
Freythof (Friedhof) g **77, 78,** 91
Frühlings g **71,** 90
Fuhrmanns g 15

Galgen g 16
Garnison tér 46
Gaunersteg 18
Gehe staig 80
Geiler oder Giler g 18
Georgs (Georgi, Georgius) pl 19, 57, **64,** 65, 69, 89, 90
Geschirr pl 15
Grapengiesser str 17, 21
Grünbaum g **77, 86, 87**
bey dem Grünen baumb **58,** 59, 61

Hader g **53,** 54, 90
Hafner g 17
Hajadon u 50
Halászbástya 69
Halter g **87,** 91
Határ u 87
Haupt g, str **43, 68, 69, 74, 77, 82**
Haupt pl **42,** 43, 48, **56,** 57, **86,** 90
Helfant g 23
Helfen g 23
Hellfeger g 23
Henkersteg 16
Hentzi pl 65
Herrn g 17, **43,** 44—48, 89, 90
Heu pl. 15, **86,** 91
Heüssler g 16, **44**
Himmelfahrt str 19
Himmelreich g 19
Himmels g 19
Himmelsleiter 19
Hinter denen schullen, g 58
Hoch str 13, **76,** 91
Hoheluft 18
Holla g 11
Hosennäher g 18
Hosszúsor 75
Höcker str 15
in der Hölle 19
Höllenfeger g 19, 23

Ilgen str 19
Iskola tér 58, 68
Iskola u. 81

Jesuiter pl **56,** 89, 90
Johanneus, vicus 52
Joppen g 17
Josephi g **61,** 89
Josephs pl 51
Juden g 17, 58, 59, 60, **61,** 62, 89

Kammer g 58, **62**
Kapisztrán tér **45,** 46, 71
Kard u 53
Katthagen 16
Kattreepel 21
Katzen pl 16
Katzensprung g 13, 21
Kavics u 73, **74**
auf der Kayl Preche 16, **45,** 89
Kehrwieder g 11, 18
Ketzerberg 16
Kibbeltwite 18
Kilátás u 84
Királydomb u 87
Királyivár u 70
Kirch g 14
Kleine steinerne Tisch str 14
Kloster g 14, **47,** 89

Kohlmarkt 15
Kolosy tér 86
Koth g 13
Königsberg g 87, 91
Krügerbrücke 15
Kurze g 11, 13, 21, 48, 49

Lajos u 81
Lakatos u 65
Landhaus g 14, 20, 46, **51, 52,** 89, 90
Land str **73,** 74, 75, 82
Lange Alt Ofner g 82
Langen g, str 13, 20, **76,** 91
an der Langen Wand 70
Langes Elend 18
Lange Zeile ,g **74, 75, 76**
Lanionum, platea 50
Lelkész u 84
Leutfresserweg 18, 21
Lilien g 11
Lovarda u 68
Lublói u 76

Markt pl 15, 20, **57,** 73, 77, **80, 86,** 90
Mathiasberg g 78
Mathias g 78
Maurerweeg 74
auf dem Meere 13
Mitteren g **82,** 91
Mitteren Zeil **76, 82,** 91
Mittlere Zeil g **86,** 91

Nachtigallenthalweg 16
Nadelöhr g 13
Nasch-Markt 15
Nächels g 19
Nándor tér 71
Nándor u 52
Neue Welt, g 75, 78, 84
Neustift g 75
unter denen Neuhäuslern **78, 91**
Német u 44
Nöegylet u 44

Obere breü g **83,** 91
Obere donau g **83,** 91
Obere Haupt g 82
Obere Markh plaz 80
Obere Mittere Zeil **86,** 91
Oberen lezten Zeil 84
Oberen Pfarr g **80,** 91
Oberen pl 59
Oberen str 73
Oberen Zeil **73,** 84, 91
Oberhalb der Kirch **84,** 91
Ofner g 80
Ofner tsr **73,** 81
Oliven g 14
Országház u **50, 51,** 71
Országut **73,** 82

Palota tér 68, 70
Parade (Paradi) pl **42,** 57, 89, 90
Paradis g 11
Pastein g **43,** 63, 89
Pázmány u **57,** 68
Pfaffen g 17
Pfarr g **81,** 91
Pfarrkirchen pl **77,** 91
Pistorum, vicus 50
Plundenmarkt 15
Post str 15, **76,** 77

Rabbiner g 23
Raitzen g 17, 22, **73,** 74
beim Rathaus 20, **50,** 56, 89
Rathaus g 48
Rathaus pl 14, 20, **48, 56,** 57, 90
Rauchfangkherer g 18, **43,** 89
Rebhühner g 23
Ritter g 14, 17
Rondell g **66,** 89
Rosmarin g 13
Rote Löwen g 14

bey den Saulen, pl 20, **56,** 89
Sauwinkel 18
bey den Schadewachten 16
Schanz g **16, 66,** 89
Scharfrichter g 16
Schlangen g 13
Schloss g 14, 64, **65,** 66
Schlosser g **65**
Schopenstehl **16**

Schopen str 17
Schönthal g 78, 91
Schrannen-Freiheit 15
Schrannen g 16
Schull g, str 14, 54, 81, 91
Schuller g 54, 89
Schulhaus pl 59
Schul pl 59
Schüler g 81
Schüsselbuden 15
Schwaben g 17, 22, 44
Schwarze Bären g 14
Schwarzel g 16
Schwarzes Meer g 13
Sebastiani 19, 84, 91
Singer str 23
Spielmanns g 17
Spital g 14
Stadhaus pl 57
Stock str 19
Strauch g 87
Strumpf g 11
bey dem Stuhlweissenburger Thor, pl 68
Sudler g 17
Sünchinger str 23
under Sündern 18

Szent György tér 63, 64, 65
Szent György u 65, 68
Szent Háromság tér 47, 50, 56, 57, 68
Szent Háromság 44, 47
Szent János u 65
Szépvölgy u 78, 81, 84
Szerzetes u 76
Szinház u 63, 69

Tanács u 58
Tandlmarkt 15
Tárnok u 42, 68
Temető u 77
Teufelskuhle 19
Teufels str 19
Theater g, pl 14, 63, 89
Tieffenweeg 13, 76, 91
Todten g 18, 20, 62, 90
Tunnelzeile 14

Ujlaki rakpart 82
Unteren Zeil 84
Uri u 43, 44, 47
Urak utcája 44
Üromi u 75, 84

Városház tér 57
Városház u 44
Viehmarkt 15
Vordere Kürch g 81
Vörösvarer str 15, 76, 91

Wagemann str 15
Wall g 16
Wanzen g 18
Wasser und Feyr g 18, 81, 91
Wegerer g 16
Weingartt staig, weeg 74, 75
Weingartt str 75, 84, 91
Weingartt str unter den Mathiasberg 78, 84
Weingarthzeil 75
Weisse Lilien g 14
am Weissenburger Thor 68
Weissenburger Thor 66
Werbőczy u 61, 68
Wiener g, str 15, 50, 53, 59, 60, 62, 75, 76, 77, 78, 80, 90, 91
Wiener pl 60, 61
Wiener Post str 76, 91
Wienerthor g 20, 62, 90
Wienerthor pl (bei dem, am, ober dem, nächst dem, vor dem wienerthor) 52, 61
Wo der Fuchs den Endten predigt 14
Wunderburg g 14

Zeller g 75
Zeughaus pl 64
Ziegen g 87, 91
Zipfel g 13
Zöldfa u 77
Zsigmond tér 73, 80
Zsigmond u 73, 81
Zwinger g 16, 62, 89

Vasquez K. 43, 45, 46, 51, 54, 60, 69, 70

Városnevek[2]

Aachen 17
Bamberg 1 9
Berlin 14, 17
Braunschweig 13, 17, 18
Bremen 15
Breslau 17, 18, 21
Buda 13—20, 27, 28
Danzig 13, 15—18, 21
Dresden 17
Elbing 17
Frankfurt 14, 16, 17
Hamburg 15, 16—18, 21
Hannover 13, 16
Hildesheim 17—19
Ingolstadt 16
Jena 17, 18
Köln 14—17, 19
Königsberg 15, 19
Lübeck 15—19, 21
Lüneburg 13, 17, 18
Magdeburg 13—15, 17—19
Mannheim 14
Marienburg 16
Meissen 15
München 17
Nürnberg 13, 14, 16, 17
Pozsony 14—18
Rain 15
Regensburg 14
Riga 15
Rostock 16—19, 21
Rothenburg 13
Speyer 17—19
Stade 17
Stendal 16, 17
Stettin 15
Stralsund 15, 19
Strassburg 14, 17—19
Stuttgart 14, 16, 18—20
Vorarlberg 17
Wien 14, 15, 17
Wismar 16—18
Würzburg 15, 16, 18

Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 39, 40
Vogt J. 38
Volckmann E. 10, 12, 15—19, 23
Vörös L. 43, 45, 51, 73, 74, 77, 82, 87

Wahre Weisheit 39
Weingand 37
Werlein J. I. 29, 30
Windisch K. G. 36
Wochentlich Zweimal neu ankommender Mercurius 39
Wrede F. 22

Zichy Péter gróf 38, 75

[2] Itt azokat a városokat soroljuk fel, melyekből felhozott utcaneveink származnak.

VI. DEUTSCHE INHALTSANGABE.

Der einleitende Teil — zur Psychologie der Gassennamen — behandelt die Forschungsmöglichkeit dieser. Das I. Kapitel stellt die Entwicklung der Gassennamenforschung in Deutschland und Ungarn dar und fasst die bisherigen Ergebnisse zusammen. Bisher standen die historischen Tatsachen im Vordergrund und die Behandlungsmethode war eine Aufzählung von Namen nebst Zufügung einiger Bemerkungen, oder eine Zusammenstellung nach einem gewissen Gesichtspunkt, wie Gewerbegassen, Sittengeschichte, unerklärte Gassennamen usw. Erst in den letzten Jahren lässt sich eine psychologische Richtung wahrnehmen, die auch der Tätigkeit der Volksseele in der Benennung der Gassen gewisse Beobachtung widmet. (Volkswitz, Humor). Hier knüpft die vorliegende Arbeit an, indem sie die Gassennamen auch als eine primitive Art der Volksdichtung betrachtet; die Gassennamen leisten ein treues Bild von der geistigen Rührigkeit und dem Gemüt der Stadteinwohner. Freilich ist stets zu beachten, dass zu derartigen Untersuchungen nur jene Gassennamen geeignet sind, die von dem Volksmunde und nicht von der städtischen Behörde herrühren. Die Methode vorliegender Arbeit ist die Sammlung sämtlicher Gassennamen im Rahmen eines bestimmten Zeitraumes sowie eine synthetische Behandlungsweise der in den Namen hervortretenden historischen (kulturhistorischen) und sprachlichen Erscheinungen im Lichte der psychologisch genommenen Volkskunde. In dem II. Kapitel — Ethnologische Gesichtspunkte der Gassennamenforschung — versucht die Verfasserin die Phantasietätigkeit des Volkes durch eine Gruppierung von Gassennamen zu bewerten. Diese Möglichkeit ist gegeben da man in der Benennung der Gassen ein Gemütselement findet, welches den Gedankeninhalt der realen örtlichen Begebenheiten über den Orientierungszweck stellt. In dem III. Kapitel — Kulturhistorische Gesichtspunkte der Gassennamenforschung — werden die kulturgeschichtlichen Ergebnisse (Aufschluss über Wirtschaftsleben, Bauten, soziale

Schichtung usw.) zusammengestellt. In dem IV. Kapitel — Sprachwissenschaftliche Gesichtspunkte in der Gassennamenforschung — wird die sprachwissenschaftliche Forschungsmöglichkeit in Bezug auf die Gassennamen behandelt. Bisher war es hierbei hauptsächlich die Etymologie, die zur Geltung kam, doch bilden die Gassennamen in einer vollständigen Sammlung einen besonderen Wortschatz, der als ein Teil des heimatlichen Sprachlebens auch allgemeinere Bedeutung hat.

In der Einleitung des besonderen Teiles — Ofens deutsche Gassennamen, 1696—1872 — wird die Wahl des Zeitalters begründet; ausreichende Quellen für deutsche Gassennamen in Ofen gibt es nur aus der Zeit nach der Wiedereroberung Ofens; 1696 ist die Jahreszahl der ältesten Quelle, des Zeigers, der Aufzeichnung sämtlicher Hausstellen, wo nebenbei auch Gassennamen angegeben sind, 1872 ist das Jahr der Vereinigung der Verwaltung der Städte Ofen und Pest, da sämtliche im Volksmund lebende deutsche Gassennamen in die amtlich gewordene ungarische Sprache übersetzt wurden, und die weitere Benennung der Gassen gesetzlich der städtischen Behörde anvertraut wurde. Infolge dieses verhältnismässig modernen und kurzen Zeitraumes kann in Ofen die Gassennamenforschung in ihrer möglichen Vielseitigkeit nicht zur Geltung kommen. Im XVIII. Jahrhundert entfärbt die individuelle gross-städtische Kultur das Volkstümliche, auch die Verhältnisse waren in Ofen für ein harmonisches Stadtleben — aus welchem harmonische Gassennamen entstehen konnten — ungünstig. Diese Behauptung unterstützen die folgenden I—II. Kapiteln: Die Entwicklung der Stadt-Ofen in den Jahren 1686—1872 und das deutsche Geistesleben in Ofen von der Wiedereroberung (1686) bis zum XIX. Jahrhundert. Das III. Kapitel behandelt die erforschten Gassennamen der Stadteilen, Festung und Neustift. (Da die Namen noch gänzlich unbearbeitet und auch topographisch festgestellt sein mussten, war es der Verfasserin im Rahmen dieser Arbeit nicht möglich mehrere Stadteile zu bearbeiten). Die Methode der Sammlung ist chronologisch: den einzelnen ältesten topographisch festgestellten Namen schliessen sich die später aufgetauchten Namen an, deren Erklärung mit Belegen angegeben wird. Als Ergänzung werden die Tor- und Hausnamen zusammengestellt. Den Text ergänzen noch Pläne, 2 dieser sind Re-

konstrukcionen und stellen die Namen des Zeigers (die älteste Quelle) dar, diese Pläne liess die Verfasserin zu ihrer Arbeit verfertigen. Im IV. Kapitel — Ofen im Spiegel der Gassennamen — zieht die Verfasserin aus den Gassennamen ethnologische (Gedankenwelt, Gemüt, Phantasie des Stadtvolkes), kulturhistorische (Bauten, Wirtschaftsleben, Einteilung der Stadt, Siedler usw.) und sprachwissenschaftliche (es ist nur die Sprache des Zeigers behandelt) Schlussfolgerungen.

Den Anhang bildet ein Auszug vom Zeiger (Die Hauseigentümer in der Festung im Jahre 1696 und im Neustift im Jahre 1702) sowie das Quellenverzeichnis, die Bibliographie und ein Namenverzeichnis.

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen **Arbeiten zur deutschen Philologie** sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

I. **Thienemann Tivadar:** Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912. . . . . 1.50 P

II. **Csaki Richárd:** Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912. 1.50 P

III. **Dr. Hajek Egon:** Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des 19. Jahrhunderts.) 1913. . . . . 2.50 P

IV. **Roth Alfréd:** Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. [Studien über (den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller) Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.] 1913. . . . . 3.50 P

V. **Dr. Huss Richárd:** Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913. . . . . 2.— P

VI. **Hollitzer Gyula:** Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. . . . . 4.— P

VII. **Schwarz Frigyes:** A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. . . . . 4.50 P

VIII. **Szentirmay Gizella:** Mörike Eduard: „Maler Nolten" című regénye. (Ed. Mörikes „Maler Nolten".) 1913. . . . . 2.— P

IX. **Czinkotszky Jenő:** Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Ungarn aus dem 14. Jahrh.) 1914. . . . . 2.50 P

X. **Schwartz Elemér:** A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der (südbayrischen) Mundart zwischen der Raab u. Lafnitz (in Westungarn)]. 1914. . . . . 4.50 P

XI. **Trócsányi Dezső:** Humboldt Vilmos nyelvbölcsészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914. . . . . 2.— P

XII. **Kádár Jolán:** A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914. . . . . 3.— P

XIII **Moór Elemér:** A Toldi-monda és német kapcsolatai. [Die (ungarische) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.] 1914. . . . . 2.— P

XIV. **Koszó János:** Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Ignaz Aurel Fesslers Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915. . . . . 2.50 P

XV. **Mornau József:** A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szeghegy (Kom. Bács.)] 1915. . . . . 2.50 P

XVI. **Hollaender Rózsi:** Déry Julianna (1864—1899) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten, 1864—1899.) 1915. . . 2.— P

XVII. **Zuber Marianne:** A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. . . . . 4.— P

XVIII. **Happ József:** Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. [Lautlehre der deutschen (mittelbayrischen) Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém).] 1915. . . . . 3.50 P

XIX. **Dr. Weber Arthur:** A szepesi nyelvjárástanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. . . . . 1.50 P

XX. **Várady Imre:** Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917.

XXI. **Pausz Gabriella:** Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre. [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. . . . . 4.— P

XXII. **Szilasi Klára:** Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámája és a bártfai német iskolai színház a XVI. században. [Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld (in Ungarn) im 16. Jahrhundert.] 1918. . . . . 3.50 P

XXIII. **Pukánszky Béla:** Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkskundliche Richtung.) 1918. . . . . 3.— P

XXIV. **Szepessy Ilona:** Grubenfelsi Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfels.) 1919. . . . . Elfogyott. Vergriffen.

XXV. **Schmidt Gizella:** Szepesi német népdalok és népies énekek. (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.

XXVI. **Nagy Anna:** Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluss auf die ungarische Ballade.) 1919. . . . . 3.— P

XXVII. **Geró Zsófia:** Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungartum.) 1919. Elfogyott. Vergriffen.

XXVIII. **Csallner Frigyes:** Az analogikus vonások Jörg Wickram regénymotívumaiban. (Die analogen Züge in den Romanmotiven J. W.-s.) 1919. . . . . Elfogyott. Vergriffen.

XXIX. **Dr. Pukánszkyné Kádár Jolán:** A pesti és a budai német színészet története. II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923. . . . . 4.50 P

XXX. **Dr. Koszó János:** Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurel Ignaz Fessler, der Romanschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik.) 1923. . . . . 4.50 P

XXXI. **Dr. Pukánszky Béla:** A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926. . . . 8.— P

XXXII. **Flórián Kata:** A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927. 3.— P

XXXIII. **Bernfeld Magdolna:** A németség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschtum bei Maurus Jókai.) 1927. . . . . 3.— P

XXXIV. **Basch F. Antal:** Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánáti német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927, ... 3.50 P

XXXV. **Neuhauser Frigyes:** A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der d Mundart von Zirc.) 1927. . . . . 2.— P

XXXVI. **Márer Erzsébet:** Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928. . . . . 2.— P

XXXVII. **Kurzweil Géza O. S. B.:** A forma mint kifejezőeszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928. . . . . 3.— P.

XXXVIII. **Dr. Hermann Egyed:** A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bátaszék und ihre Volkslieder.) 1929. . . 4.50 P

XXXIX. **Vass Klára:** Buda német utcanevei. A Vár és Ujlak utcanevei. 1696—1872. (Ofens deutsche Gassennamen. Die Gassennamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696 bis 1872.) 1929. 5.— P

Megrendelhetők a Pfeifer-féle könyvkereskedésben (Zeidler testv.) (Zu beziehen durch die Ferd. Pfeifer'sche Buchhandl., Gebr. Zeidler.) Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 5. sz.